T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

REŞÎDÜDDÎN FAZLULLAH-I HEMEDÂNÎ'NİN CÂMİ'U'T-TEVÂRÎH ADLI ESERİNDE SULTAN MAHMUD DEVRİNE DAİR KAYITLAR VE DEĞERLENDİRMESİ

AYBUKE GÜLBEYAZ

2501151323

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. İLYAS TOPSAKAL

İSTANBUL 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı	:	AYBÜKE GÜLBEYAZ	**Numarası**	:	2501151323
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı	:	İSLAM TARİHİ VE SANATLARI	**Danışmanı**	:	PROF. DR. İLYAS TOPSAKAL
Tez Savunma Tarihi	:	20.07.2018	**Saati**	:	11:00
Tez Başlığı	:	"REŞİDÜDDİN FAZLULLAH-I HEMADÂNÎ'NİN CÂMİ'U'T-TEVÂRÎH ADLI ESERİNDE SULTAN MAHMUD DEVRİNE DAİR KAYITLAR VE DEĞERLENDİRMESİ"			

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin **36. Maddesi** uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / O~~YÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. İLYAS TOPSAKAL		KABUL
2- PROF. DR. NURETTİN GEMİCİ		KABUL
3- DOÇ. DR. ŞEFAATTİN DENİZ		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. İSMAİL SAFA ÜSTÜN		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ ALİ AHMETBEYOĞLU		

Versiyon: 1.0.0.2-61559050-302.14.06

ÖZ

ABSTRACT

Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî'nin Câmi'u't-Tevârîh Adlı Eserinde Sultan Mahmud Devrine Dair Kayıtlar ve Değerlendirmesi

Aybuke GÜLBEYAZ

Gazneliler Devleti'ni doğunun en güçlü ve İslâm dünyasının en zengin devletlerinden biri haline getirmiş olan Gazneli Sultan Mahmud, izleri titizlikle takip edilmesi gereken bir Türk kahramanıdır. İslâm tarih yazınında birçok tarihçi, bu güzide hükümdara çalışmalarında özel bahisler açmış ve eserleri hakkında meraklıları bilgilendirmiştir. Ancak bunların içinde kuşkusuz en önemlisi, Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî'ye ait olan Câmiu't-Tevârîh adlı nitelikli tarih kitabıdır. Nitekim yazar, dünya tarihi olarak tasarladığı bu eserinde Gazneliler Devleti'nin asil kurucusu Sebük Tegin ve oğlu Gazneli Mahmud'a özel bir bölüm ayırarak doyurucu bilgiler sunmuştur. Bu çalışmada tarih yazıcılığında yetkinliğini ispat etmiş bu yazarın, Gazneli Mahmud'a dair yazdıkları Türkçeye kazandırılacak ve metnin görece kapalı anlatımı, dipnot bilgilendirmeleri ile aydınlatılmaya çalışılacaktır. Bununla birlikte metinde anlatılan olayların daha net anlaşılması ve dönemin genel manzarasını hayal etmeyi kolaylaştırması açısından Gazneli Mahmud'un döneminde hüküm süren hanedanlıklara da özel bir bölüm ayrılarak Sultan Mahmud ile olan ilişkileri de dâhil olmak üzere haklarında bilgi verilecektir.

Anahtar kelimeler: Câmiu't-Tevârîh, Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî, Gazneliler.

ABSTRACT

The Records About the Period of Sultan Mahmud in Rashid-al-Din Fadlullah Hamadani's Work Named Jamiʿ al-Tavarikh and Their Assessments

Aybuke GÜLBEYAZ

Sultan Mahmud of Ghazni, who made the Ghaznavid State one of the most powerful states of the east and the richest states of the Islamic world, is a Turkish hero the footsteps of whom must be followed carefully. Many historians in the Islamic history literature made special references to this eximious ruler in their studies and informed the curious people about his works. However, undoubtedly, the most important one among these is the qualified history book named Jamiʿ al-Tavarikh by Rashid-al-Din Fadlullah Hamadani. The writer, indeed, presents satisfying information by giving a special part about Sabuktigin, the founder of the Ghaznavid State and his son Sultan Mahmud of Ghazni in this work, which he designed as world history. In this study, the writings about Mahmud of Ghazni of this writer, who proved his competence in historiography, will be introduced into Turkish and the relatively hidden expression of the text will be tried to be illuminated by footnotes. In addition to this, there will be given a special part to the dynasties who reign in the period of Mahmud of Ghazni and information about them including their relations with Sultan Mahmud to make the events narrated in the texts be understood more clearly and to make easier the imagination of the general atmosphere of the period.

Keywords: Jamiʿ al-Tavarikh, Rashid-al-Din Fadlullah Hamadani, Ghaznavids.

ÖNSÖZ

Hindistan'ın kuzeyinde birçok önemli bölgeyi fethederek o toprakları İslâm ile tanıştıran ve seferlerden elde ettiği sayısız ganimetler ile devletini dönemin en zengin devletleri arasında ilk sıralara yerleştiren Gazneli Sultan Mahmud, Türk-İslâm tarihinde hakkıyla tanınmaya en layık bahadırlardan biridir.

Özelde Sultan Mahmud ve genelde Türk tarihi hakkında başvurulacak eserler arasında Moğol Tarihçisi Reşîdüddîn Hemedânî'ye ait olan Câmiu't-Tevârîh adlı dünya tarihi kitabı, hiç şüphesiz ilk sıralarda yer almaktadır. Konu edindiği kimseler ve olaylar hakkında oldukça doyurucu veriler sağlayan bu yapıt, dönem araştırmacıları için öncelikli kaynaklardan biridir.

Biz bu yüksek lisans çalışması ile söz konusu eserin Gazneli Mahmud'u konu alan ve Türkçe tercümesi bulunmayan bölümünü Türkçeye kazandırarak araştırmacıların hizmetine sunmayı hedefledik. Tercümenin yanı sıra metni ve dönemi net bir şekilde anlamayı engellediğini düşündüğümüz bilgi eksikliğini dipnotlarla tamamlamaya çalıştık. Bununla beraber Gazneli Mahmud'un dönemin tarihi açısından ne tür bir anlam ve değer ifade ettiğine ışık tutmak için de bilhassa bölgenin genel manzarasını çizmek istedik ve bu doğrultuda Gazneli Mahmud'un da yoğun ilişkiler geliştirdiği komşu devletler hakkında bilgi veren bir bölüm hazırladık.

Tercümeye, Muhammed Ruşen'in 2007 yılında hazırlamış olduğu ve Mîrâs-ı Mektûb yayınlarından çıkan metnini esas aldık.

Bu çalışmanın, yeterli bir çalışma olarak araştırmacılara yarar sağlamasını temenni ediyoruz. Eğitimim süresince desteğini eksik etmeyen hocam Prof. Dr. İlyas Topsakal'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca gerek çalışma öncesinde gerek çalışma esnasında maddi manevi yönlendirmeleri ile beni desteksiz bırakmayan hocalarım Prof. Dr. Osman Gazi Özgüdenli, Prof. Dr. Nurettin Gemici, Doç. Dr. Şefaattin Deniz'e ve Farsça konusunda doğrudan ve dolaylı olarak fayda sağlayan Dr. Hasan Asadi'ye de sonsuz teşekkürlerimi sunmaktayım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ iii

ABSTRACT iv

ÖNSÖZ v

İÇİNDEKİLER vi

KISALTMALAR ix

GİRİŞ 1

1. Çalışmanın konusu ve önemi 1

2. Çalışmanın içeriği, yaklaşımı ve kaynakları 2

3. Reşidüddîn'in hayatı, eserleri ve tarihçiliği 4

4. Câmiu't-Tevârîh 8

4.1. Câmiu't-Tevârîh'in kaynağı olmak bakımından Târîh-i Yemînî 12

4.1.1. Muhammed b. Abdülcebbâr Utbî, hayatı ve tarihçiliği 12

4.1.2. Târîh-i Yemînî 13

BİRİNCİ BÖLÜM

KOMŞU HANEDANLIKLAR AÇISINDAN GAZNELİLER DÖNEMİNİN GENEL MANZARASI

1.1. Sâmânîler 16

1.2. Saffârîler 19

1.3. Simcûrîler 21

1.4. Ziyârîler 22

1.5. Büveyhîler 24

1.6. Hinduşâhîler 27

1.7. Karahanlılar 29

1.8. Horasan 32

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEVİRİ METNİ

Emir Seyfüddevle ve Kardeşi Emir İsmail ile Arasında Yaşananlar 34

Ebu'l-Kasım Simcûr ve Begtüzün Arasında Geçenler 38

Emir İsmail ve Kaleden İndirilmesi 40

Emîrü'l-Mü'minîn Kâdir-Billâh'ın Sultan Yemînü'd-devle ve Emînü'l-mille'ye Hil'at Göndermesi 48

Abdülmelik b. Nuh'un Buhara'ya Dönüşü 49

Ebu İbrahim İsmail b. Nuh'un Başkaldırışı ve O, İlik Han ve Emir Nasr b. Nasıruddin Arasında Geçenler 50

Sâmânî Emirleri ve Devletlerinin Ömrü 57

Nasıruddin b. Sebüktegin ve Halef b. Ahmed Arasında Yaşananlar ve İşin Sonunda Sultan Mahmud'un Liyakati ile Onun Elinden Vilayeti Çekip Alması 60

Şemsü'l-meâlî Kâbus b. Veşmgîr ve Memleketine Ulaşması 67

Sultan'ın İlik Han ile İttifakı ve Sonunda Düşmanlığa Dönüşmesi 74

Behâtiye[بهاطيه] Seferi 75

Mültan Seferi 77

İlik Han'ın Ceyhun'dan Geçişi 78

Behîm Nagara Kalesi'nin Fethi 83

Ferîgûn Ailesi 84

Tâiʿden Sonra Hilafetin Kâdir-Billâh'a Geçmesi ve Onun Sultan Bahâüddevle b. Adudüddevle ile Anlaşması 85

Nârâyin Olayı 90

Gûr Seferi 91

Maveraünnehir Dönüşünden Sonra Hanların Meselesi 93

Kusdar'ın Fethi 95

Şar Ebu Nasr b. Raşid ve Oğlu Ebu Muhammed 95
Nârdîn [ناردين] Olayı 99
Tânîşer [تانيشر] Olayı 102
Şemsü'l-meâlî Kâbûs'un Devletinin Emir Menûçehr b. Kâbûs'a Geçmesi (Allahu Teâlâ ikisine de rahmet eylesin) 102
Mecdüddevle b. Fahrüddevle 107
Bahâüddevle'nin Âkıbeti 109
İlik Han'ın Âkıbeti 111
Harezmşah'ın İşinin Bitmesi ve Devletinin Sultan Mahmud'a Kalması 113
Meherre [مهره] ile Kınnevc'in [قنوج] Fethi 114
Gazne Mescidi 119
Afganlılar 119
Emîr Nasr b. Nâsıruddîn Sebüktegin 121
Sultan Mahmud'un Son Günleri ve Vefatı 121
Oğlu Muhammed b. Mahmûd'un Saltanatı 123
Ebûlfeth Mevdûd b. Mesûd b. Mahmûd'un 432 Senesindeki Saltanatı 125

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

SONUÇ 131
KAYNAKÇA 135

KISALTMALAR

Adı geçen eser	a.g.e.
Adı geçen makale	a.g.m.
Ankara Üniversitesi	A.Ü.
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	AÜİFD
Bakınız	bkz.
Cilt	c.
Çeviren	Çev.
Fakülte	Fak.
Hazırlayan	Haz.
İstanbul Üniversitesi	İ.Ü.
Redaksiyon	Red.
Selçuk Üniversitesi	S.Ü.
Süleyman Demirel Üniversitesi	S.D.Ü.
Tercüme eden	Terc.
Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi	DİA

GİRİŞ

1. Çalışmanın konusu ve önemi

Bu tez çalışması, bir Türk-İslâm devleti olan Gazneli Devleti tarihinin Sultan Mahmud dönemine ilişkindir.

Devletin başkenti olan ve bugün Afganistan sınırları içerisinde kalan Gazne'ye nisbetle Gazneliler olarak anılan hanedan, Gazneli Sultan Mahmud'un lakabı Yemînüddevle'den hareketle Yemînîler ve Sultan Mahmud'un babası ve devletin asıl kurucusu sayılan Sebük Tegin'e nisbetle Sebük Teginîler olarak da anılmaktadır. 963-1186 yılları arasında Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan topraklarında hüküm süren Gazneliler, Kuzey Hindistan ile Afganistan'ın İslâmlaşmasında inkâr edilemez bir paya sahip olmuştur.[1] Gayrimüslim dünyaya karşı bu şekilde İslâm'ın bayraktarlığını yapan Gazneliler, aynı zamanda Sünnî İslâm adına hareket ederek İslâm'ın ana gövdesi sayılan Sünnîlik ile devlet egemenliği için tehdit olarak gördükleri Karmatîler gibi aşırı muhalif topluluklara karşı da mücadele yürütmüştür.

Gazneli Devleti'nin dünyanın şimdi ve geçmişte kayda değer bir öneme sahip bir noktasında verdikleri bu çok amaçlı mücadelenin en etkin ve kahraman ismi ise hiç şüphesiz Gazneli Mahmud olmuştur. Sultan Mahmud, İslâm ile henüz kaynaşmamış Hindistan topraklarını İslâm ile buluşturmak için düzenlediği on yedi seferin[2] neticesinde elde ettiği ganimetler ile de devletini kısa sayılabilecek bir süreçte, genelde İslâm özelde ise Türk-İslâm dünyasının en zengin devletlerinden biri haline getirmiştir. Yaklaşık 60 yıllık ömrünün 32 yılını ferman sahibi olarak geçiren

[1] Hindistan'ın İslâmlaşma süreci hakkında fikir sahibi olmak için bkz. Hanefi Palabıyık, "Hindistan Tarihinde ve Hindistan'ın İslamlaşmasında Türklerin Rolü ve Katkıları", **Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu Bildirileri**, S.D.Ü. İlâhiyat Fak. Yay., Isparta 2007, s. 92-100; Ahmad Jawid Noorulhak, **İlk Fetihlerden Gaznelilerin Son Dönemine Kadar Afganistan'ın İslâmlaşma Süreci**, Isparta 2005, Yüksek Lisans Tezi.

[2] Sultan Mahmud döneminde Hindistan'a yapılan seferler hakkında detaylı bilgi için bkz. Neslihan Durak, **Hindistan'a Kuzey'den Yapılan Seferler**, ASAM Yay., Ankara 2000, s. 19-44.

Gazneli Mahmud, epey değerli zaferleri ile tanınmayı gerçek anlamda hak eden bir Türk bahadırıdır.

Bununla birlikte ülkemizde Gazneliler ve dolayısıyla Gazneli Mahmud'u konu alan çalışmalar ve tercüme faaliyetleri, tam anlamıyla istenen düzeyde değildir. Bu sebeple bu tez çalışmasıyla biz, bu aziz Türk hükümdarının değerli hikâyesini yine alanında oldukça değerli bir tarihçinin anlatımıyla sunarak alandaki boşluğu doldurmayı hedefledik. Bu doğrultuda ünlü Moğol tarihçisi Reşidüddin Fazlullah el-Hemedânî'nin Câmiu't-Tevârîh adlı eserinin Gazneli Mahmud dönemine ilişkin bölümünü çevirmeyi tercih ettik ve böylece kaynaklık değeri olan bir eserin daha Türkçeye kazandırılmasına aracı olarak ikinci bir boşluğun doldurulmasına katkı sağlamış olabilmeyi istedik.

2. Çalışmanın içeriği, yaklaşımı ve kaynakları

Tercüme çalışmaları, hem zaman hem de hazır bulunuşluk açısından kaynaklardan doğrudan faydalanma imkânı bulunmayan bilim insanlarına kolaylık sağlama görevini üstüne almakla bilim dünyasına hizmet etmektedir. Bu çerçevede çevirinin edebî değeri kadar çeviriye konu olacak kitabın seçimi de aynı ölçüde önem taşımaktadır.

Yukarıda da belirtildiği üzere daha önce Türkçeye çevrilmemiş bir eseri çevirmeyi yeğleyerek çalışmamıza değer kazandırmak istedik. Bununla birlikte yalnızca kitabın ilgili kısmının çevirisinin verilmesinin araştırmacıların işini tam anlamıyla kolaylaştırmayacağına inandığımızdan giriş kısmında tercümeye konu olan eserin kaynaklık değerinin ölçülebilmesi ve eser hakkında bir fikir oluşturabilmesi için yazar ve eser hakkında fazla detaya kaçmadan öz bilgi vermeyi uygun gördük.

Yazarımız, Sultan Mahmud dönemini anlatırken Sultan Mahmud'un bölgesel ve uluslararası siyaseti ve civardaki hanedanlıklar ile olan ilişkisini de ele almış ancak bu, kısmen Sultan Mahmud sınırları içerisinde kalarak dönemin genel

görünümünü hayal etmemizi biraz zorlaştırmıştır. Bundan hareketle çalışmanın birinci bölümünde yani henüz çeviriye geçmemişken Sultan Mahmud'un ilişkiye girdiği hanedanlıklar ve toplumlar hakkında yine fazla ayrıntıya girmeden bilgilendirme yapmayı tercih ettik.

İkinci bölümün tamamını, eserin Sultan Mahmud dönemine ilişkin anlatısının tercümesine ayırdık. Sırf çeviriye bağlı kalındığı takdirde zihinde oluşmasını kuvvetle muhtemel gördüğümüz belirsizliğin önünü almak için anlatılanların tam anlamıyla anlaşılmasını engelleyen bilgi eksikliğini dipnotlarla ortadan kaldırmak istedik. Bu bağlamda metinde yer alan yer ve şahıs isimleri ile kavramları açıkladık. Bunu yaparken hem okuyucuyu yormamak hem de asıl verilmek istenen bilgiyi boğmamak adına ayrıntıya girmemeyi tercih ettik. Bu amaçla yer isimlerini açıklarken coğrafi konumlarının yanı sıra Gazneliler ve dönemin diğer etkin isimleri açısından önemine birer cümle ile değinmekle yetindik. Bununla beraber jeopolitik değere sahip yerlere, bu değeri kazandıran konum ve ekonomik getirilere de işaret etmeye çalıştık ve bununla Gazneli Mahmud'un buraları elinde bulundurmak veya fethetmekle elde ettiği başarının ölçüsünü yansıtmayı hedefledik. İsimler hakkında açıklama yaparken de yine aynı düşünceden hareketle detaya girmemeyi yeğledik ve ilgili kişinin hayatı ve kişiliği hakkında önemli gördüğümüz birkaç cümle ile yetindik. Asıl metinde yer alan şahıs ve yer isimlerinin çeviri metninde verilmiş şekli, Farsça okunuş kuralları yanı sıra alandaki diğer çalışmalarla yapılan karşılaştırma sonucunda tercih edilmiş halidir. Bununla birlikte hatalı okunma ihtimalini göz önünde bulundurarak hemen yanı başına parantez içerisinde Farsça yazılışlarını vermeyi uygun gördük. Metinde yer alan Arapça ibareleri ise, asıl halleriyle bırakıp okunuş ve anlamlarını dipnotta vermeyi uygun gördük. Yine aynı şekilde metnin aslında yer alan Kur'ân ayetlerini de asıl şekliyle verip ayet numarası ve mealini dipnot ile açıklamayı tercih ettik.

Klasik Farsça metinlerde çokça karşılaşılan bir özellik, anlamı veya edebiyatı pekiştirmek yani vurgu yapmak için eş anlamlı iki kelimenin ard arda kullanılmasıdır. Bu, bazen biri Arapça biri Farsça kelime olmak üzere eş anlamlı; bazen de aynı dil kökenli eş anlamlı kelimelerin peş peşe kullanılması ile gerçekleştirilmektedir. Biz, Türkçede anlatım bozukluğu sayılabilecek bu

yaklaşımdan, tercüme esnasında uzak durmaya çalıştık. Ancak bunu tercih etmemizin sebebi, anlatım bozukluğundan ziyade bu tür bir ifade biçiminin metni ağırlaştırdığı ve okuyucuyu yorduğuna dair taşıdığımız kanaattir.

Dipnotlarda yer alan yer isimleri ile özel şahıs isimlerini ve kavramları tarif etmek içinse şu kaynaklara başvurduk: Coğrafi bölgeleri belirtmek için İbn Havkal'ın kaleme aldığı ve Ramazan Şeşen'in *10. Asırda İslâm Coğrafyası* adı ile Türkçeye tercüme ettiği *Suretu'l-Arz* adlı coğrafya kitabı; özellikle Horasan bölgesine ait yer isimlerini açıklamak için Cihan *Piyadeoğlu'nun Büyük Selçuklular Döneminde Horasan* adlı titiz doktora çalışması ve *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* başta olmak üzere her birini ilgili dipnotta belirttiğimiz çeşitli alan kitapları.

Üçüncü bölümde yani değerlendirme kısmında ise çalışmanın ve eserin değerlendirmesini yaparak çalışmayı sonlandırdık.

3. Reşidüddîn'in hayatı, eserleri ve tarihçiliği

Aynı zamanda bir devlet adamı olan Reşidüddîn Fazlullah el-Hemedânî, net tarih bilinmemekle birlikte 1240'lı yılların sonlarında İran'ın Hemedan şehrinde doğmuştur. Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş ancak olgun yaşlarda İslâmiyet'i din olarak benimsemiştir.

İlhanlı sarayına tabip olarak girerek zamanla saraydaki konumunu pekiştiren ve vezirliğe kadar yükselen Reşidüddîn, Gâzân Han ile birlikte seferlere de katılmıştır. İlhanlı Devleti'nin olgunlaşması için yapılan birçok faaliyette etkinlik göstermiş; milletlerarası yapılan yazışmaların da şahitlik ettiği üzere dış siyasette de aktif rol oynamıştır.[3]

[3] "Gâzân Han'ın Memlükler'e karşı ittifak teklifinde bulunmak için Papa VIII. Bonifacey'e gönderdiği 12 Nisan 1302 tarihli mektupta adının Gâzân Han ve Emîr Kutluğ Şah ile birlikte

Reşidüddîn için İlhanlı sarayında en verimli dönem Sultan Olcaytu zamanı olmuştur. Nitekim Gâzân Han'ın ardından tahta oturan Olcaytu Han, dinî ve ilmî konulara ilgi duymuş ve gölgesinde Reşidüddîn'e de yer vermiştir. Olcaytu Han'ın onu sâhibdivân yapmasıyla Reşidüddîn'in saraydaki etkinliği ve gücü artmıştır. Reşidüddîn'in artan nüfuzu yalnızca saray işlerinde değil Olcaytu Han'ın kişisel hayatına da etki etmiş olacak ki Olcaytu Han, onun etkisinde kalarak Şafiî mezhebine geçmiştir.[4]

Reşidüddîn Hemedânî'nin saray serüveni, tahta oturan hükümdarların değişmesiyle inişli çıkışlı bir seyir takip etmiştir. Onun sultanlar ve saray üzerinde kendi çabalarıyla elde ettiği etkinliği, ihtiraslı mevkidaşlarının ilgisinden kaçmamış ve nihayetinde kurulan oyunlarla onun sonunu getirmiştir. Şöyle ki vezirlik makamını paylaştığı Tâceddin Ali Şah'ın Sultan Olcaytu'nun ardından tahta oturan Ebû Said Han zamanında ipleri ele almasıyla Reşidüddîn, önce görevinden azledilmiş daha sonra da Olcaytu Han'ın zehirlenme vakasına karıştığı gerekçesiyle 1318 yılında oğlu ile birlikte idam edilmiştir.

Reşidüddîn hayatı boyunca birçok önemli esere imzasını atmıştır. İlgi alanı yalnızca tarihten ibaret olmayan yazarın çalışmamıza konu olan Câmiu't-Tevârîh dışında birçok farklı alanda yazılı eseri bulunmaktadır. Bunların bir kısmı günümüze ulaşmamakla beraber elimizde bulunanlara şunlar örnek gösterilebilir.

- Tavzîhât-ı Reşîdî: Dinî ve felsefî konularda yazılmış on dokuz risale içermektedir.
- Âsâr u İhyâ: Ziraî teknikler, ölçüler, takvimler, jeoloji, imar faaliyetleri ve gemicilik hakkındadır.
- Miftâhu't-tefâsîr: Kur'an tefsirine giriş mahiyetinde olup hayır ve şer, kader gibi konuların ele alındığı sekiz risaleden ibarettir.
- Kitâbu's-Sultâniyye: Olcaytu Han ile dinî ve düşünsel konulardaki görüşmelerinden oluşmaktadır.

---

zikredilmesinden onun dış siyasetle de ilgilendiği anlaşılmaktadır." Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Reşîdüddîn Fazlullâh-ı Hemedânî", **DİA**, 35, 19-20.

[4] Osman Gazi Özgüdenli, a.g.m., **a.g.e**., s.20.

- Letâifu'l-Hakâik: Çeşitli konularda kaleme alınmış on dört risaleden oluşmaktadır.

Reşidüddîn kaleme aldığı yazılı eserlerin yanı sıra ardında kütüphane, medrese, imarethane ve hastane gibi birçok mimari eser de bırakmıştır. İlhanlı araştırmacısı olan Karl Jahn'a göre Ortaçağ'ın kültür merkezi olan İlhanlı başşehri Tebriz, mimari ve kültürel alanda en yüksek seviyeye Gâzân ve onun bu büyük veziri Reşîdüddîn zamanında erişmiştir.[5] Reşidüddîn'in Tebriz, Sultâniye, Hemedan, Yezd, Erdebil, Merâgâ ve Malatya'da yaptırdığı birçok hayır eserinin arasında şüphesiz ki adından en çok söz ettiren yapıt, ölümünden sonra defnedildiği Reb-i Reşîdî olmuştur. Tebriz yakınlarında bir mahalle olarak tasarlanan ve merkez noktasını bir külliyenin oluşturduğu bu yapının içerisinde bahçeler, kütüphane, tekke, misafirhane, medreseler ve mescid bulunmaktaydı. Reşidüddin'in ifadesine göre burada İlhanlı İmparatorluğu'nun dört bir yanından gelen ve masrafları devlet tarafından karşılanan yaklaşık altı-yedi bin öğrencinin yanı sıra geçim kaygılarından uzak olarak kendilerini ilim faaliyetlerine adamış aşağı yukarı 400 bilim insanı yaşıyordu.[6] Reşidüddîn'in yapım aşamasında da bitiminden sonra da ilgisini eksik etmediği bu yapıt, ne yazık ki onun idamından sonra tahrip edilmiş ve mallarına el konularak vakıfları geçersiz sayılmıştır. Bir diğer adı Şehristân-ı Reşidî olan bu mahalleye yönelik yağmalar sırasında yalnızca mimari yapılar zarar görmemiş; oldukça önemli kütüphanesi ve devrin önde gelen isimlerinin birikimleri de bu yağmadan nasibini alarak oraya buraya dağılmıştır.[7]

Reşîdüddîn'in İlhanlı Devleti'ne olan hizmetleri, yalnızca siyasi ve kültürel alanlarla sınırlı kalmayıp zirai alanda da etkisini göstermiştir. Nitekim Gâzân Han döneminde ziraat alanında gerçekleştirilen köylülerin korunması, yeni vergi sistemi,

[5] Bkz. Karl Jahn, "Doğu ile Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi", (Çev. İsmail Aka) **A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi**, c.13, sa. 24, syf. 63.
[6] Bkz. Karl Jahn, "Doğu ile Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi", **a.g.e.**, c.13, sa. 24, syf. 65.
[7] Kapsamlı bilgi için bkz. Karl Jahn, "Doğu ile Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi", s.65.

atıl bırakılmış toprakların canlandırılması vs. gibi gelişmelerde de etkin bir varlık göstermiştir.[8]

Reşîddüdîn, birçok farklı ilim dalında yetkinliğini ispatlamış olmakla birlikte daha çok tarihçiliği ile ön plana çıkmıştır. Şüphesiz bu alandaki kabiliyeti, ilgi alanının genişliği ve entelektüel doyumsuzluğunda aranmalıdır. Nitekim bu çalışmaya konu olan ve ilk dünya tarihi kabul edilen eseri Câmiu't-Tevârîh ile tarih yazımına yeni bir soluk kazandırmıştır. Bunu ise daha önce İslâm yazınında haklarında bilgi verilen Çinliler, Hintliler ve Avrupalıların tarihini ilk defa olarak bu eserde kapsamlı bir şekilde ele almakla başarmıştır.

Jahn'a göre, Reşîdüddîn öncesinde eski Mısırlılardan başlayarak Ortaçağ Avrupa'sına kadar çeşitli milletler, her dönemin kendine özgü dinî kültürel düşünceleri çerçevesinde kendi dünyalarının tarihini yazmışlardır. Ancak bir dünya tarihçisi olarak Reşîdüddîn'i ayrı bir yerde konumlandıran şey, Avrupa ve Asya kıtalarındaki çeşitli büyük devletlerin tarihi ve kültürünü ilk defa olmak üzere bilimsel bir tarafsızlıkla yazabilmiş olmasıdır.[9]

Reşîdüddîn tarih yazımına özel bir ilgi göstermiş ve bu ilimle iki fayda gözetmiştir. Yazarın tarihe olan bu yaklaşımı, eserinin ilk sayfalarında yer verdiği şu görüşte ifadesini bulmuştur: Tarih ilminin iki yararı vardır: Bunlardan ilki, padişahların kendilerinden önce hüküm yürütenlerin saltanatlarına ve etkinlik sahalarının genişliğine baktıklarında doruklara ulaşan gücün azaldığını ve zamanın değişmesiyle de nasıl sona erdiğini görmelerini ve onlardan geriye, bıraktıkları eserler ile iyi veya kötü adın dışında bir şeyin kalmadığını anlamalarını sağlamasıdır.

İkinci faydası da şunu gözler önüne sermesidir ki padişahlar, cihanın tüm hazinelerini kılıç ehline harcarlar ve onları devlete ortak kılarlar. Bununla birlikte hiçbiri, yaşam süreleri dışında hiçbir fayda sağlayamaz. Tarihçiler ise hüküm sahiplerinin eserlerini ve hikâyelerini kayıt altına alarak kâğıt üstünde onların

[8] Reşîdüddîn'in tarım alanındaki katkılarına dair kapsamlı bilgi için bkz. Harun Dıraman, "İlhanlı Devleti Veziri Reşidüddin Fazlullah Hemedani'nin Tarım Bilimleri Tarihi Açısından Önemi", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, sa. 15, 2007/2, syf. 101-116.
[9] Karl Jahn, "Cihan Tarihçisi Olarak Reşîdüddin", **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay., c. 3, b. 3-4, s. 227.

hatırasını sonsuz kılar. Yani padişahların onların değerini takdir etmeleri vefadandır.[10]

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Reşîdüddîn, tarihçiliğini özelde padişahlar ve genelde toplumun bilinçlenme eyleminin hizmetine sunmuştur. Bundan hareketle olsa gerek eserinde ibret verici bir üslup tercih ederek olayların iç ve dış yüzünü tüm detaylarıyla aktarmayı düz bir anlatıma yeğlemiştir. Örnek vermek gerekirse yazarın tarihçiliği, tarihin seyrini değiştiren ihanetleri anlatmakla yetinmemiş; ihanetin bedelini de anlatma gereği duymuştur.

4. Câmiu't-Tevârîh

İslâm tarih yazıcılığında bir çığır açarak kaleme aldığı bu eser, Reşîdüddîn'i nitelikli dünya tarihçileri sınıfına dâhil etmiştir. Vezirliğini yaptığı İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han'ın isteği üzerine yazmaya başladığı Câmiu't-Tevârîh'in iki ayrı sürümü bulunmaktadır. Şöyle ki Gâzân Han siparişini verdiği eser tamamlanmadan ömrünü tamamlamış; onun yerini dolduran Olcaytu Han ise Gâzân Han'a ithaf edilecek eserin tamamlanıp kendi adına başka bir eserin yazılmasını istemiştir. Bundan dolayı birinci cilde *Tarih-i Gâzânî* ya da *Tarih-i Mübârek-i Gâzânî* gibi isimler verilmiştir. Bu cildin birinci bölümünde Türk ve Moğol kabileleri ve soyları hakkında bilgi verilirken ikinci bölümde Cengiz Han'dan Gâzân Han'a kadarki Moğol tarihi ele alınır.

Reşîdüddîn, bu cildi yazarken Kubilay Han ve oğlu Mengü Timur'un saltanatları zamanındaki resmî yazışmalar ile Doğu Asya'dan gelen tüccar ve elçilerle yapılan görüşmelerden de faydalanmıştır. Bununla birlikte bazı bölümlerin yazımında doğrudan Moğol ve Çin kaynaklarından yararlandığı da olmuştur.[11]

---

[10] Reşîdüddîn Fazlullah el-Hemedânî, **Câmiu't-Tevârîh – Târîh-i Sâmâniyân, Büveyhiyân, Gaznevîyân**, (Tashih: Muhammed Ruşen), Mirâs-ı Mektûb Yay., Tahran 2007, s. 5-6.
[11] Bkz. Ramazan Şeşen, "Câmiu't-Tevârîh", **DİA**, 7, s. 132.

Olcaytu Han'ın emriyle yazılan ikinci cildin birinci bölümünde ise Olcaytu Han'ın doğumundan o zamana kadarki dönemin tarihine yer verilmiştir. İkinci bölüm de Hz. Âdem ve Benî İsrail peygamberleri ile başlatılmış daha sonra Hz. Muhammed'in hayatı, Dört Halife, Emevîler ve Abbasîler'in tarihi anlatılmıştır. Bunların yanı sıra Gazneliler, Selçuklular, İsmailîler, Harezmşahlar, Yahudiler, Çinliler, Germen ve Avrupalı diğer kavimler, Hindistanlılar ve Budizm de ele alınmıştır.

Câmiu't-Tevârîh'in Gâzân Han ve Olcaytu Han dönemleriyle ilgili olan bölümlerini bizzat Reşîdüddîn kaleme almış olmakla beraber, diğer bölümler onun tarzında olmak üzere başka âlimlere yazdırılmıştır. Mesela Moğol tarihini Moğol Hanı'nın İlhanlı sarayındaki temsilcisi kaleme alırken Çin tarihini Çinli bir bilgin; Avrupa tarihini de Tebriz'de bulunan Hrıstiyan rahipler yazmıştır. Bu doğrultuda Hindistan tarihi yazılırken de sarayda yaşayan Keşmirli bir Hindu rahibe başvurulmuştur.[12] İslâm tarihi ve hanedanlıkları hakkında bilgi verilen kısmı ise o zamana kadar İslâm dünyasında yazılmış olan genel tarihlerin özeti mahiyetindedir. Bu noktada Taberî'nin *Tarih'l-Ümem ve'l-Mülûk* adlı eseri ile İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târîh* adlı kitabı yazarın başvuru kaynağı olarak kullandığı eserler arasında yer almaktadır.[13]

Câmiu't-Tevârîh, bir dünya tarihi olduğu için önemlidir ancak Türklerin İslâm öncesi yaşayışları ve tarihleri ile Müslüman Türk hanedanlıkları hakkında bilgi sunması bakımından Türk tarihi araştırmaları için ayrıca kayda değerdir. Bununla birlikte Osman Turan'a göre Câmiu't-Tevârîh ve içerisinde yer alan Oğuznâme bölümü, Batı Türklerinin milli tarih görüşü ve bilincini güçlendirmekte de etkin bir role sahip olmuştur.[14]

Câmiu't-Tevârîh'in kendisini döneminden önce ve sonra olmak üzere yazılan tarih kitapları arasında ayrıcalıklı bir konuma oturtan özelliği elbette ki sorgulanmıştır. Karl Jahn bunun altında yatan sebebi, Reşîdüddîn'in doyumsuz

[12] Bkz. Ramazan Şeşen, a.g.m., **a.g.e.**, s. 133.
[13] Bkz. Reşîdü'd-Dîn Fazlullâh, **Câmiü't-Tevârîh – Zikr-i Târîh-i Âl-i Selçûk**, (Çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), Bilge Kültür Sanat Yay., 2010, s. 32.
[14] Bkz. Osman Turan, "Reşîd üd-Dîn ve Türk Tarihi", **Selçuklular ve İslâmiyet**, Ötüken Yay., İstanbul 1999, s. 201-8.

merakından ziyade eserin ortaya çıktığı dönemin özelliklerinde aramıştır. Ona göre, eserin İslâm tarih yazıcılığına yeni bir renk katan bu haliyle yazılmasına zemin hazırlayan en önemli etken, Moğol hanlarının merakı ve açık görüşlülüğüdür. Bununla birlikte Moğol sultanlarının kültürel faaliyetleri himaye ediciliği yanında mesken edinilen toprakların verimliliği de kuşkusuz buna katkı sağlamıştır. Nitekim bu eser Tebriz'in her açıdan zengin havasında kaleme alınmıştır.[15]

Moğol Devleti döneminde başkent olan Tebriz aynı zamanda kültür alışverişi ve kaynaşmasının da merkez noktası olarak işlev görmekteydi. Doğu ile Batı arasında bir köprü oluşturan bu şehir, siyasi ilişkiler ile kültür akışının uğrak yeri olmasının yanında ticaretin de merkez üslerinden birisi idi. Dünyanın dört bir yanından gelen insan çeşitliliği, yüksek düzeyde bir kültür ortamı varlığa getirmiş ve burası, neredeyse tüm dünya dinlerinin buluşma noktası olmuştur. Reşîdüddîn, kültürlü insan kaynağının böylesine bol olduğu bir ortamda farklı milletlerin tarihinin ele alındığı bir dünya tarihi kitabı yazmakta çok zorlanmamış olsa gerek. Zira bu sayede ana tarihî kaynaklara ve şahitlere ulaşmada işi epey kolaylaşmıştır.[16] Jahn'ın Ortaçağ kültür başkenti olma payesini verdiği bu bereketli şehir, öncelikle Reşîdüddîn'in merak okyanusunda ufkunu genişletmiş; daha sonra Han'ın teşvikiyle başlamış olsa da eserinin karakterini belirlemede ona fikir vermiş olmalıdır.

Câmiu't-Tevârîh'in sahip olduğu bu genel özelliklerden sonra çalışmamıza konu olan Sultan Mahmud'u merkeze alarak yazdığı Gazneliler dönemine dair bölümü değerlendirecek olursak bu bölüm, Gazneli Mahmud'un nesebinin Oğuz Han'a dayandırılması ile başlamaktadır. Bu bölümde ikisi arasında gelip geçen bazı ataların isimleri de yer almaktadır. Daha sonra Gazneli Mahmud'un babası ve Gazneliler'in asıl kurucusu sayılan Nasıruddin Sebük Tegin'in hayatı ve tahta geçişinden sonra giriştiği siyasi ve kültürel faaliyetler ele alınmıştır. Bu bölümde daha çok Gazneliler ile girdikleri ilişkiler çerçevesinde de olsa Ziyârîler, Büveyhîler ve Sâmânîler hakkında da bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bundan sonraki bölüm yani kitabın ana gövdesi sayılabilecek kısım ise Sultan Mahmud'un, babası Sebük Tegin'in ölümünden sonra başlayıp kendi ölümüyle son bulan siyasi hayatına

[15] Karl Jahn, "Cihan Tarihçisi Olarak Reşîdüddin", **a.g.e.**, s. 227.
[16] Karl Jahn, "Ortaçağ Kültür Merkezi", s. 61; Karl Jahn, "Cihan Tarihçisi Olarak Reşîdüddin", s. 230.

ayrılmıştır. Yine bu bölüm de dönemin hüküm sahibi diğer hanedanlıkları hakkında bilgi kaynağı değeri taşımaktadır.

Câmiu't-Tevârîh'i Türk bilim dünyasına kazandıran araştırmacı Ahmed Ateş'e göre Gazneliler hakkındayazılan bölüm, kitabın diğer bölümlerinin aksine özgün değildir. Buna göre yazar, Gazneliler Devleti'ni ele alan bölümü yazması gerektiğinde siyasi görevinde iş yoğunluğunun fazla olmasından ötürü alanda yazılan kitapları tek tek inceleyip bir tarih meydana getirmeye fırsat bulamamış ve kendi tarzına en uygun gördüğü kitabı yani Utbî'nin *Tarîh-i Yemînî* adlı eserini esas almış olmalıdır. Bununla da kalmayarak Arapça ağır bir üslupla kaleme alınan bu eserden doğrudan doğruya istifade etmek yerine yaklaşık bir asır önce Cerbezekânî tarafından yapılan tercümesinden faydalanmıştır.[17]

İki eserin kapsamlı bir karşılaştırmasını yapan Ateş'e göre Reşîdüddîn, Gazneliler devrinin tarihini kaleme alırken şöyle bir yol izlemiştir: Öncelikle Cerbezekânî'nin Tercüme-i Yemînî'sinin bir kopyasını ele geçirmiş ve burada yer alan Arapça şiirler ile birlikte fazlalık olarak gördüğü bazı ifadeleri çıkarmıştır. Bununla beraber, eserin sonlarına doğru askeri olaylar ile doğrudan alakası olmayan kısımları da eserine dâhil etmemiştir.[18] Nitekim eserin bu bölüme ait olan girişinde de yazar bu duruma şu sözlerle işaret etmiştir: Bu eser Sultan Mahmud b. Sebük Tegin, Âl-i Sâmân, Âl-i Büveyh ve civardaki hanedanlıklara ait haberleri içeren özet bir tarih kitabıdır. Türkler ve Tâziklerin[19] daha rahat anlayabilmeleri için ağır ifadelerden sakındık ve kitabın genel havasından uzak hikâyeleri vermemeyi uygun gördük.[20] Ateş'e göre esere alınmayan kısımlar arasında kültür ve siyasi tarih bakımından oldukça önemli bazı konular da bulunmaktadır.[21]

---

[17] Raşîd al-Dîn Fazlallâh, **Câmi al-Tavârîh (Sultan Mahmud ve devrinin tarihi)**, (Yay. Ahmed Ateş), TTK Yay., Ankara 1999, s.12.
[18] Ahmed Ateş, *a.g.e.*, s. 17.
[19] **Tâzik (Tâcik):** İran asıllı olup Farsça konuşan halka verilen ad. Tarihî süreçte Türk ve Arap olmayanlara işaret etmek için kullanılmıştır. Bkz. **Lugat-nâme Dehkhoda**, http://www.vajehyab.com/dehkhoda/%D8%AA%D8%A7%D8%B2%DB%8C%DA%A9.
[20]Reşîdüddîn Fazlullah el-Hemedânî, **Câmiu't-Tevârîh – Târîh-i Sâmâniyân, Büveyhiyân, Gaznevîyân**, (Tashih: Muhammed Ruşen), Mirâs-ı Mektûb Yay., Tahran 2007, s. 5.
[21] Bkz. Ahmed Ateş, **a.g.e.**, s. 17

Reşîdüddîn'in aynen kopya ederek yazdığı düşünülen bu eseri her halükârda değerli kılan şey, kitabına esas olarak önemli bir eseri seçmiş olmasıdır. Bu noktada bu değerin takdir edilebilmesi için Utbî ve eseri Târîh-i Yemînî'ye dair bilgi vermekte fayda görmekteyiz.

4.1. Câmiu't-Tevârîh'in kaynağı olmak bakımından Târîh-i Yemînî

4.1.1. Muhammed b. Abdülcebbâr Utbî, hayatı ve tarihçiliği

Künyesi Ebu Nasr olan Utbî, 961 tarihinde Rey'de, Sâmânî veziri Ebu'l-Hüseyin el-Utbî'nin torunu olarak dünyaya gelmiştir. Sâmânîler döneminde Horasan'da önemli bir görevde bulunan dayısı Ebu Nasr'ın yanına gittiğinde Nişabur'da sahibü'l-berîd olarak Sâmânîler'in hizmetine girmiş ve böylece saray hizmetkârı olarak geçireceği ömrünün ilk yollarını adımlamıştır.

Bir dönem Sâmânîler'in Horasan ordusu komutanı Ebu Ali b. Ebi'l-Hasan es-Simcûrî ile Ziyârîler hükümdarı Kâbûs b. Veşmgîr'in kâtipliğini yapmıştır. Daha sonra Gazneliler'in atası Sebük Tegin'in hizmetine girmiş ve bu esnada Sebük Tegin ve Sultan Mahmud devrinin ediplerinden olan Ebu'l-feth el-Büstî'nin yanında çalışmıştır. Sebük Tegin'in ardından Sultan Mahmud'un hizmetinde çalışarak Nasr b. Sebük Tegin ile birlikte Horasan'da da bulunmuştur.[22]

Gazneli Mahmud'un emrinde çalıştığı dönemlerde kendisine elçilik görevi de verilmiş ve metinde de görüleceği üzere Sultan Mahmud'un isteğini Garcistan Hükümdarı'na iletmiştir.

Utbî'nin hayatına dair verilen bu kısa bilgilerden de rahatlıkla anlaşılabilir ki Utbî, kültürlü ve üst düzey bir ailede yetişmiş biri olarak kendisini iyi bir tarihçi

[22] Bkz. Erdoğan Merçil, "Utbî, Muhammed b. Abdülcebbâr", **DİA**, 42, s. 236-7.

yapacak her türlü hazır bulunuşluluğa sahiptir. Bunun yanı sıra hayatı boyunca getirildiği siyasi görevler, tarih yazıcılığında ilk elden kaynakları kendisine sağlamıştır. Söz gelimi eserinde Ziyârîler'e dair yazdıklarının kaynaklık değeri, Kâbûs b. Veşmgîr'in kâtipliğini yaptığı bilgisi ile yükselmektedir.

Saray kâtibi olması dolayısıyla Gazneliler devri tarihçileri arasında ayrıcalıklı bir konuma sahip olan Utbî'nin tarihçiliği, her zaman takdir edilmiştir. Zira Gazneli hükümdarlarının kahramanlıklarını övdüğü gibi dönemin nahoş yönlerini anlatmaktan da çekinmemiştir.

Barthold'un ifadesine göre Utbî, eserini Mahmud'u yüceltmek için yazdığını belirtmekle birlikte parlak saltanatın kötü taraflarını ve halkın ağır vergiler altında ezildiğini gizlemeyerek fikirlerini bir saray tarihçisinden beklenilmeyecek bir rahatlıkla dile getirmiştir.[23]

Utbî'nin günümüze ulaşan eseri, Sîretü'l-Yemînî, Kitâbü'l-Yemînî ve Târîhu'l-Utbî gibi isimlerle de anılan meşhurTârîh-i Yemînî'dir.

4.1.2. Târîh-i Yemînî

Kitap, 976 ila 1022 yılları arasındaki olayları ayrıntılarıyla ele almaktadır. Bu doğrultuda Sebük Tegin ve Sultan Mahmud'u odağa alarak Sâmânîler, Abbasîler, Büveyhîler, Karahanlılar, Saffârîler, Simcûrîler, Harezmşahlar, Gurlular, Ziyârîler, Garcistan şahları ve Ferîgûnîler hakkında oldukça önemli bilgiler içerir. Utbî, eserini tamamladıktan sonra Gazneli Veziri Ahmed b. Hasan el-Meymendî'ye sunmuş ve onun takdirini kazanmıştır.

Yazımında Ebu İshak es-Sâbî'nin Büveyhî tarihine dair Kitabü't-Tâcî'sinin örnek alındığı bu eşsiz eser, kendinden sonra birçok tarihçiye kaynaklık etmiştir.

[23] Bkz. V. V. Barthold, **Moğol İstilâsına Kadar Türkistan**, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yay., Ankara 1990, s. 22.

Eserlerinin yazımında bu esere başvuran tarihçiler arasında şu isimler sayılabilir: İbnü'l-Esîr, Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, Mirhând, İbn Hallikân ve Zehebî.

Utbî, Arapça olarak kaleme aldığı bu eserin yazımında oldukça ağdalı ve ağır bir dil kullanmış ve bu sebeple kitaptan istifade edilmesini zorlaştırmıştır. Bu haliyle de dönem tarihçileri için Reşîdüddîn'in akıcı ve sade Câmiu't-Tevârîh'ini kendisine tercih edilir hale getirmiştir.[24]

[24] Raşîd al-Dîn Fazlallâh, **Câmi al-Tavârîh (Sultan Mahmud ve devrinin tarihi)**, (Yay. Ahmed Ateş), s. 18.

BİRİNCİ BÖLÜM

KOMŞU HANEDANLIKLAR AÇISINDAN GAZNELİLER DÖNEMİNİN GENEL MANZARASI

Reşîdüddîn'in dünya tarihinin Gazneliler'e dair kısmının üç bölüme ayrıldığı söylenebilir. Buna göre ilk bölümde Sebük Tegin ve dönemi merkeze ele alınmış; ikinci bölümün odak noktası Sultan Mahmud olmak üzere dönemin olayları anlatılmış ve son bölümde de Sultan Mahmud'un vefatından Gazneliler'in tükenişine kadar tahta oturan padişahlar ve yaşanan hadiselere yer verilmiştir. Ancak üçüncü bölüm diğer iki bölüme göre oldukça yüzeysel kalmaktadır. Câmiu't-Tevârîh'in yazımında esas alındığı düşünülen Târîh-i Yemînî'nin yazarı Utbî'nin, Nâsıruddîn Sebük Tegin ve Gazneli Sultan Mahmud'un hizmetkârlığını yaptığı hatıra getirilirse olayların anlatımında göze çarpan bu detay farkı daha net anlaşılabilir.

Sultan Mahmud devri ele alınırken dönemin belli başlı hanedanlıkları hakkında da bilgi verilmiştir. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi bu bilgilendirmeler, Sultan Mahmud'un söz konusu hanedanlıklar ile geliştirdiği ilişkilerin sınırlılığında kalmış ve dönemin genel siyasi haritasını zihnimizde çizmemizi biraz zorlaştırmıştır. Nitekim özellikle isimler ve bulundukları makamları anlamak, ön bilgilere sahip olmayı şiddetle gerektirmektedir. Biz her ne kadar bu tür bilgilendirmelerin eksikliğinden doğan belirsizliği dipnotlarla gidermeye çalıştıysak da bunu yeterli görmeyerek çalışmanın birinci bölümünü bölgenin genel görünümüne ayırmak istedik.

Bu bölümde Sultan Mahmud döneminde hüküm yürüten hanedanlıklar ve bunların Sultan Mahmud'un devleti ile olan ilişkileri fazla detaya girilmeden ele alınacaktır.

1.1. Sâmânîler

819-1005 yılları arasında Mâverâünnehir ve Horasan'da hüküm sürmüş olan hanedanın atası, Sâmân-hudât'tır. Bununla beraber ailenin kökeni hakkında bir belirsizlik bulunmaktadır. Buna göre Türk kökenli olduklarını savunanlar olmakla birlikte genelde ailenin soy kütüğü, Sâsânî hükümdarı Behrâm Çûbîn'e dayandırılmaktadır.[25] Reşîdüddîn Fazlullah ise Sâmânîler'in Oğuzlar'dan gelmiş olduklarını ileri sürmüş ancak hem kaynak belirtmemesinden ötürü hem de aradaki zaman farkından dolayı bu görüşü şüphe ile karşılanmıştır.[26]

Sâmân-hudât, Emevîler'in Horasan valisi Esed b. Abdullah el-Kasrî sayesinde Müslümanlığı seçmiş ve oğlu olunca vefası gereği oğluna Esed adını koymuştur. Esed'in oğulları Abbasîler'in girdiği bir savaşta Abbasîler lehine yararlıklar gösterdikleri için her biri bir bölgeye vali tayin edilmiş ve böylece aile siyaset tarlasına köklerini salmıştır. Semerkant valisi olarak atanan Nuh b. Esed, Tâhirîler ve Abbasîler ile kurduğu iyi ilişkilerle hanedanın Mâverâünnehir'deki konumunu pekiştirmiş; Sâmânî Devleti'nin gerçek anlamda kurulması ise Nuh'un yeğeni İsmail b. Ahmed aracılığıyla gerçekleşmiştir. Şöyle ki İsmail b. Ahmed, halkının isteği üzerine kendisini Buhara valisi olarak atayan ağabeyine[27] galebe çalmış ve yönetimi ele geçirerek başkenti Buhara olan Sâmânî hükümdarlığını başlatmıştır.

Sâmânî Devleti, bölge ve civarındaki siyaset sahnesinde çağdaşı olan Büveyhîler, Saffârîler, Ziyârîler ve Tâhirîler'e karşı varlık mücadelesi vermiş; adı geçen hanedanlıklara bazen diğerlerine karşı müttefik bazen de doğrudan düşman olmuştur. Sâmânî hükümdarları bu hanedanlıkların yanı sıra Ali evlâdı ve Bâtınîler'e karşı da harekete geçmiştir.

---

[25] Sâmânoğulları'nın soyuna dair detaylı bilgi için bkz. en-Narşahî, **Târîh-i Buhârâ**, (Türkçe terc. Erkan Göksu), TTK Yay., Ankara 2013, s. 87-90; Hasan Kurt, "Devlet Kurma Sürecinde Sâmânoğulları", **AÜİFD**, c. XLIV (2003), sa. 2, syf. 110; Aydın Usta, "Sâmânîler", **DİA**, 36, s. 64-8.

[26] Bkz. Aydın Usta, "a.g.m", **a.g.e**., s. 64.

[27] **Nasr b. Ahmed:** 875 yılında Abbasi Halifesi Mutemid tarafından Mâverâünnehir'in idaresi kendisine verilmiş ve bölgenin İslâm hâkimiyetine girişi bu devirde gerçekleşmiştir. Bkz. Barthold, **Moğol İstilâsına Kadar Türkistan**, s. 227.

Sâmânî Devleti'nin Gazneliler açısından dönüm noktası olan dönemi, I. Abdülmelik b. Nuh'un saltanat yılları olmuştur. Nitekim bu dönemde, Sebük Tegin'in kayınpederi olan Alp Tegin, bir Türk kumandanı olarak saray içindeki etkinliğini artırmış ve yönetim kademesine nüfuz etmiştir. Bu sıralarda Alp Tegin'in karar aşamalarındaki varlığı o kadar belirgin hale gelmiştir ki I. Abdülmelik, Alp Tegin'i uzaklaştırmak için Horasan'a vali tayin etme yoluna girmiştir. İlerleyen zamanlarda taht kavgalarına karışan Alp Tegin, sonraları kendini geri çekmiş ve emrindeki adamlarını yanına katarak Gazne'ye yönelmiştir. Onun bu hareketi ile Gazneli Devleti'nin tohumları atılmıştır.

Alp Tegin'in Gazne'ye yönelmesi ile saray içinde biraz toparlanır gibi olan Sâmânî Devleti, gerek civardaki hanedanlıklara karşı yürüttüğü mücadelelerden gerekse kendi nüfuzunu hissettirmek isteyen kumandanların girişimlerinden yara almış ve zamanla zayıf düşmüştür. Bu esnada Sebük Tegin yönetimindeki Gazneliler, seferlerden elde edilen ganimetler ile zenginleşmeye başlamış ve devletleşme yolunda ilerlemiştir. O kadar ki Sâmânî hükümdarlarından II. Nuh, kendisine baş kaldıran kumandanlarına karşı Sebük Tegin'in yardımına başvurmuş ve onun sayesinde üstün gelmiştir. Böylece gerek Gazneliler'in himayesine sığınmış olmakla gerekse kazanılan zaferle Sâmânîler, resmen olmasa da Gazneliler'in etkinlik sahasına girmiştir.

Ancak bu beraberlik, hükümdar II. Mansur'un Sultan Mahmud'un talip olduğu Horasan valiliğini Begtüzün'e vermesiyle sarsılmış ve savaşla sonuçlanmıştır. Sâmânîler uğradıkları bu yenilgi ile Horasan topraklarını kaybederek dışarıdan gelecek başka akınlara karşı savunmasız duruma düşmüştür. Nitekim daha sonra Karahanlılar'ın Buhara'yı işgal edip hanedan üyelerini tutsak ederek Özkend'e götürmesiyle Sâmânîler, varlığını sadece tarih kitaplarında sürdürebilmiştir. Karahanlı esaretinden kaçan Muntasır'ın devleti diriltme çabaları da fayda vermemiş ve onun ölümüyle hanedanın yıldızı tamamen kaymıştır.[28]

[28] Sâmânî hükümdarları, saltanat devrinin olayları, devlet teşkilâtı, komşu devletler ile ilişkiler ve iç çatışmalar hk. kapsamlı bilgi için bkz; Reşîdüddîn Fazlullah el-Hemedânî, **Câmiu't-Tevârîh – Târîh-i Sâmâniyân, Büveyhiyân, Gaznevîyân**, (Tashih: Muhammed Ruşen); en-Narşahî, **Târîh-i Buhârâ**, (Türkçe terc. Erkan Göksu), s. 111-152; Barthold, **a.g.e.**, s. 225, 239, 243, 283,288; Hasan Kurt,

Sâmânî topraklarının İpek yolu güzergâhında bulunması, bu devlet için hem ticari anlamda hem de kültürel sahada bir zenginliği de beraberinde getirmiştir. Özellikle de ticari etkinliğin milletlerarası ve yoğun bir şekilde seyretmesi, kültürlerin buluşmasıyla ufkun genişlemesi için uygun bir zemin hazırlamış ve bu durum kültürel hayata verim kazandırmıştır. Bunun yanı sıra hükümdarların ilim ve edebiyat insanlarını himaye etmesi de hiç kuşkusuz bu verimlilikte pay sahibi olmuştur. Bu dönemde Nişabur ve Semerkant önemli kültür merkezleri arasında yer almış ancak öncü konum, Buhara'nın olmuştur. Bu bağlamda Buhara'daki Sâmânî sarayı, İslâm dünyasının en kapsamlı kütüphanelerinden birine sahipti. Ünlü İslâm âlimi İbn Sina'nın da Sâmânî sarayında hekimlik yaptığı sırada bu kütüphaneden çokça faydalandığı kaydedilmiştir.

Sâmânî emirlerinin gölgesindeki bu kültür dünyasında edebiyat çalışmaları da oldukça değerli ürünler vermiştir. Özellikle İran dili ve edebiyatının bereketlendiği bu dönemde yoğun bir tercüme ve telif faaliyeti gösterilmiştir. Elbette Sâmânî sarayında yalnızca Farsça değil Arapça da himaye görmüştür.

Bölgenin o dönemki mücadele alanlarının genel manzarası göz önüne alındığında Sâmânîler hakkında bilinmesi bizce gerekli özelliklerden biri de genel olarak Sünnîlik adına hareket etmiş olmalarıdır. Bu dönemde halkı Râfızîliğe karşı korumak amacıyla Arapça bir akaid kitabı yazılmış ve daha sonra Farsçaya çevrilmiştir. Ayrıca Taberî tarafından kaleme alınan Kur'ân tefsiri de Farsçaya tercüme edilmiş ve bunun yanında bir de Farsça tefsir kitabı yazılmıştır.[29]

"Devlet Kurma Sürecinde Sâmânoğulları", **AÜİFD**, c. XLIV (2003), sa. 2, syf. 109-129; Aydın Usta, "Sâmânîler", **DİA**, 36, s. 64-8.

[29] Bkz. Barthold, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, (Açıklama ve Düzeltme: M. Fuad Köprülü), Akçağ Yay.,Ankara 2012, s. 68.

1.2. Saffârîler

İran'ın doğusunda yer alan Sistân bölgesini hâkimiyet merkezi edinen ve 861 ila 1003 yılları arasında hüküm süren hanedanın kurucusu Yakub b. Leys'tir. Hanedan ismini kurucusunun mesleği olan bakırcılıktan alır. (Saffar: Bakırcı). İktidarını kurana kadar çeşitli işlerde ve görevlerde sivrilen Yakub, Sistan'ı ele geçirmiştir.

Yakub, Sistan emiri olduğunda ilk önce bölgedeki muhaliflerini ortadan kaldırmaya girişmiştir. Kendisine muhalefet edenler arasında daha önce kendilerine karşı savaştığı Hâricîler'in reisi de bulunmaktaydı. Düşmanları ile yaptığı çarpışmalar neticesinde Yakub, Hâricîler'i ve diğerlerini itaat altına almıştır.[30]

Kendi bölgesindeki sorunları çözümleyerek topraklarını genişletme tasarısı önündeki engelleri kaldırınca Kâbul, Gazne, Kirmân, Fars gibi yerleri ele geçirmiş ve nihayet Tâhirîler'e kastederek Nişabur'u ele geçirmiştir. Nişabur yengisinde, zengin olan Tâhirîler'den mal ve silah bakımından oldukça dolgun bir ganimet elde etmiş ve askerlerini her bakımdan daha da güçlendirmiştir.[31] Ancak Abbasîler'in bu olayda Tâhirîler'in yanında yer alması, ipleri germiş ve çıkan çatışmalardan birinde Abbasî güçlerine yenilen Yakub, intikam hırsı içerisindeyken[32] vefat etmiştir.

Yakub'un vasiyeti ile yerine geçen Amr b. Leys, hilafete biat ederek Horasan, Sistan ve daha başka bölgelerin valisi olarak atanmıştır. Amr'ın hükümdarlığı döneminde Yakub b. Leys döneminde uyuyan isyankâr hücreler, tekrar harekete geçmiş ve Amr'ı uğraştırmıştır. Amr'ın hükümranlığı süresince Abbasîler ile ilişkisi, halife değişimleri ile bağlantılı olarak inişli çıkışlı olmuştur. Halife Mutazıd-Billâh'ın girdiği bir çekişmede gösterdiği yararlıklar, Horasan'ın Ceyhun nehrine kadar olan kısmının kendisine verilmesini sağlamış ve böylece İran'daki etkinliği artmıştır. Barthold, İbn Muîn'den aktardığı; o zamana kadar halife adına okunan hutbeye ismini ekleten ilk İslâm hükümdarının Amr olduğu bilgisine şüphe ile

[30] Barthold, ***a.g.e.***, s. 233.
[31] Erdoğan Merçil, "Saffârîler", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, c. 5, s. 426.
[32] Bkz. Erdoğan Merçil, "Saffârîler", **DİA**, 35, s. 464.

yaklaşmakla beraber Amr'ın Doğu hükümdarları arasında adını gümüş sikkelerde yazdıran ilk isim olduğunu belirtmiştir.[33]

Horasan ile yetinmeyen Amr, Mâverâünnehir bölgesinin de kendisine verilmesini istemiş bunun üzerine halife, Sâmânî İsmail b. Ahmed'i azlederek yerine Amr'ı bölgeye vali tayin etmiştir. Ancak bu durum iki hanedanı savaşa sürüklemiş ve sonucunda da Amr, yenik düşmüştür. Nitekim Sâmâni-Saffârî çekişmesinde ilki düzenin koruyucusu olarak kabul edildiği için desteğe daha çok layık görülmüştür.[34]

Saffârîler, bu yenilginin ardından toparlanamamış ve Sistan hâkimiyetini Sâmânîler'e bırakmak zorunda kalmışlardır. Bununla birlikte hanedanın Sistan'daki varlığının sona ermesi hemen gerçekleşmemiş ve Sâmânî iktidarının zayıfladığı dönemde Saffârîler, yerel hükümdarlar olarak kendilerini göstermişlerdir.[35]

Bir süre sonra hanedan Halefîler adında bir kol çıkarmıştır. Bu dönemde Gazneliler tarihi açısından en kayda değer isim, şüphesiz ki Ebu Ahmed Halef es-Saffar olmuştur. Nitekim Halef, Sebük Tegin döneminde de Sultan Mahmud döneminde de fırsatını her bulduğunda Gazneliler'in topraklarına göz dikmiş ve devlet için tehdit oluşturmuştur.[36] Son olarak Halef'in Sultan Mahmud'un amcası Buğracuk ile giriştiği bir mücadelede amcanın ölmesi, Sultan Mahmud'u öfkelendirmiş ve bu öfke hanedanın sonunu hazırlamıştır.

Hanedanın sona ermesi, yine tam anlamıyla Saffârîler'in sonu olmamıştır. Söylendiğine göre Gazneli-Selçuklu savaşı sırasında güçlenerek önce Selçuklular'ın daha sonra Gurlular'ın emir erleri olarak hüküm sürmüşler ve 15.yy'ın sonuna kadar var olmuşlardır.[37] Bununla beraber Selçuklular zamanında Sistan'da ortaya çıkan ve kaynaklarda Nimrûz melikleri olarak adlandırılan kolun Saffârîler ile ilgisi olduğu görüşü henüz tespit edilebilmiş değildir.[38]

---

[33] Bkz. Barthold, "Amr b. Leys'in idare usulü", **a.g.e.**, s. 237.
[34] Barthold, s. 243.
[35] Erdoğan Merçil, "Sâmânîlerin Sistan'a Hâkim Olması", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, s. 446-8.
[36] Bkz. Reşîdüddîn Fazlullah el-Hemedânî, **Câmiu't-Tevârîh – Târîh-i Sâmâniyân, Büveyhiyân, Gaznevîyân,** (Tashih: Muhammed Ruşen); Recep Uslu, "Halef es-Saffâr", **DİA**, 15, 238-9.
[37] Erdoğan Merçil, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, s. 448.
[38] Erdoğan Merçil, "a.g.m.", **a.g.e.**, s. 465.

Saffârîler, ilim ve edebiyatın koruyucusu olmuşlar ve yaptırdıkları çeşitli mimari eserlerle İslâm toplumuna hizmet etmişlerdir. Saffârîler'in imzasını taşıyan ve bugünümüze kadar varlığını koruyan eserlerden biri Şiraz'daki Mescid-i Câmi-i Atîk'tir. Hanedanın kültür dünyasına bıraktığı önemli izlerden biri de Fars edebiyatı ve kültürünün gelişmesine olan katkısıdır.

1.3. Simcûrîler

10.yy'da Horasan bölgesinde Sâmânîler adına kumandan-valilik yapan Müslüman Türk hanedanın kurucu ismi, Simcûr ed-Devâtî'dir. 911 yılında Sistan'ı ele geçiren Sâmânîler, bölgenin yönetimini İsmail b. Ahmed'in gulâmı olan Simcûr'a bırakmışlardır.

Hanedanın mensupları, Sâmânîler'in civar hanedanlıklar ile olan ilişkilerinde zaman zaman emir eri bazen de arabulucu olarak görev almışlardır.[39] Örnek vermek gerekirse Simcûrî Emiri Ebu'l-Hasan, Ziyârî Emiri Veşmgîr'in ölümünden ardından Ziyârîler arasında baş gösteren taht kavgalarına Sâmânîler adına müdahale etmiştir. Yine aynı Ebu'l-Hasan bir başka sefer Sâmânîler ve Saffârîler arasındaki bir anlaşmazlığın çözümünde etkin rol oynamıştır.

Zaman içerisinde Simcûrîler'in Sâmânî sarayındaki etkinliğinin artması Sâmânî hükümdarı II. Nasr'ı rahatsız etmiş olacak ki Horasan sipehsâlârlığına Emir Fâik el-Hassa'yı atamış ve bu durum o dönem Simcûrî emiri olan Ebu Ali'nin itirazına uğramıştır. Ebu Ali'nin bu olayda üstün gelmesi, Sâmânî Devleti'ni durumu kabullenmeye zorlamıştır.

Ebu Ali'nin bağımsızlık ölçüsünde güç toplaması onu Sâmânîler'i ortadan kaldırmaya yönelik bir hayal kurmaya itmiş ve müttefik arayışına girmiştir. Bu uğurda önce Karahanlılar'a başvuran Ebu Ali, istediğini bulamamış ve Fâik el-Hassa

[39] Bkz. Erdoğan Merçil, "Simcurîler", **DİA**, 37, s. 210-211.

ile anlaşmıştır. Bu şer ittifakına karşı Sâmânî Hükümdarı II. Nuh, Sebük Tegin'den yardım istemiştir. Sebük Tegin giriştiği savaşta bu ikiliyi yenilgiye uğratmış ancak daha sonra Gazneli Mahmud'a galebe çalan Ebu Ali, Nişabur'u ele geçirmiş ve bağımsızlığını ilan ederek adına hutbe okutmuştur. Daha sonra Sultan Mahmud'a karşı yaptığı savaşta yenik düşerek hapsedilmiştir.[40]

Simcûrîler'in son emiri Ebu-l-Kâsım, başlarda Sâmânîler ve Sebük Tegin'e itaat etmiş ancak sonraları rahat durmayarak gerek Sâmânîler'e gerekse Gazneliler'e karşı çeşitli isimler ve hanedanlarla işbirliği yapmıştır. Bu esnada girilen savaşlarda Gazneliler tarafından mağlup edilerek hanedanın sonunu getirmiştir.

1.4. Ziyârîler

Cürcan ve Taberistan'ı yönetim merkezi edinen Ziyârîler, Deylemli bir hanedan olup Sâsânîler'e nisbet edilir. 928 ila 1090 yılları arasında hüküm süren ailenin kurucusu ise hanedana adını veren Ziyâr b. Verdânşah'ın oğlu Merdâvic'tir. Sâmânîler'in hizmetinde çalışan Merdâvic, devlet adına Taberistan'ın büyük bir kısmını ele geçirdikten sonra Rey, Kazvin gibi başka vilayetleri de almış ve daha sonra bağımsızlığını ilan ederek Cürcân merkezli hanedan yönetimini kurmuştur.

Sâmânî hükümdarı tarafından Cürcan hâkimiyeti tanınıp Cürcan valiliğine getirilen Merdâvic, bir süre sonra hizmetinde bulunan bir bölük Türk askeri tarafından öldürülmüş ve yerine kardeşi Veşmgîr geçmiştir. Ancak bu öldürme olayı, bu hanedan ile Büveyhîler ve Sâmânîler arasında bölge üzerine bir iktidar mücadelesi başlatmıştır. Sâmânîler, daha önce kendilerine ait olan toprakları geri almak isteyerek Veşmgîr'in üzerine yürümüş; öte yandan Büveyhîler başka toprakları ele geçirmiştir. Büveyhîler'e karşı Sâmânîler'e tâbi olmak zorunda kalan Veşmgîr, Büveyhîler'den

[40] Reşîdüddîn Fazlullah el-Hemedânî, **Câmiu't-Tevârîh – Târîh-i Sâmâniyân, Büveyhiyân, Gaznevîyân**, (Tashih: Muhammed Ruşen); Erdoğan Merçil, "a.g.m.", **a.g.e.**, s. 211.

topraklarını geri almıştır. Ancak bu mücadele Veşmgîr'in ölümüne dek her fırsatta tekrar kendini ortaya atmıştır.[41]

Veşmgîr'in yerine ailenin ileri gelenleri oğlu Kâbûs'a biat etmiş ancak Veşmgîr'in Taberistan'daki büyük oğlu Bihistûn da Cürcan'a gelerek kendi adına biat almıştır. Bu kardeş çekişmesinde küçük kardeş Sâmânîler'in desteğini arkasına alırken büyük kardeş akrabalık bağı (eşi, Adudüddevle'nin kızıdır) üzerinden Büveyhîler'in ve dolaylı yoldan Büveyhîler'in etkisi altındaki Abbasî hilafetinin desteğini kazanarak Kâbûs'a baş indirtmiş; Kâbûs ancak ağabeyi öldükten sonra tahta geçebilmiştir.

Hükümdar olduktan sonra hilafet makamından kendisine Şemsü'l-meâlî lakabı verilen Kâbûs, tahta geçince Büveyhîler'e karşı varlık mücadelesini sürdürmüş ve ancak Sâmânîler'in gölgesinde varlık gösterebilmiştir. Kâbûs'un Gazneliler ile ilişkisi de dostane olmuştur.

İlmi ve edebiyatı himaye edip bilge davranışları ile tanındığı halde[42] Kâbûs zalimce davranışları gerekçe gösterilerek ordu tarafından tahttan indirilmiş ve yerine oğlu Felekü'l-meâlî lakabına sahip Menuçehr getirilmiştir.

Sultan Mahmud başlangıçta Menuçehr'in yerine kendisi ile daha önce ilişki geliştirmiş olduğu[43] diğer oğul Dârâ'yı desteklemiştir. Menuçehrise ancak Sultan'ın suyuna gitmekle makamını koruyabilmiş; bir süre sonra da Sultan Mahmud'un damadı olmuştur.

Menuçehr, Sultan Mahmud'un Hindistan seferlerinden birinde Deylemlilerden oluşan bir bölük askeri ile Gazneli ordusunu pekiştirmiştir. Ancak Sultan Mahmud Rey şehrini almak üzere Büveyhîler'e kastettiği zaman yine aynı Menuçehr, kendi topraklarını yitirme korkusuyla Sultan'a karşı düşmanlık etmiştir. Düşmanlığını iseGazne'ye giden yolları kapatıp köprüleri ve etrafı tahrip ederek

[41] Bkz. Erdoğan Merçil, "Ziyârîler", **DİA**, 44, s. 498-9.
[42] Bkz. Ahmet Güner, "Kâbûs b. Veşmgîr", **DİA**, 24, s. 43-4; Erdoğan Merçil, "Ziyârîler", DİA, 44, s. 498-9.
[43] "Dârâ daha önce babasıyla anlaşmazlığa düşmüş ve Gazne'ye Sultan'ın yanına sığınmıştı. Mahmud bu sebeple onu desteklemeye karar vermişti". Bkz. Erdoğan Merçil, "Sultan Mahmud'un Dış Münasebetleri", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, c.6, s. 250.

göstermiştir. Bu yaptıkları ile Sultan'ın öfkesini çeken damat, sonunda yüklü bir miktar ödemek zorunda kalmıştır.[44]

Menuçehr'in ardından tahta Şerefü'l-meâlî lakaplı oğlu Enûşirvân oturmuş ve Gazneliler tarafından tanınmak için vergi ödemek zorunda kalmıştır.

İlerleyen zamanlarda Selçuklu Tuğrul Bey'in üstünlüğünü kabul ederek Selçuklular'a tâbi olan Ziyârîler, diğer Deylemli hanedanların aksine Sünnî olup[45] bölgenin kültür tarihinde önemli izler bırakmıştır. Birûnî ve İbn Sina gibi ünlü isimler Ziyârî sarayında oldukça iyi ağırlanmıştır. Bunlardan Birûnî, el-Âsâru'l-bâkıye isimli eserini Kâbûs b. Veşmgîr'e adamıştır.[46] Ancak bu hanedanın adını yaşatan ve günümüze kadar ulaşan eserlerinden en önemlisi hiç kuşkusuz Ziyârî Hükümdarı Keykâvûs b. İskender'e ait *Kâbûsnâme* adlı nasihat kitabıdır.

Son emiri Gilân Şah olan Ziyârîler, Hasan Sabbah'ın liderliğindeki Nizârî İsmâilîler tarafından tarih sahnesinden silinmiştir.

1.5. Büveyhîler

Gazneliler'in hüküm sürdüğü çağların kuşkusuz en etkin oyuncularından biri olan Büveyhîler, 932 ila 1062 yılları arasında İran ve Irak'ta hüküm süren Deylem asıllı bir hanedandır. Aile, adını Sâsânî Hükümdarı Behrâm-ı Gûr soyundan olduğu söylenen Büveyh[47] b. Fennâ Hüsrev'den almaktadır.

Büveyhîler kuruluş aşamasında o dönemde Hazar denizinin güneyinde hüküm yürüten Ziyârîler'e karşı iktidar mücadelesi vermiştir. Hanedanın kurucusu Merdâvic'in ölmesiyle Ziyârîler'in zayıf düşmesi devlet kurmaya çalışan Büveyhî

[44] Bkz. Erdoğan Merçil, "Sultan Mahmud'un Dış Münasebetleri", **a.g.e.**, s. 250.
[45] Bkz. Erdoğan Merçil, "Ziyârîler", **DİA**, s. 499.
[46] Erdoğan Merçil, "a.g.m.", **a.g.e.**, s. 499.
[47] Bûye olarak da okunmuştur.

soyunun elini rahatlatmış ve Ziyârîler'in Hazar denizi kıyılarındaki topraklarının büyük bir kısmı el değiştirerek onların eline geçmiştir.

Zamanla Büveyhî soyundan üç kardeş, İran'ın batı ve güneyindeki tüm önemli bölgeleri ele geçirmiş ve içerideki karışıklıklardan ötürü kendilerine davet götüren Abbasî sarayı içerisinde de gerekli müdahaleleri yaparak etkinlik kazanmışlardır. Bundan sonra da Sünnî Abbasî halifeliği, perde arkasında Şiî Büveyhîler tarafından idare edilmeye başlamıştır.[48] Bununla birlikte hanedan, gerek Sünnîlerin kontrolü gerekse devlet egemenliği açısından hilafetin işleyişine dokunmamayı ve görünürde ona tâbi olmayı yeğlemiştir.

Büveyhîler, Fars, Kirman, Cibâl ve Huzistan olmak üzere dört bölgede hüküm yürütmüşlerdir. Hanedan gücünün doruklarına hükümdar Adudüddevle zamanında erişmiştir (m. 976). Onun ölümünden sonra ardında bıraktığı üç oğlu arasında taht kavgası başlamış ve çekişmeyi kazanan Şerefüddevle'nin ölümünden sonra tahta Bahaüddevle geçmiştir. Bahaüddevle'nin tahtta olduğu zamanlar, Sultan Mahmud'un ilk saltanat yıllarına denk gelmektedir. Bu sıralarda amca Fahrüddevle devreye girmiş; önce Isfahan, Hemedan ve Rey'de daha sonra da İran'ın tümünde kendini kabul ettirmiştir. Ancak Fahrüddevle'nin Sâmânîler ile mücadeleye girişmesi, onun bu noktadaki en büyük hatalarından biri olarak tarihine geçmiştir.

Bahaüddevle, devletin birliğini sağlamak için uzun uğraşlar vermiş ancak onun ölümünden sonra baş gösteren taht kavgaları, devletin hızını kesmiş ve Büveyhîler'in Irak üzerindeki etkinliği azalmaya yüz tutmuştur. Tahta geçen Sultanuddevle ise Irak'ta Deylemliler ve Türkler'e karşı amansız mücadeleler vermiş ve sonunda Türkler, destekledikleri ismi tahta oturtarak Büveyhî hanedanlığı üzerindeki egemenliğini yoğun bir şekilde hissettirmeye başlamıştır.[49]

Daha sonraları Ebu'l-Fevâris Kıvamuddevle ve Sultanuddevle arasında Fars üzerine yaşanan çekişmede Kıvamuddevle, Gazneli Mahmud'dan talep ettiği desteği almış ancak daha sonra elde ettiği Fars'ı elden kaybetmiştir.

---

[48] Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", **DİA**, 6, 497.

[49] "Büveyhî Devletinin Zayıflaması", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, c. 5, s. 555; Erdoğan Merçil, "a.g.m.", **a.g.e.**, s. 497.

İçerideki kardeş kavgaları, her zaman olduğu gibi Büveyhîler arasında da üzerine düşeni yaparak devlet topraklarına yönelik dış müdahaleleri kolaylaştırmış ve devletin sonunu getirmiştir. Büveyhîler'in Cibâl koluna son veren ise Rey şehrini ele geçiren Sultan Mahmud olmuştur. Düzenli olarak yapılan Selçuklu akınları neticesinde de Büveyhîler'in İran ve Irak'taki tüm toprakları Selçukluların egemenlik alanına katılmıştır.

Merkezî hükümetin etkinliğinin azalmaya başlamasıyla kendi egemenliğini kurmaya kalkışan ve bunu yaparken İslâm öncesi kültürüne tutunan hanedanlardan biri olan Büveyhîler, Sâsânî hükümdarlarının kullandığı 'şehinşah' unvanını kullanmışlar[50] ve kendilerini Sâsânîler'e bağlayan soy ağaçları hazırlatmışlardır.[51]

Büveyhîler'in hâkim olduğu dönemde Rey, Isfahan ve Şirâz gibi şehirlerde kültürel bir hayat şekillenmiş; emirlerin ilmi gölgelerine alması ve kütüphaneler kurmasıyla bilimsel faaliyetlerde ilerleme kaydedilmiştir. O kadar ki Şirâz'da bu dönemde kurulduğu söylenen bir gözlemevi aracılığıyla astronomi ilminde oldukça ileri adımlar atılmıştır. İlmî çalışmaların yanı sıra köprüler, saraylar, camiler, hastaneler gibi yapılar inşa edilerek mimari faaliyetler açısından da parlak bir devir yaşanmıştır. Bununla birlikte bir edebiyat geleneğine sahip çıkılmadığı için bu devre, Arap edebiyatının etkisine girmiş ve bu dönemde ünlenmiş bir İran şairi çıkmamıştır.[52]

Büveyhîler'in hâkimiyet süreci, bölgenin Şiî haritasının şekillenmesi noktasında da oldukça dikkate değerdir. Büveyhîler'in ortaya çıkmasından önce büyük bir Şiî topluluğunun görülmediği Bağdat'ta bu hanedan zamanında değişik Şiî merkezleri oluşmuş ve Sünnî-Şiî çekişmeleri yaşanmıştır. Bilhassa Muizzuddevle zamanında Hz. Hüseyin için yas tutulması gibi Şiî gelenekleri, Sünnî Bağdat halkına dayatılmış; Şiîler için oldukça önemli bir bayram olan Gadîr-i Hum'un[53] kutlanması

[50] Barthold, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, s. 69.
[51] Erdoğan Merçil, "a.g.m.", **a.g.e.**, s. 498.
[52] Barthold, **a.g.e.**, s. 70.
[53] **Gadîr-i Hum:** Mekke ile Medine arasında bir yer olup Hz. Ali'nin imameti konusunda Şiîler açısından oldukça önemli bir noktadır. Şöyle ki Şiî inanç geleneğine göre Hz. Peygamber, Veda Haccı dönüşünde önemli bir şey açıklamak üzere burada konaklama kararı almıştır. Bu esnada Peygamber birkaç şey söyledikten sonra "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allahım onu seveni sev, ona düşman olana sen de düşman ol!" demiştir. Bu söz Ali taraftarlarınca Peygamber'in Hz.

emredilmiştir. Sünnîler güçlü Şiî yönetimine karşı görünürde bu uygulamalara itiraz edemese de bu, Şiî ve Sünnî nüfus arasındaki sürtüşmeleri engelleyememiştir.[54]

Sünnîler bu sürtüşmeler esnasında Şiîler'e karşı özellikle Halife Kâdir-Billâh devrinde, Gazneli Mahmud'un himayesine sığınarak korunma tedbirleri almışlardır. Bununla birlikte Büveyhî hükümdarlarının değişmesiyle bu dayatma yaklaşımlarında yumuşamalar görülmüş ve Büveyhîler egemenliklerini öncelikleri arasına almışlardır. Bu çerçevede aşırı Şiî grupları desteklemeye yanaşmamış; Sünnî Abbasi halifeliğini bitirmeye yönelik de bir adım atmamışlardır.

1.6. Hinduşâhîler

Yaklaşık 850 yılında, Kâbil'de Budist Türkşâhîler'in saltanatına son veren Brahman Kallâr tarafından kurulan hanedan, 1026 yılında yıkılana değin Afganistan ve Pakistan'ın bir kısmı üzerinde hüküm sürmüştür.

Kâbil'den sonra bugün Pakistan sınırları içerisinde yer alan Peşaver ve Lahor'u da egemenlik sahasına katan Hinduşâhîler, Gazneliler'in güçlü bir rakip olarak karşılarına çıkıp Doğu Afganistan'a göz dikmeleri neticesinde Kâbil'den vazgeçmek ve başkenti İndus nehri yakınlarındaki Vayhind'e taşımak durumunda kalmışlardır. [55]

Hinduşâhîler'e yönelik Gazneli akınları, Sebük Tegin döneminde başlamıştır. Sebük Tegin, İslâmiyet'in hedef bölgeye yani Kuzey Hindistan'a yayılması önünde bir engel olarak gördüğü Hinduşâhîler'in üzerine yürüyerek Caypal'ı karşısına almıştır. Karşılaşmanın neticesinde Gazneliler'e yenik düşen Caypal, yüklü bir miktar ödemeyi taahhüt ederek barış imzalamış ancak tehlikeyi başından atar atmaz

---

Ali'yi kendisinden sonra halife tayin ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Bugün Büveyhîler ve Fatımîler tarafından bayram ilan edilmiştir. Bugün de Şiîlerce bayram olarak kutlanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, "Gadîr-i Hum", **DİA**, 13, s. 279-80.

[54] Bkz. Erdoğan Merçil, "a.g.m.", **a.g.e.**, s. 498.

[55] Bkz. Enver Konukçu, "Hinduşâhîler", **DİA**, 18, s. 117.

Gazneliler'e karşı civardaki racalarla iş birliğine girerek bu anlaşmayı bozmuştur.[56] Buna karşılık savaş meydanında tekrar karşı karşıya gelen iki hanedandan Hinduşâhîler, bozguna uğrayarak Lâmgân ve Peşâver arasındaki tüm toprakları Gazneliler'e kaptırmıştır.

Hinduşâhîler'e yönelik Gazneli akınları, Sultan Mahmud döneminde de hız kesmeden devam etmiştir. Sultan Mahmud'un Hindistan'a düzenlediği ikinci seferde Hinduşâhî Racası Caypal, oğulları ve kumandanlarıyla birlikte Gazneliler'e tutsak olmuş ve başkent Vayhind ele geçirilmiştir. İşin sonunda bu aşağılık duruma katlanamayan Caypal, intihar ederek kendini bu utançtan kurtarmayı seçmiştir.

Caypal'ın ardından tahta geçen oğul Anandpal, başlarda Gazneliler ile dostane ilişkiler geliştirmiş ancak daha sonra Gazneliler'in yayılma siyaseti karşısında diğer Hind racalarıyla Sultan'a karşı ittifak yapmış ancak bu kalkışma, kendi yararına bir sonuç vermemiştir.

Hinduşâhîler'in son büyük hükümdarı Triloçanpal olmuş fakat Sultan Mahmud'un kararlı seferleri ile Triloçanpal'ın da yıldızı kayarak hanedanın ışığı sönmüş ve yıkılmanın eşiğine gelmiştir. Son raca Bhimpal'in ölmesi sonucunda da Hinduşâhîler, Hindistan tarihi sahnesinde sırasını savmıştır.

Yusuf Hikmet Bayur'a göre Hintlilerin hemen her savaşta Gazneliler'e karşı yenilmesinin altında şu sebepler yatmaktadır: Öncelikle Türk savaşçılar ve atları, Hintlilere göre daha atılgan ve daha güçlüdür. Bununla birlikte Türkler silahlarını kullanmakta daha beceriklidir. Nitekim at üstünde bile ok atabilmekte ve uzak hedefleri vurabilmektedir. Öte yandan emir-komuta zinciri çok güçlü olup askerler kafasına göre ve dağınık halde değil başbuğların buyruğuna göre hareket etmektedir.[57]

[56] Reşîdüddîn Fazlullah el-Hemedânî, **Câmiu't-Tevârîh – Târîh-i Sâmâniyân, Büveyhiyân, Gaznevîyân**, (Tashih: Muhammed Ruşen), s. 10-6.
[57] Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, 1. Cilt, TTK Yay., Ankara 1946, s. 130.

1.7. Karahanlılar

Mâverâünnehir ve Doğu Türkistan bölgesinde 840-1212 yılları arasında hüküm süren Türk hanedanıdır. Kaynaklarda yaygın olarak Hâniyye[58], İlek Hanlar, Hakâniyye veya günümüz Türkçesiyle Türk Hakanlığı gibi isimler ile de anılır. Türkistan bölgesindeki ilk Müslüman Türk devleti olarak kayıtlara geçen Karahanlılar'ın soyu hakkında farklı öneriler bulunmakla birlikte devletin başındaki ailenin Türklerin destansı kahramanı Alp Er Tunga; bir diğer deyişle Efrâsiyâb'ın soyundan geldiğine inanılmaktadır.[59]

Hanedanın hükümdar atasının, Bilge Kül Kadir Han olduğu bilinmektedir. İlerleyen tarihlerde hanedan üyesi olan Satuk Buğra'nın Müslüman bir Sâmânî şehzadesi ve sûfîlerin etkisi ile Müslümanlığı benimsemesi, hanedana farklı bir seyir çizmiştir. Nitekim bundan sonra Müslüman olmayan Türkler, Karahanlılar'ın mücadeledeki muhataplarından biri haline gelmiştir. Müslüman adı Abdülkerim olan Satuk'un ölümünün ardından oğlu Baytaş Arslan, gayrimüslim Türkler'e karşı olan mücadelede üstün gelerek Karahanlı devletini tam anlamıyla İslâm dairesine sokmuştur. Bununla birlikte hanedanın İslâm'ı seçmesinden önce Sâmânîler ile gergin bir çizgide ilerleyen ilişkileri de dostluk ve işbirliğine doğru evirilmiştir.[60]

Ancak Baytaş'ın yerine geçen oğlu Ebu'l-Hasan Ali Arslan Han, Sâmânîler'in Horasan Valisi Ebu Ali Simcûr ile anlaşarak Sâmânî topraklarını paylaşmış ve buna göre Ceyhun nehri sınır kabul edilerek Horasan Simcûrîler'in; Mâverâünnehir de Karahanlılar'ın payına düşmüştür. İlerleyen zamanlarda aşamalı olarak Sâmânîler'in topraklarını ele geçiren Türk Hakanları, Sâmânî hükümdarları ile olan mücadelelerini sonuna kadar sürdürmüştür.

Özellikle İlig Han Nasr zamanında Sâmânîler'i tarih sahnesine gömmeye odaklanan Karahanlılar, Sâmânîler arasında yaşanan ve Gazneli Sebük Tegin'in de

[58] Bkz. Reşîdüddîn Fazlullah el-Hemedânî, **Câmiu't-Tevârîh – Târîh-i Sâmâniyân, Büveyhiyân, Gaznevîyân**, (Tashih: Muhammed Ruşen), s. 137.
[59] Bkz. Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, TTK Yay., Ankara 2002, s. 3.
[60] Abdülkerim Özaydın, "Karahanlılar", **DİA**, 24, s. 406.

taraf olduğu çekişmelerin yarattığı zayıflıktan faydalanmış ve çok geçmeden aile üyelerini tutsak edip Özkent'e göndererek bu devlete son vermiştir. Daha sonra Sâmânî Muntasır, esaretten kurtularak çeşitli kişilerin yardımıyla devleti diriltmeye çalışmışsa da başarılı olamamış; Sâmânîler varlığını sadece tarih kitaplarında sürdürebilmiştir.

Ömer Hunkan'ın ifadesine göre civar hanedanlıkların Karahanlılar'ın yararına olmak üzere Sâmânîler'in yıkılışına hizmet etmeleri, yalnızca iktidar mücadelesinden ötürü değildir. Bunun yanı sıra Bağdat'ı ve dolayısıyla hilafeti etkisi altına almayı başararak güçlü bir egemenlik kuran Şiî Büveyhî Devleti'nin, Sünnî Horasan ve Mâverâünnehir halkında yarattığı huzursuzluk da bunda etkili olmuştur.[61]

Sâmânîler'e bir son verdikten sonra Mâverâünnehir'in tümünü hükmüne geçiren İlig Han, gözünü Horasan'a dikmiş ve bu durum Gazneliler ile arasındaki bitimsiz çekişmelere kapı aralamıştır. Gazneli Mahmud'un Hindistan seferleri sebebiyle uzaklaşması her defasında İlig Han'ın bölgeye olan iştahını kabartmış ve bu uğurda gerek Sultan Mahmud gerekse kardeşi Nasr b. Sebük Tegin tarafından defalarca yenilgiye uğramıştır. Barthold'a göre Sultan Mahmud'un Karahanlılar'a karşı bu yengilerinde ordusunda yer alan fillerin önemli bir rolü olmuştur. Nitekim Karahanlılar, filler ile yapılan savaşların yabancısı oldukları gibi bunlara nasıl karşı koyulacağının da cahiliydi.[62] Tüm bu yenilgilere rağmen Horasan'dan yine de vazgeçmeyen İlig Han, gerek üst üste aldığı yenilgi darbeleri gerekse Sultan Mahmud'a karşı ağabeyi Togan Han'ın desteğinden mahrum kalmasından ötürü bu amacına ulaşamayarak bu dünyadan göçmüştür.

İlig Han'ın ölümünden sonra yerine geçen kardeş Arslan İlig Han zamanında devletin toprakları genişlemeye devam ederken taht uğruna verilen kardeş çekişmeleri hız kesmeden sürmüştür. Bu kardeş kavgalarında hanlar, zaman zaman

---

[61] Ömer Soner Hunkan, **Türk Hakanlığı (Karahanlılar) Kuruluş-Gelişme-Çöküş (766-1212)**, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2007, s. 133.

[62] Bkz. Barthold, **Moğol İstilâsına Kadar Türkistan**, s. 293. Tercümesini yaptığımız Câmiu't-Tevârîh metninde de fillerle yürütülen mücadeleye dair örnek sahneler betimlenmiştir. Örneğin bkz. Reşîdüddîn Fazlullah el-Hemedânî, **Câmiu't-Tevârîh – Târîh-i Sâmâniyân, Büveyhiyân, Gaznevîyân**, (Tashih: Muhammed Ruşen), s. 123. Ayrıca fillerin savaşlardaki rolü hakkında geniş bilgi için bkz. Cihan Piyadeoğlu, "Gazneliler ve Büyük Selçuklular'da Filin Kullanılmasına Dair Bazı Tespitler", **XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri (11-13 Kasım 2014)**, II, İstanbul 2015, s. 67-90.

Gazneli Mahmud'un da desteğine başvurmuştur. Sultan ise bu ricaları geri çevirmemekle birlikte etkin bir adım da atmamıştır. Sultan'ın Hindistan seferleri ile uğraşmasından ötürü komşu devletteki taht kavgalarına bulaşmak istemediği ve bununla kendi yokluğunda bu devletten gelecek akınlardan yana kafasının rahat olmasını hedeflediği düşünülmüştür.[63] Hanedan içi kavgalar sürerken Sultan Mahmud'un Harezm'i hâkimiyeti altına alması, Karahanlılar için fetihlerin durması sonucunu getirmiştir. Üstelik Sultan Mahmud'un bu kardeş kavgasından devşirdiği faydalar bununla sınırlı kalmamış ve Mâverâünnehir'i de istilâ etmiştir.[64]Bu bağlamda Karahanlılar ve Gazneliler arasında sıcak dostluk ilişkileri, hiçbir zaman tam anlamıyla kurulamamış ve bu savaşlı-savaşsız soğukluk Sultan Mahmud'un ölümünden sonra da aynı çizgide seyretmiştir.

Karahanlılar, Gazneliler'e ek olarak Selçuklu Türkleri'ne karşı da uzun soluklu mücadeleler içine girmiştir. Yaşanan birtakım siyasi olaylar neticesinde hanedanın doğu ve batı olmak üzere iki kola ayrılması ile çöküş emareleri kendini göstermeye başlamıştır. Bunlardan; Doğu Karahanlılar, Nayman Devleti Hükümdarı Küçlük Han tarafından Kaşgar'ın ele geçirilmesiyle 1210-11 yıllarında; Batı Karahanlılar ise Semerkand şehrinin Harizmşahlar Devleti'nin başşehri haline gelmesiyle 1212 yılında sona ermiştir.

Karahanlılar döneminde bilim ve kültür faaliyetleri, hanların himayesi ve hüküm yürütülen toprakların sağladığı insan kaynağı ile doğru orantılı olarak gelişme göstermiş ve Türk-İslâm medeniyetine özgü birçok özgün eser verilmiştir. Bunlar arasında hiç kuşkusuz en kayda değer olanlar şu isimler ve eserleridir: Yusuf Has Hacib ve siyasetnâme türündeki meşhur eseri Kutadgu Bilig; Karahanlı hanedanına mensup olan Kaşgarlı Mahmud ve Türk dili alanındaki ünlü yapıtı Divânu Lügâti't-Türk; Edip Ahmed Yüknekî'nin hanedan mensuplarından birine armağan olarak kaleme aldığı Atabetü'l-Hakâyık.

Öte yandan bu dönem, hanedan mensupları ve ileri gelen servet sahipleri tarafından vakfedilen hastaneler, medreseler ve daha başka sosyal tesislerin

[63] Reşat Genç, "Sultan Mahmud ve Karahanlılar", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, c.6, s. 243.
[64] Barthold, **a.g.e.**, s. 302.

kurulduğuna da tanıklık etmiştir. Kurulan medreselerde ise Hanefî hukuk geleneği esas alınmıştır.[65] Bu dönemde daha başka eserler verilmiş olmakla birlikte Karahanlı dönemindeki bilim ve kültür faaliyetleri, araştırmacıların ilgisizliğine maruz kalmış gibi görünmektedir.[66]

Tüm bunlarla birlikte Gazneliler ve özellikle de Gazneli Mahmud'dan bahseden tarih sayfalarında Karahanlılar, daha çok Horasan üzerine verilen bitimsiz mücadelelerde kendilerinden söz ettirmiştir. Bu noktada bilhassa bu iki Türk devleti arasında paylaşılamayan bu bölgeye fazla detaya girmeksizin işaret edilmesinde fayda görmekteyiz.

1.8. Horasan

Eski Farsça'da 'Güneş Ülkesi' anlamına gelen bölge, tarihte İran'ın kuzeydoğusunu ifade etmek için kullanılmıştır. Bugün ise toprakları, Türkmenistan, Afganistan ve İran olmak üzere üç ülke sınırları içerisinde kalmaktadır. Nişâbur, Merv, Herat ve Belh olarak dört temel bölgeye ayrılan Horasan, tarih boyunca sahip olduğu imkânlar uğruna verilen iktidar mücadelelerine sahne olmuştur. Zira Horasan, ilim, ticaret ve zenginliğin kaynağı olarak görülmüş ve burayı elinde bulundurmak, hükümdarlar için ululuk ve egemenlik göstergelerinden biri kabul edilmiştir.

Klasik İslâm kaynaklarında Horasan bölgesinde altın, gümüş, firuze ve neft gibi bazı madenlerin çıkarıldığına işaret edilmiştir. Bugün ise Horasan'ın topraklarını zümrüt, firuze ve başka kıymetli taşlar zenginleştirmektedir.[67]

Göç ve ticaret yolları üzerinde bulunmak, Horasan'a yalnızca maddi zenginlik değil kültür zenginliği de bahşetmiştir. Hunlar'a ve Göktürkler'e bağlı çeşitli Türk boyları, Moğollar, Araplar ve Hint-Avrupa kökenli Ârî ırk, Horasan'n ev

[65] Ömer Soner Hunkan, **a.g.e.**, s. 414.
[66] Bkz. Yakup Anat-Ahmet Almaz, **Karahanlılar Tarihi**, Oku Yay., İstanbul 2003, s. 215.
[67] Bkz. Osman Çetin, "Horasan", **DİA**, 18, s. 235.

sahipliği yaptığı farklı kimlikler arasında sayılabilir. Bu farklı kimliklerin attığı tohumlarla yeşeren Horasan toprakları, kültürel ürün çeşitliliği ile ünlenmiş; Türk-İslâm medeniyet tarihine katkı sağlayan birçok âlim ve edebiyatçı yetiştirmiştir. Ömer Hayyam ve İmam Gazzâlî bu iklimde yetişen âlim ve şairlerden yalnızca ikisidir. Horasan, dinî açıdan da oldukça değerli bir bölge sayılmış; Hanefî mezhebinin yayıldığı ve hükümlerinin uygulandığı ilk bölgelerden olmanın yanı sıra ana tasavvuf merkezleri arasında ilk sıralarda yer almıştır.

Özetle Horasan'ın ekonomik değerini yalnızca ticaret veya yer altı zenginlikleri şekillendirmemiştir. Kültürel ve dinî faaliyetlerin yoğun ve bereketli bir şekilde gerçekleşmesi, bölgeyi birçok ilim ve edep tâlibi için de çekim merkezi haline getirmiştir.[68]

[68] Horasan hk. kapsamlı bilgi için bkz. Cihan Piyadeoğlu, **Güneş Ülkesi Horasan**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2012.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEVİRİ METNİ

Emir Seyfüddevle[69] ve Kardeşi Emir İsmail ile Arasında Yaşananlar

[72] Nasıruddin Sebüktegin vefat edip de emirlik Emir İsmail üzere karar kılındığında askerler tamahkâr boyunlarını uzatarak mal mülk talebinde bulundular. Bunun üzerine Emir İsmail de dünya kadar malı onların arasında bölüştürdü. Ancak bir süre sonra taht uğruna yapılanboğuşmaların boynuna doladığı kemerden bunaldı. Zira siyaset etmenin incelikleri konusunda kendisinden beklenen yeterliğe sahip değildi. Bunun iki sebebi vardı: Öncelikle henüz gençlik çağında ve deneyimsiz idi. Dolayısıyla hayrın şerrin ne idüğünü anlamasını sağlayacak görgüden de yoksundu. İkinci sebep de ağabeyinden yana emin olamamasıydı. Emir İsmail, kardeşinin haşin tabiatını biliyordu. Bununla birlikte onun akıl, güç ve kararlılık bakımından kendisinden üstün olduğununda farkındaydı.

Askerler, onun zayıf yanlarını ve eksikliklerini fark edince zorbalık yolunu tuttu ve hak etmedikleri makamlara göz dikip aylıkların ve bahşişlerin artırılmasını istedi. Askerin açgözlülüğü Nasıruddin'den geriye kalan mirası böylece eritmiş ve hazine boşalmıştı. Emir İsmail, kalelerin birikimlerine ve Gaznîn'in[70] emanetlerine el uzattı. Bu zorbalık böyle sürmüş olsaydı eğer, istikrar bozulmuş; tüm reayada dağılmış olacaktı.

Seyfüddevle babasının ölüm haberini aldığında gerekli yas törenlerini yerine getirip kardeşine bir taziye mektubu yazarak Ebu'l-Hasan Hamûlî'nin elçiliğinde kendisine iletti. Mektubunda şunlar yazılı idi: "Hadiselerin kalkanı ve direği

[69] Emir Seyfüddevle Sultan Mahmud.

[70] **Gaznîn:** Gazne şehri. Kaynaklarda Gaznîn şeklinde de geçmektedir. İslâm coğrafyacısı Yâkût el-Hamevî'ye göre halkın Gazne olarak isimlendirdiği bu şehrin, âlimler nazarında ismi Gaznîn'dir. Detaylı bilgi için bkz. Enver Konukçu, "Gazne", **DİA**, 13, 479-480.

babamız, ahrete göçtü. Benim için bugün cihanda senden daha değerli kimse yoktur. Tatlı canımdan ve gözümün ferinden daha kıymetlisin. Ama nizamı korumak ve devletin bekasını sağlamak için yaşça büyüklük, görmüş geçirmişlik, askerlik sanatının inceliklerini bilmek ve reayanın payına düşeni tespit edebilmek olmaz olmazsa şartlardır. Eğer sen tüm bu yeterliğe sahip olarak görevi hakkıyla yerine getirip alnının akıyla bu işin üstesinden gelebilecek olsaydın, senin emirliğine ben herkesten daha razı; sana da herkesten daha itaatkâr olurdum. **[73]** Babam benim yokluğumda vasiyet etmişse de bu, aramızdaki mesafenin uzaklığından ve ayrışma belasından korkmasından ileri gelmiştir. İyisi mi sen meseleyi etraflıca düşün ve yanlıştan dönerek doğru yola gir. Bu dünyalık kırıntı, şeriatın gerektirdiği gibi eşit bir şekilde bölüşülsün. Sen saadet güneşi, beyliğin kaynağı ve devlet adamlarının karargâhı olan Gaznîn'i bize bırak. Biz de Belh[71] vilayetini senin tasarrufuna verip seni Horasan[72] ordularının emirliğine tayin edelim".

Emir İsmail ne yazık ki bu nasihati kulak ardı etti ve nasipsizliğinden ötürü saadetten mahrum kaldı. Cüzcân valisi, gerekli nasihatleri ederek meselenin adam akıllı konuşulup aralarının kardeşlik hukukuna uygun olarak düzelmesini isteyerek, "İki kardeş olarak birlikte hareket etmenizde yarar var. Bir araya gelin. Gönlünüzde ve vicdanınızda gömülü olan razılıkları, şikâyet ve beklentileri oturup konuşun" dedi. Emir Seyfüddevle, rıza kulağıyla dinlediği bu nasihati aldı. Emir İsmail ise art

[71] **Belh:** Horasan bölgesi sınırlarındaki şehirlerden biri olup bugün Afganistan'ın kuzeyinde yer alan bir şehir. Çok eski bir şehirdir ve tarih boyu her taraftan tüccar çeken değerli bir ticaret noktası olmuştur. Sâmânîler'in son dönemlerinde büyük bir gelişme gösterip ticaret ve yüksek kültürü ile temayüz etmiştir. Arap coğrafyacıları tarafından güzelliğine atıfta bulunularak 'ümmü'l-bilâd' ve görkemli anlamına gelen 'behiyye' lakabı uygun görülmüştür. Sâmânî toprakları Karahanlılar ile Gazneli Mahmud arasında bölüşüldüğünde Belh, Gazneliler'in payına düşmüş ancak şehir sonraları Gazneliler ile Selçuklular arasında sürekli bir çekişme alanı haline gelmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, "Belh", **DİA**, 5, 410-11; bkz. İbn Havkal, **Sûrat El-Arz**, (Terc: Ramazan Şeşen - 10. Asırda İslâm Coğrafyası), Yeditepe Yay., 2014, s. 339.

[72] **Horasan:** Tarihte İran'ın kuzeydoğusunda yer alan çok geniş bir coğrafî bölgenin adı olmakla birlikte günümüzde toprakları üç parçaya ayrılmıştır. Hâlihazırda Merv, Nesâ ve Serahs bölgesi Türkmenistan; Belh ve Herat yöresi Afganistan ve kalan kısmı da İran sınırları içerisinde yer almaktadır. Batısında Oğuz Çölü, Cürcan; kuzeyinde Mâverâünnehir; güneyinde Fars Çölü bulunur. Göç ve istilâ yolları üzerinde olmasından dolayı nüfus bakımından ırk çeşitliliğine sahiptir. Hunlar'a ve Göktürkler'e bağlı çeşitli Türk boyları ve Moğol istilâsından sonra Cengiz boyları da Horasan'a yerleşerek bu çeşitlilik içindeki yerini almıştır. Tarih boyunca birçok farklı devletin idaresine girmiş olup 10.yy'ın sonlarına doğru Gazneliler'in eline geçmiş ve 1036 yılında Ceyhun'u aşıp gelen Selçuklular'a devredilene kadar da onların elinde kalmıştır. Bölgenin tarihi, sınırları içerisinde yer alan şehirler ve daha detaylı bilgi için bkz. İbn Havkal, **Sûrat El-Arz**, (Terc: Ramazan Şeşen - 10. Asırda İslâm Coğrafyası), s. 325-346; Osman Çetin, "Horasan", **DİA**, 18, s. 234-241. Ayrıca daha kapsamlı bilgi için bkz. Cihan Piyadeoğlu, **Güneş Ülkesi Horasan**, Bilge Kültür Sanat Yay., 2012.

niyetinden ve kuşkularından ötürü razı gelmedi ve nasihatten yüz çevirdi. Kalbinin derinliklerinde yatan o müthiş korku ile evlad u ıyal derdine düşerek biraderini yola getirmekve herkesin iyiliği için asker toplamayı yeğledi.

Emir Seyfüddevle, bu meselenin çözümünde ve çıkar yol bulmada aciz kaldı. Bu yarayı sarmak ve işleri hâle yola koymak için her kapıyı çaldıysa da aradığını bulamadı. Bu noktada {آخر الدواء الكي}[73] sözü kendisini gösterdi. Bir el nasıl bir bedenin en değerli organıysa veazı dişi nasıl önemli ve canın gıdası onun gücü ile öğütülüyor ise çürüdüğünde ve böylece yaşamın tadı kaçtığında da onu söküp atmaktan başka çare yoktur. Emir Ebu'l-Hâris'e[74] durumdan haberdar eden bir mektup gönderdi ve Gaznîn'e gelmenin kendisi için şart olduğunu yazdı.

Gaznîn'e doğru harekete geçti. Herat'a[75] vardığında biraderi ile yazışmalara başladı. **[74]** Gönderdiği mektuplar kâh vaatkâr kâh tehditkâr; kâh sert kâh yumuşak, ama her bakımdan uyarı ve özrü yeğleyen bir üslupla yazılıyordu. Fakat hiçbir şekilde fayda vermedi. O kadar ki bu husumetin bitirilmesi için söylenenler ve karşılıklı azarlamalar sövmelere; söyleşmeler vuruşmalara dönüştü.

Seyfüddevle, amcası Buğracuk'u kendisinin yanında olmaya çağırdı. O ise hiç duraksamadan bu çağrıyı kabul etti ve her türlü desteği verdi. Emir Nasr b. Nasıruddin de aynı şekilde çıkarsız kardeşlik duyguları ile onun kutlu sancağı altındaki yerini aldı. Emir İsmail, Seyfüddevle'nin Gazne'ye[76] yürüdüğünü haber

---

[73] **Âhiru'd-devâi el-keyyü:** "Başvurulacak en son çare, dağlamaktır" anlamına gelen Arapça bir ibare. Hadîs olduğunu söyleyenler olmakla birlikte yaygın görüş bir Arap atasözü olduğu yönündedir.

[74] **Ebu'l-Hâris Mansûr b. Nuh.** 997-999 yılları arasında hüküm süren Sâmânî hükümdarı. Cesareti ve ahlakı ile temayüz etmiş ancak ülkede asayişi şiddet yoluyla sağlamaya çalıştığı için de eleştirilmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Goulnara Baltanova, "Mansûr b. Nûh II", **DİA**, 28, s.11-12

[75] **Herat:** Afganistan'ın batısında tarihî bir şehir. Horasan bölgesinin şehirleri arasında yer almakta olup tarih boyunca birçok kez el değiştirmiştir. Tarihte Horasan, Sicistan ve Fars bölgelerinin ticaret merkezlerinden biri kabul edilmiştir. Orta Çağ'da Sistân, Gûr, Garcistân, Toharistan ve Cüzcan, Herat bölgesine bağlı bulunmaktaydı. Herat, konumlandığı nokta göz önünde bulundurularak "tarihçiler tarafından Horasan'ın kalbi, Asya'nın anahtarı ve Afganistan'ın kapısı olarak kaydedilmiştir."Detaylı bilgi için bkz. İbn Havkal**, Sûrat El-Arz**, (Terc: Ramazan Şeşen - 10. Asırda İslâm Coğrafyası), s. 331-33; Recep Uslu, "Herat", **DİA**, 17, s. 215-18; Mustafa Şahin, **Orta Çağda Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar)**, Doktora Tezi, s. 39-86.

[76] **Gazne:** Bugün Afganistan sınırları içerisinde yer alan tarihî bir şehirdir. Asıl adı Genzek olan şehir İslâm kaynaklarında bu isimle ya da Gaznîn şeklinde anılmaktadır. 10.yy'da Sâmânîler'in hâkimiyet alanında bulunan şehir, Gazneliler'in kurucusu Alp Tegin tarafından ele geçirilmiş ve uzun yıllar Gaznelî hükümdarlarının ikamet noktası olmuştur. Dönemin coğrafyacıları, Gazne'nin Hindistan ticaretinde önemli bir ambar şehri olduğunu söylemişlerdir. Bir şehir olarak gelişmesinde en etkin rol

alınca Belh'den Gazne'ye doğru yola çıktı. Onun emrindeki devlet adamları iseEmir Seyfüddevle'ye gönül alıcı adımlar attılar.

İki kardeş arasındaki mesafe azaldığında uzlaşma arayışları sürdü. Elçiler ve arabulucular, düşmanlığın ortadan kalkması içinciddi bir emek harcadılar. Ancak göklerin kararı baskın geldi ve şer ateşi tutuştu. Emir Seyfüddevle adamlarına safları düzenlemelerini buyurdu ve sağ ve sol kanadı hizaya soktu. Ordunun öfkeli aslan misali timsahın yakasına pençe vuran, er meydanındaki pehlivan gibi yürekten güreşen yiğitleri cenk meydanına indiler.

Emir İsmail, kendi adamları ve babasının dostları ile karşılık verdi. Orta ve kanatlarda Sehlan Dağı heybetindeki filler[77] yer alıyordu. Taraflar karşı karşıya geldiğinde mızraklar atıldı, kılıçlar çekildi. O kadar can gitti ki demir kılıçlar genç yiğitlerin savaşından kan ağladı.

Emir Seyfüddevle hamle yaptı ve kılıç bulutu, dağlara taşlara kan yağdırdı. Hint kızlarının yeşil benizleri savaşçıların kan kırmızısından morardı. Geriye kalanlar, zorlu geçitlerde kurtuluş yolu aradılar. **[75]** Emir İsmail Gazne Kalesi'ne kaçarak kalelerin korunaklılığında kendini daha büyük bir beladan korumaya aldı. Emir Seyfüddevle ise cenk şamatası dinip harp ateşi söndükten sonra ona eman[78] verdi ve himayesine aldı. Böylece geçmiş, geçmişte kaldı. Sevgi ve kardeşlik kıvamını buldu. En doğrusunu Allah bilir.

Gazneli Mahmud'a ait olup şehir, kültür ve medeniyet alanında en parlak devrini Gazneliler zamanında yaşamıştır. Detaylı bilgi içib bkz. Enver Konukçu, "Gazne", **DİA**, 13, 479-480.

[77] **Filler,** savaş sırasında düşman saflarını bozmak, okçulara yüksek bir görüş alanı sağlamak ve ağır silah takımlarını çekmek gibi yararlıklar gösterdiği için sık sık tercih edilmiştir. Bu noktada fillerden en çok yararlanılan bölge Hindistan olmuş; Türk devletleri arasında da Gazneliler bu alanda ilk sıralarda yer almıştır. Fillerin savaşlardaki rolü hakkında geniş bilgi için bkz. Cihan Piyadeoğlu, "Gazneliler ve Büyük Selçuklular'da Filin Kullanılmasına Dair Bazı Tespitler", **XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri (11-13 Kasım 2014)**, II, İstanbul 2015, s. 67-90.

[78] **Eman:** Hukuk terimi olarak İslâm ülkesine girmek veya İslâm ordusuna teslim olmak isteyen gayrimüslime can ve mal güvenliği sağlayan söz anlamına gelmekle birlikte burada kelimenin dar anlamıyla can ve mal güvencesi manasında kullanılmıştır. Türkçede 'aman' şeklinde kullanımı daha yaygın olup 'aman dilemek' ve 'aman vermek' gibi deyimler içerisinde kullanılır. Detaylı bilgi için bkz. Nebi Bozkurt, "Eman", **DİA**, 11, s. 75-77.

Ebu'l-Kasım Simcûr[79] ve Begtüzün[80] Arasında Geçenler

[76] Ebu'l-Kasım Simcûr, Fahrüddevle'nin vefatı ardından onun oğlu Mecdüddevle'nin huzuruna vararak itaatini bildirmek üzere Cürcan'a yol alıncaÂl-i Simcûr'a bağlı tüm hizmetliler de ona katıldı. Önünde tam tekmil bir ordu toplanıp savaş hazırlığı tamamlandı. Fâik[81], her daim Ebu'l-Kasım'a gönül okşayıcı şeyler yazıyor; onu Begtüzün'e karşı kışkırtıyor ve eskiden Âl-i Simcûr'un uhdesinde bulunan ordu emirliğini elde etmek için onda istek uyandırıyordu. Ebu'l-Kasım bu tahrike kapılınca peşin olanı veresiyeye değişti ve Begtüzün ile hesaplaşmak ve çatışmak için Cürcan'dan[82] ayrıldı. Ebu Ali b. Ebu'l-Kasım Fakîh'i de ordu önderi olarak önüne kattı.

İsferâyin'e[83] vardığında Begtüzün'ün ordusuna bağlı bir alayorada bulunuyordu. Onlarla çarpıştı ve üstün geldi. Onların ardından Nişâbur'a[84] kadar gitti. Orada Begtüzün, Ebu'l-Kasım'a şu haberi yolladı: "Savaş, bel bağlanacak şey değildir; sonucu da gayb perdesi altında gizlidir. Güce ve büyüklüğe yaslanmak [ve bugünün getirdiği tazeliğe bakarak] gurura kapılmak akıllı ve olgun işi değildir. İyisi

---

[79] **Ebu'l-Kasım Ali b. Ebu'l-Hasan Muhammed:** Simcûrîler'in son emiridir. Ölümüyle Simcûrî ailesi siyaset sahnesinden çekilmiştir. Bkz. Erdoğan Merçil, "Simcûrîler", **DİA**, 37, s. 201-11.

[80] **Begtüzün:** Ebu'l-Hâris Mansur b. Nuh tarafından Horasan sipehsâlârlığına tayin edilmiş Türk kumandan.

[81] **Fâik el-Hâssa:** Sâmânîler zamanında bir dönem Horasan sipehsâlârlığı yapmış kumandan.

[82] **Cürcan:** Hazar Denizi'nin güneydoğusunda yer alan ve Farsça asıl ismi Gürgan olan tarihî bir şehir. Ziyârîler'in kurucusu tarafından hânedanın başşehri olarak seçilmiş ve daha sonra Gazneliler ile Ziyârîler arasında bir çekişme sahası haline gelmiştir. İslâm ilim ve kültür tarihinde seçkin bir yere sahiptir. Detaylı bilgi için bkz. Rıza Kurtuluş, "Cürcân", **DİA**, 8, s. 131-32.

[83] **İsferâyin:** Horasan'ın kuzeyinde Hârizm sınırında bulunan bir şehirdir. Bkz. Cihan Piyadeoğlu, **Büyük SelçuklularDöneminde Horasan**, İstanbul 2008, Doktora Tezi, s. 3.

[84] **Nişâbur:** Horasan bölgesinin askeri ve mali bakımdan en donanımlı dört şehri olan Merv, Belh, Herat ve Nişâbur arasında en değerli ve gözde olanıdır. Nişâbur şehri, Gazneliler ve Selçuklular arasında yoğun mücadelelere sahne olmuş ve yaşanan savaşlar ve kıtlıklarla büyük zararlara uğramıştır. Tâhirîler'in Horasan'ın merkezini buraya taşımasıyla şehir, büyümüş ve kültür faaliyetleri açısından zenginleşerek çok sayıda âlim ve şair yetiştirmiştir. Ferîdüddin Attâr, Gazzâlî ve Ömer Hayyâm bunlar arasında sayılabilir. Daha geniş bilgi için bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Nişâbur", DİA, 33, s. 149-151; İbn Havkal, **Sûrat El-Arz**, (Terc: Ramazan Şeşen - 10. Asırda İslâm Coğrafyası), s. 326-329.

mi Âl-i Simcûr'un eski iktâından[85] olan Kuhistan'da bir yer alınsın, ben de onu melike ileteyim. Herat Vilayeti ve civarın valiliğini ise sana vereyim." Ebu'l-Kasım bu teklife aldırış etmedi. Emri altındakilerin çokluğuna ve kendi gücüne güvendi. Böylece korkusuzluk ve had bilmezliğin getireceği sonuçlardan gafil kalarak savaşa hazırlandı.

Begtüzün onun cahillikteki inatçı ısrarını ve dalalet çukurlarında sergilediği azgınlığını görünce cenge tutuştu ve Nişâbur kapısındaki Buşunce [بشنجه] Çölü'nde kurt ve domuz misali birbirlerine girdiler. **[77]** İntikam kadehini birkaç defa birbirlerinin şerefine kaldırdılar]. Kınından çıkarılmış kılıçlar, damarlardan aktı. Güneş battı. İşin sonunda Begtüzün üstün gelirken Simcûrî yenilgiye uğrayıp Kuhistan yollarına düştü. Bu olay, 388 senesinin Rebîülevvel ayında yaşandı. Çeribaşı ve işin direği olan Ebu'l-Kasım Fakîh ise adamları ile birlikte yakalandı.

Begtüzün zaferini duyurmak için her tarafa adam koştu. Bu haber devlet dostlarını ne kadar mutlu ettiyse Fâik'i bir o kadar rahatsız etti ve öfkeden parmaklarını ısıracak duruma getirdi. Simcûr bu talihsizlikten yakasını sıyırıp Bûşenc'e [بوشنج][86] gidince Begtüzün deyönünü oraya çevirdi. Birbirlerine yaklaştıklarında insanlar, elçilik ve arabuluculuk etmek için aralarında mekik dokudu. Ebu'l-Kasım, oğlu Ebu Sehl'i Begtüzün'e rehin verdi ve anlaşmazlık sona erdi. Ebu'l-Kasım Kuhistan'a dönerken Begtüzün de Nişâbur'a yol aldı. Bu ateşkes 388 senesinin Receb ayında gerçekleşti.

Bu sırada Fâik ve Vezir Ebu'l-Muzaffer arasında bir anlaşmazlık baş gösterdi. Bunun üzerine Ebu'l-Muzaffer, Fâik'in korkusundan emirlik sarayına kaçarak Emir Ebu'l-Hâris'in gölgesine sığındı. Fâik, adam göndererek üstünlük iddiasıyla onu talep etti. Emir Ebu'l-Hâris buna ağır sözlerle karşılık verince Fâik emirlik sarayından eli boş çıktı ve Türk ülkesine gitmek üzere yola düştü.

---

[85] **İktâ:** Devlet başkanı veya onun yetkilisinin özellikle taşınmaz malların sahiplik, işletme veya faydalanma hakkını ya da bir bölgenin vergi gelirlerini uygun gördüğü kimselere tahsis etmesi anlamına gelir. İslâm medeniyetine mensup her devletin kendi siyasi, sosyal ve ekonomik şartlarına göre uygulanması farklılık gösterebilmektedir. İktâ hakkında detaylı bilgi için bkz. Erkan Göksu, "Türkiye Selçuklularında Iktâ", **S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 26 (Güz 2009), s. 137-154; Mustafa Demirci, "İktâ", **DİA**, 22, s. 43-47.

[86] **Bûşenc:** Herat'ın yakınlarında yer alan ve verimli toprakları ile ünlenen şehir. Bkz. Cihan Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular Döneminde Horasan**, s.6.

Buhara ileri gelenleri bu anlaşmazlığı sonlandırmak için harekete geçtiler. Emir Ebu'l-Hâris'i gönüllü olarak getirtirken Fâik'e gözdağı verdiler. Ebu'l-Muzaffer'i ise durumu düzeltmek için Cüzcân'a[87] gönderip vezirliğe Ebu'l-Kasım Bermekî'yi atadılar. Bermekî, erdemli ve yeterlik sahibi birisi idi. Ne var ki cimriliği tüm ahlakını kuşatmıştı. Vezir olunca Türk gulâmlar[88] ve ordunun ileri gelenleri ile maaşlar, iktâlar ve ödenekler konusunda haddi aşan sürtüşmeler yaşadı. Kaçınılmaz olarak bir gün iki üç gulâmın eliyle ölüme uğurlandı.

Emir İsmail ve Kaleden İndirilmesi

[78] Emir Seyfüddevle biraderine verdiği sözleri tutarak aman verip onu kaleden indirdi. Hazinelerin anahtarlarını da ondan alarak kalenin mal varlığını üzerine geçirdi. Orduyu esir alan gevşekliği ortadan kaldırıp Gazne'de işlerin başına güvenilir adamlarını getirdikten sonra bölgenin korunması için etkin bir şahne[89] atadı ve donanımlı ordusuyla Belh'e doğru yola çıktı. Başkent Buhara'ya mevcut durumu, ses getiren fethini ve kardeşinin işini sonuca bağlayıp Horasan'a dönüşünü haber veren bir mektup yazdı ve şöyle dedi: "Mülkün koruyucusu ve devletin bekçisi

[87] **Cüzcân:** Murgab ve Amuderya ırmakları arasında yer alan eski bir eyalettir. Bugün Afganistan sınırları içerisinde bulunur. Gazneli Mahmud, Ferîgûnîler'e son verip şehirde hâkimiyet kurmuştur. Bkz. Tahsin Yazıcı, "Cüzcân", **DİA**, 8, s. 96-7.

[88] **Gulâm:** Eski İslâm devletlerinde orduda, idarede ve sarayda çalıştırılmış esirler. Bizans, Sasanî ve diğer devletlerde görülen kölelerin orduda kullanılması ve ücretli askerlik uygulamalarından farklı olan gulâm sistemi, İslâm medeniyetine özgü bir kurumdur ve bu medeniyet çatısı altında kurulan tüm devletlerde idarî ve askerî yapının vazgeçilmez bir unsuru olagelmiştir. Kendileri de gulâmlıktan gelen Gazneliler'in çok uluslu ordularında gulâmlar önemli bir yer tutmuştur. Gulâm sisteminin işleyişi ve gulâm eğitimi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Nizâmü'l-Mülk, **Siyâset-nâme**, (Haz. Mehmet Altan Köymen), TTK Yay., Ankara 2016, s. 88-89; Erkan Göksu, "Türkiye Selçuklu Devletinde Gulâm Eğitimi ve Gulâmhâneler, **Nüsha Dergisi**, 24 (Güz 2007), s. 65-84; Erkan Göksu, "Gulâm Sisteminin Doğuşuna Dair Düşünceler", **2023 Dergisi**, 155 (15 Mart 2014), s. 76-80; Erkan Göksu, "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 191 (Nisan 2011), s. 97-116; Burton Stein, **Hindistan Tarihi**, (Çev. Müfit Günay), İnkılâp Yay., İstanbul 2015, s. 139-140.

[89] **Şahne:** Bir şehir veya bölgenin güvenliğinden sorumlu askerî valiye denir. Genellikle Türk soylu askerler arasından seçilen şahnelerin emrinde askerî birlikler bulunurdu. En önemli görevi ise sorumluluğunda bulunan yerlerde ahalinin güvenliğini ve rahatını sağlamaktı. Ayrıca şehrin ve şehre bağlı yerlerin ve yolların da güvenliği ondan sorulurdu. Daha kapsamlı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Şahne", **DİA**, 38, s. 292-293.

babam, fani dünyadan ebedî âleme göç etti. Biz ise tahtın hizmetkârlığında ve kullukta babamızın yerini aldık. Razî Melik Nuh'un ihsanlarının ve onun taht u tacının varisi melik soyundan Emir Ebu'l-Hâris'in uygulâmalarının karşılığını ödemek için hizmet kemerini bağlamış ve dostların maslahatı ve düşmanların kahredilişi vazifesini üstlenmiş olarak beklemekteyiz."

Emir Ebu'l-Hâris bunun üzerine Seyyid Ebu'l-Hasan Alevî [علوی] Hemedânî'yi göndererek tahta çıkışını kutlamak için bir ferman çıkardı. Belh, Tirmiz[90], Herat ve Büst'ü[91] onun tasarrufuna verdikten sonra Nişâbur konusunda şunu söyledi: "Begtüzün, devletin bendesidir ve onunla olan hukukumuzu gözetir. Herhangi bir sebep olmadan ve gerekçe bildirmeksizin onu görevden almak ve nafakasını kesmek kadirşinaslıktan uzak olsa gerektir."

Emir Seyfüddevle bunu kıskançların art niyetine vedüşmanların tuzağına yordu. Beraberinde değerli hediyelerle Ebu'l-Hasen Hamûlî'yi elçi olarak gönderdi. O kadar ki bu hediyeler hesaba kitaba gelmez, kâtiplerin kalemlerinin yazamayacağı türden idi. Bununla anlaşmazlığın ahde dayalı sağlam temelleri sarsmamasını ve yardımların alışılmışın altına düşmemesini amaçladı. Böylelikle düşmanların attığı nifak tohumları semeresini verip de kendisinin ve babasının tahta sadakatine gölge düşüremeyecek ve aradaki sağlam dostluk bağları gevşemeyecekti. Ama en önemlisi, Horasan'ın işlerini yürütme ve ordunun komutası konusunda kendisine duyulan güven zedelenmemiş olacaktı.

[90] **Tirmiz:** Bugün Özbekistan'ın güneyinde Ceyhun (Amuderya) nehrinin sağında Afganistan sınırına çok yakın bir noktada bulunan şehir. Horasan ve Mâverâünnehir bölgesinde yaşanan siyasi gelişmeler şehri etkisi altında bırakmıştır. Bir süre Sâmânîler'in elinde bulunan şehirde Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular da hüküm sürmüştür. Bkz. Abdullah Muhammedcanov, "Tirmiz", **DİA**, 41, 201-2.

[91] **Büst:** Bugün Afganistan sınırları içerisinde yer alan bir şehir. Sicistan bölgesine bağlı ve oldukça verimlidir. 976 tarihinde Gazneli Devleti'nin kurucusu sayılan Sebük Tegin tarafından ele geçirilmiş ve en parlak dönemini Gazneliler zamanında yaşamıştır. Şehrin tarihi hk. detaylı bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, "Büst", **DİA**, 6, s. 495. Ayrıca bkz. İbn Havkal, **Sûrat El-Arz**, (Terc: Ramazan Şeşen - 10. Asırda İslâm Coğrafyası), s. 319.

[79] Hamûlî, Buhara'ya[92] vardığında vezirlik makamını boş buldu. Bu makam için kendisine teklif getirdiler. Bu teklif onu o kadar memnun ve mağrur etti ki kendisine verilen elçilik ve arabuluculuk vazifesini unuttu.

Emir Seyfüddevle insanlardaki bu akıl tutulmasını, çıkar çatışmasını, tedbirsizliği ve kısır görüşlülüğü gördüğünde devletin helakin eşiğinde olduğunu anladı. Ona göre bu insanlar devletin kefili ve mülkün direği iken düze çıkıp kendi ikballeri peşinden gitmekten başka bir şey düşünmüyorlardı. Eski durumunu koruyabilmek adına Nişâbur'a doğru yöneldi.

Begtüzün onun bu tasarısından haberdar olunca Seyl [سيل] geçidinden geçti ve her türlü savaş hazırlığını tamam edip Nişâbur'dan yola çıktı. Durumu da başkent Buhara'ya bildirdi.

Emir Ebu'l-Hâris gençlik ateşi ve tecrübesizliği ile savunma ve saldırıyı geri püskürtmeye heves ederek adamlarından bir kısmını beraberine katıp Buhara'dan Horasan'a doğru yöneldi ve ilerleye ilerleye Serahs'a[93] vardı. Emir Seyfüddevle, bu kalkışmanın akıl noksanlığı ve cehaletten ileri geldiğinin ve bu topluluğun kendisine karşı koyacak yeterlikte olmadığının pekâlâ farkındaydı. Ancak haşmet perdesinde gedik açarak devletin itibarını ayağa düşüren ve seleflerinin emeklerini tek bir yanlışla aşağılık bir durumunpençesine kaptıran kişi olmakistemiyordu. Bu sebeple savaşmaktan geri durup Merverrûz'a[94] yönelerek Nişâbur'u öylece bıraktı. Ve bu çekişmeyi eline koz geçtiği ve şartların daha da olgunlaştığı başka bir zamana

---

[92] **Buhara:** Mâverâünnehir'in tarihî bir şehri olup bugün Özbekistan sınırlarındadır. Uzun yıllar Sâmânî Devleti'ne başkentlik yapmış, önemli bir ilim kültür havzasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazan Şeşen, "Buhara", **DİA**, 6, s. 363-7.

[93] **Serahs:** Tarihte Horasan bölgesi içerisinde yer alan şehir bugün İran, Afganistan ve Türkmenistan arasında bölünmüştür. Horasan ve Mâverâünnehir mallarının geçiş noktasında olduğu için önemli bir ticaret şehri olup oldukça mamur ve toprağı verimlidir. Sâmânîler'in hâkimiyet alanında bulunan şehir, onlar yıkıldıktan sonra Gazneliler'in eline geçmiş ve ayrıca Selçuklular'ın Horasan'da ilk yurt edindikleri yerlerden biri olmuştur. Şehir, sonraları Gazneliler ve Selçuklular arasında paylaşılamayan şehir konumuna gelmiştir. İki taraf arasında geçen meşhur Dandanakan Savaşı da Serahs-Merv arasında bulunan bir çölde gerçekleşmiş ve şehir, bu savaşın ardından kurulan Selçuklu Devleti'nin sınırları içinde kalmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Cihan Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular Döneminde Horasan**, s. 4-5; Yüksel Sayan, "Serahs", **DİA**, 36, s. 539-542; İbn Havkal, **Sûrat El-Arz**, (Terc: Ramazan Şeşen - 10. Asırda İslâm Coğrafyası), s. 337.

[94] **Merverrûz:** Horasan'ın önemli şehirlerinden biridir. Merv'e akan büyük bir nehri bulunmaktadır. Nehrin kenarında kurulmuş olduğu için de suyu ve bağları oldukça fazladır. Bkz. Cihan Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular Döneminde Horasan**, s.4; İbn Havkal, "Sûrat El-Arz", (Terc: Ramazan Şeşen - 10. Asırda İslâm Coğrafyası), s. 335.

erteledi ki böylece çekemeyenler ve düşmanlar, kınayacak bir yan bulamasın; avam havas, uzak yakın herkes onu mazur görsün. Merverrûz'dan Zagol Köprüsü'ne gitti ve zamanını en barışçıl ve isabetli çareyi aramakla geçirdi. [Begtüzün, Emir Ebu'l-Hâris'in huzuruna çıkarken Fâik o esnada tahtın hizmetinde idi].

[80] Emir Ebu'l-Hâris'in yanında iken Begtüzün, gördüklerinden daha fazlasının beklentisi içerisindeydi. Fâik'e bu durumdan rahatsızlığını dile getirdi. Fâik'in şikâyetleri çok daha fazlaydı. Her ikisi de kusurları açık edip hataları bildirirken oldukça cömert davrandı. Emir Ebu'l-Hâris'in huysuz ve sert mizacından ve kendilerine yüz vermemesinden ötürü rencide oldular. Halkı onun tahtan indirilmesi yönünde kışkırttılar ve dizginleri ellerine alarak herkesi razı ettiler.

Begtüzün, Emir Ebu'l-Hâris'in bir konuda görüşüne ihtiyaç olduğunu öne sürerek bir görüşme talep etti. Bu bahane ile Emir'i yakalayıp elini kolunu bağladılar. Gözlerini dağladılar ve amansız bir kıyıcılıkla ay gibi parlayan nurunu söndürdüler. Bunları yaparken utanç karası taşımaktan ve nankörlük elbisesini sırtlarına geçirmiş olmaktan da çekinmediler.

Emir Ebu'l-Hâris bu halde iken son isteklerinden biri, hatununun eziyetten veher türlü densizliktenkorunması idi. Lakin onların kıyıcı vicdanları ve leş tabiatları, bunu kabul etmekten geri durdu ve Emir'i artan hasret ateşinde yakıp kavurdu.

Biraderi Abdülmelik b. Nuh'u[95] tahta geçirdiler. Onun henüz çocuk denecek yaşta ve gelişimini tamamlamamış olmasından ötürü gerek soylu gerek sıradan halk, böyle uygunsuz bir iş karşısında kınayıcı bir tutum sergiledi ve bu yersiz cesarete karşı tavizsiz bir şekilde memnuniyetsizliğini gösterdi.

Bu esnada beklenmedik bir şekilde Emir Seyfüddevle'nin Zagol Köprüsü'ne indiği haberi ulaştı. Söz konusu şer cephesi, bir anda aslanın aman vermez pençesinden veya doğanın hücumundan kaçan sürünün yaşadığı korkuya kapıldı ve

[95] **Abdülmelik Nuh b. Mansur.** 999 yılında tahtta birkaç ay geçiren Sâmânî hükümdarı. Karahanlı İlig Han'ın Mâverâünnehir'de Sâmânîler'in saltanatına son vermesinden sonra diğer hânedân üyeleri birlikte Özkent'e götürülmüş ve hapsedilmiş; bir süre sonra da vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Abdülmelik b. Nûh", **DİA**, 1, s. 271.

hiçbir yerde duraklamadan Merverrûz'a kadar geldi. Emir Seyfüddevle, Fâik ve Begtüzün'e bir elçi göndererek onları velinimetlerinin onurunu ayaklar altına serip hürmetini nankörce çiğnemeleri karşısında duyduğu ölçüsüz ve tehditkâr öfkeden haberdar kıldı. Bunun üzerine onlar hile ve yaranma yolunu tutarak koruyup kollayacağına ve yardım edeceğine söz veren Abdülmelik b. Nuh'u kefil gösterdiler. **[81]** İktâlara razı gelip valilikle yetinerek de kendi canlarını güvence altına almayı yeğlediler.

Seyfüddevle, din gayreti ve Müslüman duyarlılığı ile buna razı gelmedi ve yüzleşmek ve bu konuşmaları karşılıklı yapmak için Merv'e[96] yürüdü. Onlar, bu doludizgin ayaklanış karşısında hayrete düştüler ve her türlü korkunun kuşatması altında yaptıklarından pişmanlık duydular. {وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ}[97] Bârî Teâlâ, Seyfüddevle eliyle onlardan intikamını aldı ve onların kötü amelleri ve çirkin işlerini azap ateşine odun kıldı.

Begtüzün [ve Fâik ve Ebu'l-Kâsım Simcûrî] ise kılıçlarını kınından çıkarıp Seyfüddevle'ye karşı saf tuttular. Ancak iş düşündükleri gibi değildi. Zira bu deniz, onların boğulmadan geçebileceği kadar sığ değildi ve bu yük, onların taşıma gücünü aşıyordu. Bu endişe onları ne yapacaklarını bilemez hale getirdi ve korkunun güdümüne girdiler. Ve öyle bir dünya içine sıkıştılar ki ne kaçacak bir delik ne tutunacak bir dal imdada yetişti. Gayet iyi biliyorlardı ki selle boğuşmak can ile oynamak; dağ ile boynuzlaşmak başı yele vermek ve kılıca sille vurmak ahmaklıktan başka bir şey değildi. Çaresizce elçiler gönderdiler ve aman dileyerek barış çağrısında bulundular.

---

[96] **Merv:** Horasan dört önemli şehrinden biri olup bugün Türkmenistan'da yer alan tarihî bir şehirdir. Merverrûz ile karıştırılmaması için Mervu'l-Şahcan olarak da anılmaktadır. Ortaçağ'ın siyaset, ticaret ve kültür bakımından önde gelen merkezlerinden biri olmuştur. Merv'de Murgab adında büyük bir nehir bulunmaktadır. Nehrin ismi, 'Merv Suyu' anlamına gelir. Daha kapsamlı bilgi içi bkz. İbn Havkal, **Sûrat El-Arz**, (Terc: Ramazan Şeşen - 10. Asırda İslâm Coğrafyası), s. 329-330; Osman Gazi Özgüdenli, "Merv", **DİA**, 29, s. 221-223.

[97] "Pişman olup da kendilerinin gerçekten sapmış olduklarını görünce dediler ki: Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa mutlaka ziyana uğrayanlardan olacağız!." (Araf:149).

Seyfüddevle onların rezil tabiatlarının ve daim şer getiren tuzaklarının aşinasıydı. Ancak azgınlık ve düşmanlığın getirdiği körlüğe kapılmama isteğinden ve delil yetersizliğinden ötürü onların bu çağrısına kulak verdi. Ardından orayı terk etmelerini emretti, kendisi de yola koyuldu.

Göç kervanı yola düzüldüğünde ayak takımından birtakım haydut, asilik yapıp geriden gelenlere saldırarak eşyalarını yağmaladı. **[82]** Bu göçü düşmanın kendi güçleri karşısında sinmesi olarak değerlendiriyorlardı. Bunu yaparak yılanın kuyruğuna basıp ellerine diken batırmış oldular. Emir Seyfüddevle onların yağma ve talandaki doyumsuz hırsını görünce bir bölük askeri o soysuzları öldürmek üzere görevlendirdi. Ordu alay bağladı. Kardeşleri Nasr ve İsmail ve amcası Buğraçuk ile birlikte bizzat kendisi de ordunun merkezinde yer aldı.

Düşmanları Emir'in kendilerine doğru ilerleyen sancaklarını gördüğünde kıyamet korkusu yaşayıp birbirlerine girdiler. Her biri suçu üzerinden atmaya çalıştı. Ve sonunda nedamet getirdiler. Çaresizce rengârenk kıyafetler içinde ve sırıtarak şehirden dışarı çıktılar. Ama sayı ve destek bakımından fazlaydılar. Saf saf dizilerek ordu hizasında durdular. Her iki taraf da elini kılıçlara uzattı.

Şiir

O ne gündü Ya Rab gürz ve okun dehşetinden

Izdırapla ağladı gökler, yeryüzü buhrandı

Kılıncın ışıltısıydı meydanı aydınlatan

Savaşın hararetinden zemin volkandı

Korkağın payına düşen ölüm; yiğide müptela nam

İlki fare gibi kaçak öteki vakur ve sağlamdı

Sonunda nimete karşı nankörlükleri, Seyfüddevle'nin ordusunun tek hamlesiyle sonlarını getirdi. Düşmanlar yere serildi ve hezimet yolunu tuttu. Eğer gecenin karanlığı onların rezilliklerine örtü olmasaydı hepsi de helak batağında yokluğa gömüleceklerdi.

Abdülmelik Nuh ve Fâik bu yenilginin ardından Buhara'ya giderken Begtüzün Nişâbur'a; Ebu'l-Kasım Simcûr da Kuhistan'a doğru yol aldı. Seyfüddevle'nin kut güneşi doruğa ulaştı ve ululuğu arttıkça arttı. **[83]** Horasan mülkü ve Âl-i Sâmân'ın mirası onun için hazırlanırken düşmanlar ve muhalifler oraya buraya dağıldılar.

Bu olayın ardından Begtüzün ve Ebu'l-Kasım Simcûr'un buluşmasını engellemek adına Tûs'a[98] geldi. Öyle ya onların birleşmesinden ancak fitne fesat doğardı. Begtüzün bu korku ile Cürcan yolunu tutunca Sultan, şeytanlığı taşlayan Ebâbîl Kuşları[99] gibi onun izini sürsünler diye Arslan Câzib'i onun peşinden gönderdi. Sonunda onu Horasan sınırlarından uzaklaştırıp geri döndüler.

Sultan, onurlandırmak için geldi ve [Arslan Câzib'i] beraberinde bir ordu ile Tûs'un başına bırakıp olan biteni düşünmek için Herat'a yöneldi. Begtüzün, Sultan'ın yokluğunu fırsat bilip tekrar Nişâbur'a geldi ve Abdülmelik'in devletinin bayrağını dikti. Gel gör ki sütunları zamanın hükmü ile yıkılan ve temeli zulmün ağırlığıyla dibe çöken bir devlet, sonuçsuz ve bâtıl çabalarla ayağa kalkmaz. Kalıbından çıkan kerpicin olduğu yerde kalması mümkün değildir. Bunu bir türlü anlamak istemedi.

Sultan durumu haber alınca alelacele yetişti. Bunun üzerine o da Ebîverd üzerinden kaçtı. Sultan'ın ordusu o çöl üzerinden Merv'e varana kadar onun peşinden gitti. Korunaklı şehir kendine sığınak olsun istedi.

---

[98] **Tûs:** İran'da yer alan tarihî bir şehir. Şehrin harabeleri bugün Meşhed şehrinin yakınlarında bulunmaktadır. Şehir, Nişâbur'a yapılan bütün askerî seferlerden etkilenmiştir. Gazneliler ve Selçuklular zamanında çıkan büyük halk ayaklanmaları ve savaşlar neticesinde epey zarar görmüştür. Bkz. Rıza Kurtuluş, "Tûs", **DİA**, 41, s. 431-2.

[99] Peygamber Efendimiz'in doğumundan önce yaşanan Fîl Vakası'nda Ka'be'ye kasteden Ebrehe ve ordusunu taşlayan **Ebâbîl Kuşları**'na atıfta bulunulmuştur. Olay ve Ebâbîl Kuşları'nın oynadığı rol hk. ayrıntılı bilgi için Fîl Sûresi'nin tefsirine başvurunuz.

Şehir halkı Sultan'a olan bağlılığından ötürü ona yüz vermeyince bu duruma sinirlenen Begtüzün, şehri yağmaladı ve çöl üzerinden Buhara'ya gitti. Horasan toprağı Begtüzün ve avenesini silkip nefes alınca Sultan, Emir Arslan'ı [Câzib] Kuhistan'a göndererek bölgeyi Ebu'l-Kasım Simcûr'dan temizlemesini emretti. Arslan, Kuhistan'a gitti ve onu yenerek Tabes civarına sürdü. Sultan orduların komutasını biraderi Emir Nasr b. Nasıruddin'e verdi ve onu Nişâbur'a gönderip kendi de Belh'e gitti ve orayı Dârü'l-Mülk yaptı. Orada saltanat kayığı dingin denizine kavuştu.

[84] Bu yolculuk esnasında bir gün beraberinde birkaç gulâmıyla Merverrûz sınırına ava gitmişti. Emir İsmail ve Nasıruddin Sebüktegin'in emirlerinden olan Nûştegin Kâc da ona eşlik ediyordu. Sultan'ın bakışı, eli kılıcında Emir İsmail'den bir işaret bekleyen Nûştegin'e değdi.

Sultan, Emir İsmail'in kaş göz işareti ile Nûştegin'i geri durdurduğunu fark edince eğildiği sırada Nûştegin'i öldürdü ve biraderinden durumu açıklamasını istedi. Emir İsmail o hainin hıyanetinden ve niyeti bozukluğundan kendini akladı ve aralarında uzun konuşmalar geçti. Sultan çok iyi biliyordu ki iki kılıç bir kına sığmaz; iki şahın olduğu bir toplumda çekişmeler artar ve bir sürüde iki boynuzlunun varlığı tokuşma ile sonuçlanır. Sultan, işler hâle yola konsun ve devlet güvence altına alınsın diye Emir İsmail'i muhafızlara ısmarladı.

Emir İsmail'i Gaznîn Kalesi'nden indirdikte dostlar meclisinde onunla senli benli oldu ve biraderinin vicdanının derinliklerine ayna tutup soruştu: "Farz et ki zafer benim değil de senin oldu ve bana galebe çalıpbeni esir düşürdün, o zaman bana ne yapardın?" Şöyle dedi:

"Seni kaleye gönderip ne dileğin varsa yerine getirmek veemrine gulâmlar, cariyeler vs. gereken her şeyi vermek niyetindeydim." Sultan onun tasarısını benimsedi ve onun yapmayı düşündüğü şey doğrultusunda hareket etti. Onu Cüzcân valisine ısmarlayarak güvenliğinin sağlanmasını ve isteklerinin yerine getirilmesini salık verdi. Sultan büyük cinayetlere ve apaçık ihanetlere destek veren ve kendisine karşı hiçbir muhalefetten geri

kalmayarak çirkin işler işleyen dış odaklara yönelik öfke ateşini, eline fırsat geçmesine ve buna gücü yetmesine rağmen bağışlayıcı yumuşak başlılık suyuyla söndürdü ve hatalarına göz yumdu. En doğrusunu Allah bilir.

Emîrü'l-Mü'minîn Kâdir-Billâh'ın[100] Sultan Yemînü'd-devle ve Emînü'l-mille'ye Hil'at Göndermesi

[86] Halife Kâdir-Billâh, daha önce kimseye vermedikleri kadar değerli bir hil'at[101] göndererek Sultan'a "Yemînü'd-devle ve Emînü'l-mille" lakabını verdi. Sultan hilafet makamından kendisine yönelen bu hareket ile onurlandı ve hil'ati giyerek saltanat tahtına oturdu. Horasan emirleri ve devletin ileri gelenleri, onun meclisinde sıra sıra dizilip tahtın hizmeti uğruna itaat kemerini kuşandılar. Sultan her birini gönül okşayıcı hediyeler, hesaba gelmez bahşişler ve değerli hil'atlerle ödüllendirdi. Saltanatı, istenilen kıvama erişti ve avam havas herkesin gönlü itaat üzere kararını buldu. Böylece Horasan ülkesionun yönetimi ve himayesinde düze çıktı. Sultan, din dostlarını zafer ve İslâm düşmanlarını mağlubiyet ile kaynaştırmak içinher sene Hind ülkesine bir sefer düzenlemeye yönelik bir adakta bulundu. En doğrusunu Allah bilir.

---

[100] **Ebu'l-Abbas el-Kâdir-Billâh Ahmed b. İshâk.** 991-1031 yılları arasında hüküm süren Abbâsî halifesidir. Döneminde Abbâsî iktidarı güç kaybetmiştir. Büveyhîler'e karşı çıkıp Abbâsî Debleti'ne itibarını geri kazandıran halife olarak bilinen Kâdir-Billâh, Büveyhîler'in önderliğindeki Şiî yayılmacılığa kaşı Sünnîliği etkin kılmaya çabalamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Kâdir-Billâh", **DİA**, 24, s.127-28. Kâdir-Billâh, selefi Tâiʿ-Lillah'ın yerine tahta oturduğunda Mâverâünnehir ve Horasan'da hüküm süren Sâmânîler, Büveyhîler'in elinde kukla olduğuna inandıkları Kâdir-Billâh'ın halifeliğini tanımadılar ve hutbelerde ve sikkelerde Tâiʿ-Lillah'ın adına yer vermeye devam ettiler. Gazneli hükümdarı Sebük Tegin de aynı şekilde davrandı. Ancak daha sonra Horasan'ı hâkimiyetini ele geçiren Gazneli Mahmud, dinî siyasi düşüncelerle bölgede hutbenin Kâdir-Billâh adına okutulmasını emretti. Bunun üzerine halife de onun Horasan hâkimliğini onayladı. Bkz. Adnan Demircan, "Tâiʿ-Lillâh", **DİA**, 39, s. 447-8.

[101] **Hil'at:** Halifeler ve hükümdarlar tarafından onurlandırmak amacıyla devlet adamlarına ve layık görülen diğer bazı kişilere verilen şeref elbisesi. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Şeker, "Hil'at", **DİA**, 18, s. 22-25.

Abdülmelik b. Nuh'un Buhara'ya Dönüşü

Abdülmelik b. Nuh ve Fâik düştükleri yenilginin ardından Buhara'ya vardıklarında Begtüzün de onlara katıldı ve böylece dağınık haldeki ordu toparlandı. Durum böyle olunca bağımsızlık hayali ve diriliş umudu tekrar düşüncelerini esir aldı ve savaşı yeniden başlatmaya niyetlendiler. Bu esnada her şeyin direği ve itici gücü olan Fâik'in yıldızı kaydı. Bundan dolayı onların niyetlerinden aldıkları güç, yerle bir oldu ve her türlü zayıflık ve çöküş alameti yüreklerine yerleşti.

İlik Han [ایلک خان][102], Buhara'ya gelerek hilekâr bir yaklaşımla Abdülmelik ile dostlukilişkileri geliştirdi. **[87]** Nitekim { عند الشدائد تذهب الاحقاد }[103]. Ona şöyle dedi: "Komşuluk hukuku gereği bu devletin çıkarlarını gözetmek ve toprak bütünlüğünü tehdit eden herhangi bir zayıflıktan onu korumak benim vazifemdir. Bir yabancı çıkıp da uzun yıllardır Âl-i Sâmân'a ait olan bu topraklara vemirasına tamah boynunu uzattığında ona karşı koymak bana düşer."

Onlar, bu süslü cümlelere ve tavra aldanarak tuzağa düştüler. Begtüzün, Yinaltegin Fâikî ve diğer emirler onu karşılamaya çıktılar. Onun meclisinde yerlerini aldıklarında hepsini sıkıca bağladı ve mallarına, bineklerine ve silahlarına el koydu.

Abdülmelik, bu hile ve aldanış karşısında huzursuz oldu ve kaçıp saklanmanın eteğine sarılmaktan başka çare bulamadı. İlik, 389 senesi Zilkade ayının 10'u Cumartesi günü Buhara'ya gelerek emir sarayına indi. Ardından Abdülmelik'i ele geçirsinler diye casuslar görevlendirip Özkend'e[104] gönderdi. Orada onu ele geçirdi ve Âl-i Sâmân Devleti'nin cılız ateşini tamamen söndürdü. Ve böylece

---

[102] Kaynaklarda adı **'İlig Han'** şeklinde geçmektedir.

[103] **İnde'ş-şedâid tezhebü el-ahkâd:**'Zor zamanlarda kinler yutulur, unutulur.' anlamını ifade eden Arapça bir ibaredir.

[104] **Özkent:** Bugün Kırgızistan sınırları içerisinde yer alan şehir Karahanlı Devleti'ne payitahtlık yapmıştır. Türkistan'ın en önemli bölgelerinden biri olan Fergana havzası içerisinde yer alır. Bkz. Ahmet Taşağıl, "Özkent", **DİA**, 34, s.129-131.

onların hikâyesi son buldu. { سُنَّةَ ٱللَّهِ فِى ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلُ ۖ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّةِ ٱللَّهِ تَبْدِيلًا }[105].

Ebu İbrahim İsmail b. Nuh'un[106] Başkaldırışı ve O, İlik Han ve Emir Nasr b. Nasıruddin Arasında Geçenler

[88] İlik Han, Buhara'yı aldığında Nuh b. Mansur'un çocukları olan Ebu'l-Hâris Mekhûl, Ebu İbrahim ve Ebu Yakub'u ele geçirdi ve amcaları Ebu Zekeriyya ile Ebu Salih'i [Gâzî ve Ebu Süleyman] ve Sâmânî neslinden geri kalanları tutukladı ve birbirleri ile anlaşamasınlar diye her birini ayrı yerlere hapsetti. Ebu İbrahim, onların hizmetini gören bir cariyenin çadorunu [چادر][107] başına geçirerek kaçtı ve Buhara'daki yaşlı bir kadının evine gizlendi. Orada kendisi ile ilgili hadiselerin durulmasını ve böylece peşini bırakmalarını bekledi. Bir yabancı gibi Harezm'e[108] kaçarak üstün gelmek ve öcünü almak için kolları sıvadı.

Âl-i Sâmân Devleti'nden geriye kalanlar yüzlerini onun yoluna dönerek bir araya toplandılar. Onun hâcibi[109] Arslan Bâlû, Buhara'ya akın ederek Cafer Tegin'i[110] beraberinde Han'ın meşhur emirlerinden 17 tanesiyle esir alıp

---

[105] "Allah'ın önceden geçenler hakkındaki kanunu budur. Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın." (Ahzab: 62).

[106] **Ebû İbrahim İsmail b. Nuh b. Mansûr el-Muntasır.** 1000-1005 yılları arasında hüküm yürüten Sâmânî hükümdarı. Sâmânîler'in son temsilcisi olup kendisinden sonra tüm topraklar, Karahanlılar ve Gazneliler tarafından paylaşılmıştır. Kaynaklar kahramanlığının yanı sıra iyi bir şair olduğunu da kaydetmektedir. Geniş bilgi için bkz. Sadi S. Kucur, "İsmâîl b. Nûh", **DİA**, 23, s. 115-116.

[107] **Çador:** İran'da kadınlar tarafından giyilen çarşaftır.

[108] **Harezm:** Aral Gölü'nün güneyinde yer alan topraklara verilen isim. Kuzeyi ve batısı Oğuz bölgesine; güneyi Horasan ve doğusu Mâverâünnehir bölgesine bitişir. Tarım ve hayvancılık için elverişli bir yer olup önemli ticaret merkezlerinden biridir. Bkz. Abdülkerim Özaydın, "Hârizm", **DİA**, 16, s. 217-220; İbn Havkal, **Sûrat El-Arz**, s. 360-4.

[109] **Hâcib:** Başlarda saray mâbeyincisi anlamında kullanılan ancak zamanla çeşitli bölgelerde farklı anlamlar kazanan terimdir. Sâmânîler'de hâciblik, yüksek rütbeli bir emirlik olup baş hâcib hem sarayın âmiri hem de ordunun başbuğuydu. Ayrıca hâcibler kendilerini eyalet valiliğine atarlardı. Gazneliler'de ise ordunun başkumandanı hâcib-i büzürg olarak anılır; diğer hâcibler ise emirler arasından seçilirdi. Detaylı bilgi için bkz. Aydın Taneri, "Hâcib", **DİA**, 14, s. 508-511.

[110] **Cafer Tegin:** Karahanlıların Buhara valisi

Cürcaniye'ye[111]; diğerlerini de İlik Han'ın huzuruna gönderdi. Arslan Bâlû, onların peşinden Semerkand sınırlarına dek gidip onları kılıçtan geçiriyordu. Kûhek [کوهک] Köprüsü'ne vardıklarında İlik Han tarafından görevlendirilen Semerkand Şahnesi Tegin Han da askerleri ile birlikte orada bulunuyordu. Buhara'nın yenikleri onlara katıldı ve birlikte Arslan Bâlû'nun olduğu tarafa yöneldiler. Arslan, kaçmayarak onlarla savaşa durdu. Onları kırıp geçirdi; eşyalarını da ganimet olarak aldı.

[Ebu İbrahim İsmail b. Nuh] Muntasır, Buhara'ya gelince Buharalılar onun gelişinden oldukça memnun oldular ve sevinçten birbirlerini kucakladılar. İlik Han bu durumdan haberdar olunca asker topladı. Arslan Bâlû, Muntasır'ın huzuruna geldi. O sırada Âmulnehrine gitmekte fayda gördü. Dört bir yandan mal topladılar ve Ebîverd'e yöneldiler. **[89]** O sınırları kendi tasarruflarına aldıktan sonra Nişâbur'a geçtiler. Nasr b. Nasıruddin ile aralarında Nişâbur üzerine bir çatışma yaşandı. Emir Nasr, karaltının yoğunluğu ve düşmanlarının çokluğu sebebiyle temkinli davranmayı yeğledi ve Cemşid-i Hurşid gibi Âl-i Abbas'ın çadırına gizlendi. Gecenin siyah bineği sırtında Merv'e gitti. Bütün gece boyunca bozkırları aştı. Sabahın ilk ışıkları ufukta belirince Buzcan [بوزجان][112] hududuna ulaşmış bulunuyordu. Oradan Herat'a geldi.

Bu haber Sultan'ın kulağına ulaşınca derhal yola çıktı ve alelacele Nişâbur'a vardı. Muntasır, onun sancaklarının bölgeye yönelişini haber alınca o gelmeden yola çıkıp İsferâyin'egitti. Oyalanacak vakti yoktu. Bu yüzden Şemsü'l-meâlî Kâbus'un ülkesine yöneldi ve destek arayışına girdi. O Taberistan malları ve şahlara yaraşır envai çeşit eşya; bir milyon şâhî dirhem ve 30 bin kızıl; tüsterî, saklatûn ve diğer kumaşlardan 50 araba süslü elbise ve daha başka mallar gönderdi ve şöyle buyurdu: "İyisi mi sen Rey'e git ben de oğullarım Dârâ ve Menûçehr'i senin sancağının hizmetine vereyim. Zira Rey tahtı ve memleketi boş; mülkün işleri sallantıdadır. Yani ki o diyar bir padişaha son derece muhtaçtır. [Dizginleri ele almalı] ve o ili hâkimiyet altına alarak emirlik makamını doldurmalı." Bu öneri, Muntasır'ın aklına yattı ve bir istiharenin ardından hareket emri vererek Rey'e doğru yol aldı. Rey'de

[111] **Cürcaniye:** Gürgenç olarak da bilinir. Amuderya (Ceyhun) nehrinin sol yakasında yer almakta olup Hârizm'in en gözde şehirlerinden biridir. Tarihte Oğuzlar'ın ticaret merkezi olarak işlev görmüştür. Bkz. Aydın Taneri, "Gürgenç", **DİA**, 14, s. 321-3; İbn Havkal, **Sûrat El-Arz**, s. 360.
[112] **Buzcan:** Horasan'da Herat ile Nişâbur arasında yer alan bir kasaba.

bulunan askerler onun karşısına çadır kurdular. Birlikte hareket etmek için Arslan Bâlû, Ebu'l-Kâsım Simcûrî ve diğer emirleri mal ve hizmet ile kandırdılar. Böylece el birliği ile Muntasır'ı Rey'den çıkardılar.

Muntasır, Dâmgân'a [دامغان][113] gitme niyetiyle Rey'den çıktı. Dârâ ve Menûçehr ona eşlik etmekten vazgeçerek Cürcan'a gidince tasarıları boşa çıkmış oldu.

Muntasır, Nişâbur'a vardığında Emir Nasr da orada idi. Olur da duraklar veya tekrar engellenirsegöze batmamak gerektiğini düşündü. **[90]** Bu düşünceden hareketle ilk musibette yola koyulup Buzcan'a gitti. 391 senesinin Şevval ayında Muntasır, tekrar Nişâbur'da karar kıldı. [Emri altındakileri göndererek mal talebinde bulunmaya başladı. Ordu emiri Nasr b. Nasıruddin, Sultan'dan destek istedi. Bunun üzerine Sultan, Herat Valisi Emir Hâcib Altuntaş'ı[114] tastamam bir ordu ile onun yardımına gönderdi.

Bu destekten aldığı kuvvetle Nişâbur'a yöneldi. Muntasır, onunla vuruşsunlar diye Arslan Bâlû ve Ebu'l-Kâsım Simcûr'u gönderdi. Aralarında hayli çekişme oldu]. Emir Nasr'ın ordusu, kılıcına kuvvetle Muntasır'ın ordusuna ağır darbeler indirdi ve nihayet onları kırıp geçirdi. Emir Nasr, Nişâbur'a gitti. Şehir halkı bundan epey memnun oldu ve sokaklar bayram havasına büründü. Sağanak yağmur gibi altın ve gümüş saçılmaya başladı.

Muntasır, Ebîverd yolu üzerinden dışarı çıktı. Emir'in askerleri, onu Cürcan hududuna sürmek için peşine düştüler. Emir Şemsü'l-meâlî, orada bulunaniki bin Kürt yiğidini onu sınırdışı etmek üzere savaşmaya gönderdi. Bu hay huy içinde bitkin düştü. Rey kapısına gelmenin yanlış bir tercih olduğunun ayırtına vardı. Kâbus'un dostluğunda da düşmanlığında da hayır görmedi. Arslan Bâlû'ya gelince; overdiği emri uygulamamış; öte yandan Emir Nasr tarafından uğratıldıkları Nişâbur yenilgisinde Ebu'l-Kâsım b. Simcûr ile rekabet etmekten savaş meydanında ciddi bir çaba da göstermemişti.

[113]**Dâmgân:** İran'da Simnân eyaletine bağlı tarihî şehirlerinden biridir.
[114]**Altuntaş el-Hâcib:** Sebük Tegin'in gözde gulâmı olan Ebû Saîd Altuntaş, Gazneliler'in Türk asıllı Hârizm valisi olup Altuntaş Hânedanının kurucusudur. Detaylı bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Altuntaş el-Hâcib", **DİA**, 2, s. 547-8.

Böylece verdiği destek onun sonunu getirdi. Muntasır, Arslan Bâlû'yu öldürdü. Bu olay üzerine ordu darmadağın oldu. Herkes, Muntasır'ı kınadı. Ebu'l-Kâsım Simcûr bu gediği onarmaya koyuldu ve ateşi düşürdü. Sonunda sular duruldu ve kargaşa azaldı.

[91] Bölgenin Fakîh'in oğlu olarak tanınan önderine destek olmak üzere Serahs'a doğru yola çıkmak için görüş birliğine vardılar. Çünkü o Muntasır'ın taraftarıydı. Vaktiyle onun hizmetinde yararlıklar göstermiş ve mal ve kuvvet yardımında bulunmuş idi. Serahs'a ulaşıp malla durumlarını düzelttiklerinde ordu emiri, bulundukları yerinbir doyumsuzluk ve bozuk bir niyetle kuşatılmış olduğunu gördü. Bir ordu ile üzerlerine hücum etti.

Muntasır, kendi adamları ile çıktı ve zorlu bir savaş verildi. Lütf-ı ilâhî Emir Nasr için ikbal rüzgârını estirirken talihsizlik rüzgârı, Muntasır'ın ordusunu yere çaldı. Ebu'l-Kâsım Simcûr'u eli kolu bağlı şekilde Nasr'ın önüne getirdiler. Muntasır'ın en has adamı ve sağ kolu olan Hâcib Tuztaş etkisiz hale getirildi ve en iyi askerleri de aynı yazgıya esir oldu. Hepsine utanç elbisesi giydirerek aşağılık bir vaziyette Gazne'ye götürdüler.

Muntasır, düşkün ve şaşkın bir halde bela kıyılarında ve dört bir yanda avare gezer oldu. Emir Nasr ise ikbal ve devletinin himayesi ve zaferinin gölge bulutu altında kendi karargâhına doğru yol aldı. Muntasır, Guz [: Oğuz] Türkleri arasına düştü. Onlar akrabalık hürmetine onun gelişini memnuniyetle karşıladılar ve peşi sıra yürüdüler. Onun sancağı altında İlik Han'ın ülkesine gittiler. O da Muntasır'ın gelişini haber alınca ayaklandı ve Türk toplulukları ile Semerkand sınırına geldi.

Guz ordusu, İlik Han'ın ordusu üzerine gece baskını yaparak bir alay askerini esir aldı. Mallarını yağmalayıp epey ganimet elde ettikten sonra da geri döndü. Guzların, İlik Han ile zıtlaşmaktan pişman olup özür kapısını çaldıklarına ve esirleri serbest bırakmak suretiyle onun gönlünü alacaklarına dair bir söylenti yayılınca Muntasır'ın huzuru kaçtı. Kendi güvenilir adamlarından yaklaşık yedi yüz atlı ile birlikte Guzların yanında ayrıldı. Ceyhun kıyısına vardığında **[92]** nehir buz tutmuştu. Donun üzerine saman serpmelerini emretti ve öyle geçti.

Guz ordusu onlara yanaştığında gün ışımış ve Güneş yapacağını yapmıştı. Yani dondan geçmeleri mümkün olmadı. Muntasır, Âmul kıyısına indi ve Sultan Mahmud'a mektup yazdı. Bela dalgalarının üzerine gelmesinden ve kimsesizliğin bunaltan kederinden dem vurarak onun kucağına ve aslan yavrularının gölgesine sığındı ve dizginlerini onun arzusunun ellerine tutuşturdu.

Şiir

Ciğer yanmakta, kana tutulmuş gönül

Rahmet arıyorsan eğer zamanı meçhul

Eğer devletimin toprağından bana bir gölgelik verirsen gölge gibi peşinde, canının bekçisi olurum. Oğuz Türklerinden gelecek bir zararın korkusundan Âmul'dan göç etti ve Merv'e gitti. Ebu Caʿfer Hâherzâde'ye birini gönderdi ve hacetini gidermesi için ondan yardım diledi. Ebu Caʿfer soysuz adamın teki idi. Âl-i Sâmân Devleti içinde devlet bulmuş ve dünyalıktan nasibini almıştı. Uğursuzluğu ve pintileşmiş kötü niyeti böylesi bir padişahın hizmetine girmekten onu alıkoydu ve ricacıyı geri çevirdi. Bu da yetmedi; onun karşısında savaş düzeni aldı. Muntasır'ın gulâmları, onun bir hücumu karşısında alfabenin harfleri gibi dağılınca Muntasır, Ebîverd tarafına yöneldi. 394 senesi aylarında Ebîverd kapısına indi. Sultan, elçiyi ve mektubu kabul edip onun arzusunu gerçekleştirmede yüce gönüllülük gösterdi. Ona layık bir bohça gönderdi. Hizmetinin görülmesi ve rızasının kazanılması için Hâherzâde'nin oğluna emir verdi. O da Muntasır'ın hizmetinde emre hazır bir şekilde onun isteklerini yerine getirmek için çalıştı.

Sultan'ın emirlerinden Ebu Nasr Hâcib de orada idi. Muntasır, sınıra ulaştığı vakit onun devletine bağlılık için kolları sıvadı. Nesâ[115] halkı, onun Sultan'a

[115]**Nesâ:** Horasan şehirlerinden birisidir. Nişâbur'un kuzeydoğusunda yer almakta ve Serahs'ın yakınlarına düşmektedir. Suyu verimli ve toprakları bereketlidir. Bkz. Cihan Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular Döneminde Horasan**, s.2; İbn Havkal, **Sûrat El-Arz**, s. 337.

muhalefet edip onun devletinin düşmanının izinden gitme fikrine yanaşmadılar ve işin aleyhte sonuçlanmasından ve Ebu Nasr'a arka çıkıp bu suçunda ona ortak olma töhmetinden sakındılar. Ve Harezmşah'a haber yollayıp yardım istediler. **[93]** O, ileri gelen devlet adamlarından Ebu'l-Fazl Hâcib'i orduyu dardan kurtarmak ve zararı gidermek üzere yardıma gönderdi.

Ebu Nasr, niyetini açığa çıkardı ve tekrardan Muntasır'ın sancağı önüne gitti. İstivâ [استوا] Köyü'nde bir araya geldiler. Gözbebeğini karanlık bürüyecek kadar koyu bir gece yarısında Ebu'l-Fazl ve Harezmşah'ın ordusu ile cenge tutuştular. Sabah doğanı ufuk yuvasından kanat açtı. Birbirlerini korkusuzca kılıçların, okların ve dişlerin azığı haline getiriyorlardı. Gün gelini ufuktan cilvelenmeye başladığında Ebu Nasr Hâcib ve Hüsamuddevle Tâş'ın oğlu, Muntasır'ın destekçilerinden bir alayla savaş meydanında ölmüş; diğerleri de oraya buraya savrulmuş vaziyetteydi.

Muntasır, İsferâyin'e doğru yol aldı. Ora halkı, fitne korkusundan ona yol vermedi. O da yanına kalanlar ile değirmen öküzü gibi döneleyip durdu. Derbeder olup aşağılanmış bir halde yola düştüler. Gide gide Serahs sınırına vardılar ve orada birkaç gün konakladılar. Böylece onlardan ayrılmış bir alay asker onlara yetişti. Buhara şahnesi, onun karşısına çıktı. Ceyhun'dan geçerek Katnân sahiline vardı. Kaçacak başka yer olmadığı için onunla savaşa durdu. Bu savaş, iki taraf için de epey çekişmeli geçti. Sonunda Muntasır, Nûr Derbendi'ni alırken Buhara şahnesi de Soğd Debûsiye'si ve orada yaşayanlardan bir bölüğü kendine ayırdı.

Muntasır, Nûr Derbendi'nden bir kez daha onların üzerine akın etti. Topluluğu dağıttı ve hepsini darmaduman etti. Alemdarın[116] aynı zamanda Semerkand isfehsâlârı [: sipehsâlâr] [117] olan oğlu, Muntasır'ın safında yer almayı seçti ve üç bin atlısıyla ona katıldı. Semerkand ileri gelenleri beraberlerinde bolca mal ile üç yüz Türk gulâmını onu desteklemesi için gönderdiler. Oğuz

[116] **Alemdar:** Terim olarak hükümdara ait saltanat sancaklarını taşıyan kimseye verilen addır.

[117] **Sipehsâlâr:** Arapça'da bu kelimeye karşılık olarak 'sâhibu'l-ceyş' tabiri kullanılmakta olup ordu komutanı manasınadır. Bu unvan Gazneliler'de de ordu kumandanı için kullanılmıştır. Gazneliler devrinde sipehsâlâr bir eyalet içerisinde hem orduların başkumandanlığını hem de valilik görevini bir arada yürütmekte ve bulunduğu bölgede kendi adına hutbe okutabilmekteydi. Daha kapsamlı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, **Gazneliler**, Bilge Kültür Sanat Yay., Ekim 2014, s. 78-87; Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr", **DİA**, 37, s. 259-260. Ayrıca Gazneli Devleti'nde sipehsâlârlığın konumu hakkında detaylı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, **Gazneliler**, s. 230-244.

topluluklarından epey bir kısmı da ona eklendi. O, onların bu yardımıyla gücüne güç kattı ve kudretinin ateşi daha da alevlendi.

İlik Han, onun ayağa kalkışından ve güçlenişinden haberdar olunca ona doğru yöneldi ve Semerkand sınırındaki Bûrnemed Köyü'nde savaşa tutuştular.**[94]** Han yenildi. Oğuz toplulukları, onun ordusundan bolca ganimet ve hesaba gelmez hazineler elde ettiler. Bu olay 394 senesinde meydana geldi.

İlik Han ülkesine döndü ve asker toplayarak Muntasır'ın üzerine yürüdü. Oğuz toplulukları ondan ayrılmış ve kendi yurtlarında ganimeti üleştirmekle meşgullerdi. Dizek [دزک] ve Hâves [خاوس] arasında bir boşlukta cenge durdular. İki tarafın karşı karşıya geldiği bir zamanda Ebu'l-Hasen Tâk[118] beş bin adamıyla Muntasır'a ihanet etti. Ve [intikam hırsıyla] Han'ın safına geçti.

Muntasır çaresizce hezimet yolunu tuttu. Han ise askerleri ile birlikte kılıç bulutundan dağlara taşlara kan yağdırdı veo taifeyi, yırtıcılara doyumluk; akbabalara ziyafet kıldı. Muntasır, Ceyhun kenarına geldi ancak gemi bulamadı. Bunun üzerine ağaçları birbirine bağladı. Böylece sudan geçerek kendini askerlerin saldırısından kurtardı. Bölgenin otlaklarında bulduğu sürüleri güttü ve adamlarına bölüştürdü. Daha sonra çöl yoluyla Zagol Köprüsü'ne geldi.

Sultan'a onun gelişini haber verdiler. İşleri düzene koyup toparlanmadan acele ile Belh'e geldi. Karanlığı dağıtmak ve fesadın kökünü kurutmak için yanına emirlerinden 40 alemdarı katarak Ferigûn Muhammed'i gönderdi. Muntasır, onlardan önce kalkıp Kuhistan'a gitti. Koca dünyada sığınacak bir yer bulamıyordu. Ne yana gitse sıkıntı ve bela peşini bırakmıyordu.

Kuhistan'a vardığında ordu emiri Nasr [b. Nasıruddin], Tûs Valisi Arslan Câzib ve Serahs Valisi Togancuk [: Doğancuk] da peşi sıra gittiler. Muntasır onların korkusundan Cûmend'e [جومند] yöneldi, oradan da Bistam'a [بسطام]. Şemsü'l-meâlî Kâbûs, onu sınırların ötesine sürmeleri için Şahcân Kürtlerinden iki bin adamı gönderdi. Kendini Beyâr'a [بیار] attı. Oradan da Nesâ'ya gitti. **[95]** Surhak'ın oğlu

[118] Selçuklulardan ayrı bir Oğuz obasının beyi olduğu düşünülmektedir. Bkz. Faruk Sümer, **Oğuzlar**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2016, s. 93.

ona bir mektup göndererek asılsız sözler ve gönül çelen vaatler ile kandırdı. İlek'e karşı direnmesi için yardım ve destek sözü verdi. O ise bu vaatlere aldanarak Buhara tarafına yol aldı.

Çâh Hammâd'a [چاه حماد] ulaştığında askerleri yorucu seferlerden ve tehlikelerle boğuşmaktan bezmiş, bitimsiz savaşlar, canlarına yetmişti. Onu bırakıp İlek'in iki hâcibi Süleyman ve Sâfî'ye başvurdular. Onlara [Muntasır'ın] bineklerinin zayıf düştüğünden, insanlarının güç kaybettiğinden, kılıçlarının köreldiğinden ve onun için tüm yolların kapandığından bahsettiler.

Muntasır, durumun farkına vardığında çadırının etrafını çok sayıda asker çevirmişti. Bir saat boyunca onların saldırısına karşı direndi fakat yenik düştü. Biraderleri ve has adamlarını Büşra Ribatı'nda alıkoydular ve Özkend'e gönderdiler.

Muntasır'ın yolu, İbn Büheyc Aʿrâbî'nin mahallesine düştü. Sultan tarafından onların başına âmil[119] olarak atanan Mahrûy, onları ona karşı kışkırttı. Gece çöktüğünde Arap aylakları onun üzerine hücum ettiler ve onun değerli canını mahvettiler. Kanını döktüler. Cesedini Rûdbâr-ı Zemm bölgesindeki Mây Merg [مرغ به دیه مای] köyünegömdüler. 395 senesinin Rebiülevvel ayında bu musibetin haberi Sultan'ın kulağına gittiğinde âmili ele geçirip inlete inlete ölüme gönderdi; İbn Büheyc mahallesini de yağmalattı. Böylece Âl-i Sâmân'ın ateşi tamamen sönüp devletin tüm yıldızları kaydı. {وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا}[120].

Sâmânî Emirleri ve Devletlerinin Ömrü

[119] **Âmil:** Müslüman Türk devletlerinde genelde mâlî işlerden sorumlu memur demektir. Gazneliler ve Selçuklular'da âmil, hem vergi memuru hem de genel anlamda devlet memurunu ifade etmek için kullanılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Erkal, "Âmil", **DİA**, 3, s. 58-60.
[120] Fetih: 21

[96] Âl-i Sâmân'ın[121] tüm meliklerinin sayısı 9 idi.

Şiir

Âl-i Sâmân'dan 9 kişi idi mezkûr Horasan vilayetinde dâim meşhur

Birer İsmail, Ahmed ve Nasr İkişer Nuh, Abdülmelik ve Mansur

Âl-i Sâmân, Horasan ve emri altındaki Sistan, Cürcan, Kirman, Taberistan[122], Rey ve Sipâhân (Isfahan) sınırlarına kadar olan diğer vilayetlerde 102 yıl 6 ay ve 2 gün saltanat sürdü.

Onların neslinden olan ilk melik, Amr b. Leys'in[123] elinden Belh vilayetini alan Ebu İbrahim İsmail b. Ahmed[124] idi. 287 senesinin Rebiülahir ayının ortalarında Salı günü devleti ele geçirdi ve 8 sene yönetti. 295 senesinin Safer ayının 14. Günü Salı gecesinde Buhara'da yıldızı kaydı.

Oğlu Ebu Nasr Ahmed b. İsmail[125] onun yerine geçti. 6 sene 3 ay padişahlık yaptı. 301 senesi Cemaziyelahir ayının 20. Günü Perşembe gecesi gulâmları aracılığıyla ölümle yüzleşti.

Onun ardından oğlu Ebu'l-Hasan Nasr b. Ahmed[126] onun tahtının varisi oldu. Onun şanı ve fermanı ile 30 yıllık bir devir geçti.

Onun peşindenHamîd lakaplı oğlu Nuh b. Nasr[127] saltanat tahtına oturdu ve 12 sene 3 ay 7 gün ferman yürüttü. 343 senesinin Rebiülahir ayının 19'u Salı günü Buhara'da vefat etti.

---

[121] Hânedânın kökeni hakkında geniş bilgi için bkz. en-Narşahî, **Târîh-i Buhârâ**, (Türkçe terc. Erkan Göksu), TTK Yay., Ankara 2013, s. 87-90.

[122] **Taberistan:** İran'ın kuzeyinde yer alan ve bugün Mâzenderan olarak anılan yer. Dağlık ve ormanlık yapısından ötürü tarihte aykırı hareketler tarafından sığınak olarak benimsenmiştir. Bölge, İslân tarihinde Büveyhîler, Sâmânîler, Ziyârîler, Gazneliler ve Selçuklula gibi farklı hânedanlıklar arasında el değiştirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Taberistan", **DİA**, 39, s. 322-3.

[123] **Amr b. Leys:** 879-902 yılları arasında hükmünü yürüten Saffârî emiri. Saffârîler hânedânının kurucusu Yakûb b. Leys'in kardeşidir. İyi bir idareci ve kumandan olarak anılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Amr b. Leys", **DİA**, 3, s. 86-87.

[124] **Ebu İbrahim İsmail b. Ahmed** hakkında geniş bilgi için bkz. en-Narşahî, **Târîh-i Buhârâ**, s. 115-135. Ayrıca Amr b. Leys ve İsmail b. Ahmed arasından yaşananlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nizâmü'l-Mülk, **Siyâset-nâme**, TTK Yay., Ankara 2016, s. 16-19.

[125] **Emir Şehîd** olarak da anılır. Kapsamlı bilgi için bkz. **Târîh-i Buhârâ**, s.135-138.

[126] Lakabı **Emir Saîd**'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Târîh-i Buhârâ**, s.138-141.

Onun tahtı oğlu Abdülmelik b. Nuh'a[128] kaldı. 7 sene 6 ay 11 gün hüküm sürdü. 350 senesi Şevval ayının 15'i Perşembe günü attan düşerek canını gerçek sahibine teslim etti.

[97] Sedîd lakaplı biraderi Mansur b. Nuh[129] onun yerini aldı. 15 sene 9 ay saltanat nöbeti tuttu. 365 senesi Şevval ayının 15'i Salı günü Buhara'da vefat etti.

Razî lakaplı oğlu Nuh b. Mansur[130] emirlik koltuğuna oturdu. 21 sene 9 ay saltanat sürdü. 387 senesi Receb ayının 13'ü Âdine [: Cuma] günü Hakk'ın rahmetine kavuştu.

Ondan sonra Ebu'l-Hâris Mansur b. Nuh padişah oldu ve 1 sene 7 ay padişahlık yaptı. 389 senesi Safer ayının 18'i Çarşamba günü Serahs'ta Begtüzün tarafından gözlerine mil çekilerek kör edildi.

Bunun üzerine biraderi Abdülmelik b. Nuh'a biat ettiler. Onun ayakları yere basmıyordu. Buhara şehrinde İlik Han'ın eline düştü ve Maveraünnehir mülkü, onun elinden çıktı. Onu işi 8 ay 17 gün sürdü. O zamanlar Sultan Mahmud'un mülkünün ve devletinin ilk günleri idi. Günler geçtikçe onun mülkünün toprakları genişliyor; devletinin ateşi alevleniyor ve ikbal yıldızı beylik ve saadet burcunda yükseliyordu. İslâm minberleri onun kutlu lakaplarının feri ile aydınlanıyordu. En doğrusunu Allah bilir.

---

[127] Hayatı ve dönemi hakkında geniş bilgi için bkz. **Târîh-i Buhârâ**, s. 141-145.
[128] **Emir Reşîd Ebu'l-Fevâris** olarak anılır. Detaylı bilgi için bkz. **Târîh-i Buhârâ**, s.145-146.
[129] **Emir Sedîd** Ebu Salih Mansûr b. Nuh ve Gazneli Devleti'nin kurucusu Alptegin arasında yaşanan çekişmeler için bkz. **Târîh-i Buhârâ**, s.146-150.
[130] Geniş bilgi için bkz. **Târîh-i Buhârâ**, s.150-151.

Nasıruddin b. Sebüktegin ve Halef b. Ahmed[131] Arasında Yaşananlar ve İşin Sonunda Sultan Mahmud'un Liyakati ile Onun Elinden Vilayeti Çekip Alması

[98] Kitabın başında Halef b. Ahmed'in memleketten uzağa düşmesi ve Emir Sedîd Mansur b. Nuh'un ülkeyi kurtarma ve destek olma konusunda gösterdiği özen açıkça işlenmişti. Horasan'da işlerin karıştığı veonun devletinin sarsıntı geçirdiği zamanlarda o, kendi ülkesinde gönül rahatlığıyla oturmuş ve cihan hazinelerinden güç almıştı. Asi kibri ahlakını o kadar etkisi altına almıştı ki güçlülere kafa tutup gereksiz saldırılarda bulunarak özünü sarp yerlere saldı. Kitabın ortasında da zikredildiği gibi Hind kralı rotasını İslâm ülkesine çevirip Nasıruddin Sebüktegin de ona karşı savunmaya geçtiğinde Halef b. Ahmed, Büst'ü boş bulmuş ve oraya bir ordu göndermişti. Daha sonra kendi adına hutbe okutup para bastırmış ve bölgenin tüm mal varlığına da el koymuştu. Nasıruddin söz konusu karşılaşmadan zaferle dönüp Büst'e vardığında Halef'in tayfası şehri terk edip gitmişlerdi.

Emir onun hamiyetsizliğinden ve hainliğinden öfkeye kapılmış ve yönünü Sistan[132] bölgesine çevirmişti. Halef, mektup göndermiş; kusurlu özürlere ve kabul edilemez sözlere başvurmuş ve şöyle demişti: "Bu cesaret, hizmete olan bağlılığımdan ileri gelmiştir. Eğer benim tarafımdan Büst'e bir şahne gönderildiyse bu, o vilayeti korusun ve halkına göz kulak olsun; senin hazinene vergi toplasın diyedir. Eğer bu sebepten keder tozu senin aziz canını rahatsız etti ise bu hatanın diyetini ödemeye hazırım".

Nasıruddin yüce gönüllülüğünden ötürü intikam kılıcını kınına sokmuş ve bu harekete razı olmuştu. Büst'ün malını alıp sevgi havuzunu bulanıklık şaibesinden

[131] **Halef es-Saffâr.** 963-1003 yılları arasında hüküm süren Saffârî emiri. Hükümdarlığı döneminde kendi adına para bastıran Halef, Saffârîler'in son bağımsız emiri sayılmakta ve kendisinden ilim adamlarını koruyan bir emir olarak bahsedilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Recep Uslu, "Halef es-Saffâr", **DİA**, 15, s. 238-239.

[132] **Sistan:** Horasan'ın güneyinde yer alan ve bugün toprakları İran ve Afganistan arasında bölünmüş tarihî bir şehir. 1003 yılında Gazneli topraklarına katılan şehir, Selçuklular ile Gazneliler arasındaki Dandanakan savaşında Selçuklu hânedanı tarafından ele geçirilmiştir. Sistan ile bağlantısı olan kimseler Siczî, Sistânî ya da Sicistânî olarak anılır. Detaylı bilgi için bkz. Osman Gazı Özgüdenli, "Sîstan", **DİA**, 37, s. 274-6.

arındırınca anlaşmazlık ortadan kalkmıştı. Ta ki Ebu Ali b. Simcûr [ile] Nişâbur kapısına dayandığı günler gelene kadar. **[99]** Bu konuya daha önce açıklık getirilmişti.

Halef, Nasıruddin'e yardımını esirgemedi. Ancak görünürde ona destek olurken içten içedurum bunun tam tersiydi. O kadar ki onun sancağı altında Bûşenc'e gitti. Emir [Nasıruddin onu o konumda bıraktı ve] onun ordusunu yedeğinde götürerek Ebu Ali ile savaşmak için Tûs'a gitti. Onu kırdı geçirdi ve Halef'in ordusunu onurlandırarak onun yanına gönderdi.

Onların birbirlerine olan dostluklarınınpınarı, zamanın değişmesi ve hadiselerin can yakıcılığına rağmen bulanmadı. Nasıruddin, Melik Razî Nuh b. Mansur'a destek olmak ve İlik Han'ı kovmak için Maveraünnehir'e yol alana kadar da durum böyleydi. Halef o esnadaİlik Han'a gönül çelici şeyler yazıyor ve onu Nasıruddin'e saldırması için kışkırtarak arabozuculuk yapıyordu. Tamah gerdanını Büst vilayetlerine ve ona bağlı yerlere uzatmıştı. Ebu Ali'ye düşmanlık yaptığı için pişman görünüyor; köklü ve aziz hanedanlara kasdetmek ve padişahların kökünü kazımak gibi uğursuz bir yol tuttuğu için Nasıruddin'i kınıyordu.

Nasıruddin onun bu nahoş tutumundan öfkeye kapıldı ve Sicistan'a[133] yönelmeye karar verdi. [Bunun üzerine] Ebu'l-Feth Büstî[134], iç rahatlatıcı sözler ve örnek hikâyelerle onun gönlünü sıkıntıdan arındırarak bu düşünceyi kafasından çıkardı ve onu uygunsuz bir eylemden vazgeçirdi. Halef bu durumdan ve sözlerden aklanmak için Nasıruddin'e yazdı. O da özürleri rıza kulağıyla dinledi ve eski samimiyetine geri getirdi. Nasıruddin'in son demlerine kadar aralarındaki anlaşma yürürlükten kalkmadı.

Nasıruddin'in başına gelen hadiseden sonra Sultan'ın kulağına onun bu musibete sevindiği haberi ulaştı. Bu haber, Sultan'ı derinden etkiledi. Bu koğuculuğun oku, hedefini bulmuş; fırsatını kolluyordu. Horasan mülkü Sultan'ın tasarrufuna girince ülkenin dört bir yanı nifak tozlarından temizlendi. **[100]**

[133] **Sicistan:** Sistan şehrinin Arapça telaffuzu.
[134] **Ebu'l-Feth Büstî:** Gazneli Mahmud'un babası ve Gazneli Devleti'nin asıl kurucusu Nasıruddin Sebüktegin'in Büst seferinde Baytûz'u yenerek kazandığı zaferinin ardından saray bünyesine kattığı değerli edebiyatçı. Büst zaferinden önce Baytûz'un kâtibi idi.

Nasıruddin olayının gerçekleştiği günlerde Halef, Kuhistan[135] ve Bûşenc'i almak üzereoğlu Tahir'i göndermişti. Bûşenc, Herat'a bağlı yerlerden biriydi. Burayı Sultan'ın amcası Buğracuk yönetiyordu. Ülkesini zorbanın elinden almak ve düşmanın ağzının payını vermek için Sultan'dan istediği izni almıştı. Bûşenc'e gittiğinde Tahir ona karşı saf bağladı ve aralarında hayli zorlu bir çekişme yaşandı.

Savaşın sonunda Tahir yenik düştü. Buğracuk onun peşinden gidiyor; bağlılarını öldürüyor ve varını yoğunu alıyordu. Bu sırada birkaç kadeh içmiş ve sarhoş olmuştu. Öylesine kendinden geçti ki tehlike ve aldanış kuyularına düştü. Tahir ona saldırarak tek darbede bineğinden düşürdü, başını ezdi. Böylece her iki taraf da yenik düşerek dağıldı. Tahir askerlerini topladı ve Kuhistan'a gitti.

Sultan bu olayı haber alınca kederlendi ve 390 senesinde öcünü almak üzere Sicistan'a doğru yola çıktı. Halef, ispehbedin[136] kalesindeidi. Bu öyle bir kaleydi ki göklerin ve yıldızların komşusu. Bulutlar, eteklerinde çadır kurmuş; yıldızlar, doruklarını tavaf ediyor.

Burçları âsumana uzanan hisar
Gözcünün ateşi Zuhal'i sarar

Halef o kalenin dehlizlerinde çaresiz kalarak hayatın ve vedanın tadına aynı anda vardı. Saplandığı karanlıkta ve kapıldığı korkuda huzurunu kaybetti. Sultanın yollarına yüz bin dinar kızıl altın ve hediyeler saçmaya razı olupaman diledi.

Sultan, Sicistan'ı kurtarmak ve o bölgenin özünü çıkarmak niyetindeydi. Bu yüzden Halef'in tam zamanında gelen fidye teklifini kabul etti ve atının yönünü Hind ülkesine çevirdi. Hind ülkelerinin merkezi olan Makadşor'a [مقدشور] indi. Çaypal'ın hazır ve nâzır olduğu haberi geldi. **[101]** Sultan İslâm gönüllülerinden on beş bin atlı

[135] **Kuhistan:** Horasan kasabalarından biridir.
[136] **İspehbed:** Sâsânî dönemindeki kullanımı 'spehpet' şeklinde olup başkumandan anlamına gelmektedir. İslâmî dönemde Hazar eyaletlerindeki İran aileleri tarafından kelime ispehbed hâliyle kullanılmıştır. Arapça kaynaklarda 'isbehbez' şeklinde geçmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, "İspehbed", **DİA**, 23, s. 176-7; Erdoğan Merçil, **Gazneliler**, s. 78.

ile birlikte sarsılmaz bir kararlılık ve inançla tekrar öne düştü. O kâfir ise on iki bin atlı, otuz bin piyade ve yeri inleten üç yüz baş fil ile birlikte Sultan'ın sancağının karşısında yerini aldı. Ordusunun kalabalık oluşundan ötürü oldukça mağrur duruyordu.

İki ordu arasındaki mesafe azaldığında kâfir, piyadeler ve geride kalanlar yetişsin diye oyalanarak zaman kazanmaya çalıştı. Sultan onun bu niyetini sezince bu fırsatı kullanmak istedi. Safları sıklaştırıp harp düzeni aldılar. Gökyüzünün karanlık havası tozun beyazından bir peçe örttü. Yaklaşık beş bin kâfir leşini savaş alanının sahrasında köpeklerin ve kurtların öğünü haline getirdiler. 15 baş fil kılıç ve ok yarasından sendeledi ve yere yığıldı. Çaypal'ı soylu yakınları ve evlatları ile birlikte ele geçirip kahır ipiyle bağladılar.

Şiir

Hind'in semaları yandı şahın heybetli ateşinden

Halkın çehresi karardı o ateşin şiddetinden

İşin ehli, aralarından bir çocuğun boynundan çıkardığı bir mücevher gerdanlığa 200 bin kızıl paha biçti. Yaralı ve ölülerin boynundan böyle birçok mücevher gerdanlık ele geçirdiler. İslâm ordusu, onların hesaplanamayacak kadar çok malını ganimet olarak aldı. Çocuklar, kadınlar ve cariyelerden toplamda yaklaşık yüz bin kişi de esir alındı.

Sultan'a Hind ülkesinden bir memleketin fethi müyesser oldu. Horasan toprağı, okyanusun ortasında yer alan bu noktaya bağlandı. Bu fetih, 392 senesinin Muharrem ayının 5'i Perşembe günü gerçekleşti. Fetih muştusu, sınırları aştı.

Harp ateşi söndükten sonra Sultan'ın aklına, **[102]** o melunu utanç ve esaret elbisesi içinde kâfirlerin ülkesine göndermek geldi. İstedi ki İslâm, heybeti ile o bölgelerde de salınsın. Onunla anlaştı ve onun en iyi fillerinden 50 tanesini aldı.

Kararından caymamasını sağlamak için de bir oğlunu rehin tuttu. O, kendi ülkesine doğru yola çıktı. Yolu yarılamıştı ki oğluna babasının ölümcül hastalığa tutulup yeis elbisesini giydiğini ve ölüm şarabından içeceğini haber veren bir mektup geldi.

Hindliler arasında bir kabul vardır: Ehl-i İslâm elinde esir düşen padişah, padişahlığı hak etmiyordur ve onun buyruğu geçersizdir. Çaypal bu yüzden padişahlıktan geçerek başını traş etti ve kendini ateşe atıp cehennemi boyladı. Sultan, yine gaza ve cihad için gayrete geldi ve Veyzhind [ویذهند] tarafına yöneldi. O bölgeleri fethetti. Hind askerlerinin bir kısmı, bozgunculuk çıkarmak ve ziyan eriştirmek için tepelere vekorulara çıkmıştı. Hepsini kılıçların öğünü, Azrail'in hedefi haline getirdikten sonra şanlı fethi ve parlayan yıldızıyla Dârü'l-Mülk Gazne'ye döndü.

Halef b. Ahmed, bu esnada oğlu Tahir'i kendi yerine tahta geçirdi. Hazinelerin anahtarlarını ona teslim ettikten sonra inzivaya çekilerek kendini ibadete verdi ve siyasetten el çekti. Bunu kendisini Sultan'ın eza ve cefasından uzak tutacak bir çare olarak benimsedi. Ancak bir süre sonra bu yaptığına pişman oldu. Bir hile tasarlayıp kendini hasta gibi gösterdi. Vasiyetini yenilemek ve emanetinin sırlarını vermek bahanesi ile oğlunu yanına istedi. Has adamlarından ve yakınlarından bir kısmını pusuya yatırdı. O vardığındakoşu atları gibi onunetrafını sardılar. Onu sıkıca bağlayıp zindana attılar.

Bir gün onu zindandan ölü olarak çıkarıp kendisini öldürdüğünü söylediler. **[103]** Bu hali gören Tahir b. Rebib ve Halef'in diğer emir ve komutanları Halef'e karşı vicdanlarında bir kin tohumu ektiler ve içten içe bu kini beslediler. Daha sonra dârü'l-imârenin[137] bulunduğu bir şehri ele geçirdiler. Sultan'ın adına hutbe okutup sikke bastırdılar ve onun devletinin renklerini belirgin kıldılar. Ardından bu durumu Sultan'a bildirerek onun hizmetine girme isteklerini arz ettiler.

Sultan, onların isteklerini kabul ederek onları onurlandırdı. 393 senesinde o memleket, Sultan'ın egemenlik sahasına katıldı. Bundan sonra Sultan, Halef'in sebep olduğu fitneyi ortadan kaldırmaya niyetlendi ve yönünü Sicistan'a çevirdi. Halef o

[137] **Dârü'l-imâre:** Valilerin devlet işlerini yürüttükleri, aynı zamanda ikamet ettikleri binalardır ve 'kasrü'l-imâre' de denir. Bkz. Ünal Kılıç, "Vali", **DİA**, 42, s. 492-494.

esnada Tâk Kalesi'nde idi. Bu kale, yedi burç ile kuşatılmıştı. Şerefelerinden başaklar toplanabilir; meleklerin terennümleri işitilebilirdi. Ancak çevresine öyle derin bir çukur kazılmıştı ki tek kazma ile yerle bir olabilirdi.

Sultan'ın ordusu, daire gibi o kalenin etrafını kuşattı. Saʿlun (?)[138] korusundan bol miktarda çalı çırpı toplayıp o çukurun zeminine saçtılar. Atları ve filleri o kaleyi yerle bir etmek ve duvarlarını yıkmak için coşturdular. Onlar Tâk'ı fethetmeye, Halef b. Ahmed'in adamları da savunmaya kararlı olunca şer ateşi alevleniverdi.

Bir fil sivri dişlerinin gücüyle kalenin kapılarından birini söktü ve havaya savurdu. Halef'in adamlarından bir kısmı telef oldu. Kalanları da kalenin içlerine kaçtılar ve kuşatılmış bir şekilde kalakaldılar. Halef, olan biteni okumak ve değerlendirmek için dışarı çıktı. Durumun rezaletini ve karşı tarafın yiğitliğini gördü. Yeryüzü insan suretli ifrit ve şeytanlar yüzünden çalkalanıyordu. O sırada gözünün önünde bir fil, hortumuyla bir adamı atın sırtından çekip aldıktan sonra iki mızrak kadar yukarı kaldırdı ve havada dişleri ile ikiye ayırdı. Ardından kalenin kapısına omuz atarak onu yerinden çıkardı.

[104] Halef'in korkudan kalbi yerinden çıkacak gibi oldu. Bir çığlık kopardı ve aman diledi. Sultan bozulmamış fıtratına işlenmiş yüce gönüllülüğüyle ona aman verdi ve intikam kılıcını kınına geri soktu. Halef, tüm eli açıklığıyla hediyeler bağışlayıp ikramlarda bulunarak kendini Sultan'ın önüne attı ve beyaz saçlarını yolunun toprağına sürdü. [Sultan'ın] otağını mücevherlerle doldurdu; güneş ışınlarının parlaklığında göz kamaştırıcı inciler saçtı.

Sultan onun bu ikramı karşısında sevincini saklayamadı ve onu içtenlikle kucakladı. Eski defterleri kapattı ve kendi isteğiyle bırakana kadar kalenin hazinelerini ona geri verdi. Yerleşmek için istediği yeri seçmesi ve arzu ettiği şekilde bir hayat sürmesiiçin onu serbest bıraktı. Bunun üzerine o, havası ve suyunun letafetinden ötürü Cüzcân havalisini yeğledi ve [Sultan da isteğine saygı göstererek

[138] Tercümeye esas alınan metinde soru işareti yer almaktadır.

onu oraya gönderdi. O bölgenin ferah gölgesinde 40 sene] dingin bir ömür sürdü. Ondan sonra İlik Han'a yazmış olduğu birkaç mektup gün yüzüne çıktı.

Sultan devletin selameti için onu Gerdiz Kalesi'ne gönderdi. Hakkın vadesi erişene kadar orada kaldı. Ömrünün son sayfası, 399 senesinin Receb ayına tarihlenmişti. Sultan, onun mirasının oğlu Emir Ebu Hafs'a gönderilmesini buyurdu. Sicistan, Sultan'a kaldı. Fitne ateşi söndü ve böylece bölge, güven ve huzura kavuştu. Halef'in soyunun açgözlülüğü de sona erdi.

Sultan, Gazne'ye gelince devletin güvenilir adamlarından Kunci Hâcib'i [قنجی حاجب] o bölgeye vali olarak bıraktı. O da tebaayı koruyup gözeterek eyaleti adaletle yönetti. Fitne fesat ehlinden bazıları, nankör ve şeytan tabiatlarının dürtüsüyle meşakkate göğüs gerdiler ve bela duvarına sürtünerek Sultan'a karşı isyan kılıcını kınından çıkardılar. Sultan, yerine bıraktığı vekilinin iktidarının bozguncular karşısında tehlikede olduğunu öğrenince **[105]** 10 bin atlı ile Sicistan'a yöneldi. Emir Nasr b. Nasıruddin, Altuntaş Hâcib ve Arapların önderi Ebu Abdullah et-Tâî onun sancağının gölgesinde bir araya geldiler. İsyancıları Erg [ارگ] Kalesi'nde kuşatıp 393 senesinin Zilhicce ayının ortalarında Cuma günü savaşı başlattılar. Bir süre sonra Sicistanlı savaşçılar [سجزیان] Sultan'ın ordusunun heybetini ve askerlerinin gücünü görünce korktular ve kalenin duvarlarının arkasına kaçtılar.

Güneşin Zülkarneyn'i gecenin karanlığında kaybolup siyah çizgi gün beyazına karışınca bir kısmı, Sultan'ın çağrısı üzerine dışarı çıktı ve ona baş indirdi. Kaleye girmesi için orduya yol verdiler. Başlar, hazanda esen rüzgâr gibi kaleden aşağı dökülüyordu. Geriye kalanlar kendilerini kuyulara ve otlaklara attılar. Bölge fitne ve fesat kirlerinden arındı. Memleketin sularındaki bulanıklık kayboldu. Sultan o vilayeti, Nişâbur vilayetine ve Horasan emirliğine kattı ve vali olarak biraderi Nasr b. Nasıruddin'i atadı. Ardından gaza niyeti ile Dârü'l-Mülk Belh'e geri döndü. Gerekli açıklamalar kendi başlığı altında yapılacak, vesselam.

Şemsü'l-meâlî Kâbus b. Veşmgîr[139] ve Memleketine Ulaşması

[106] Şemsü'l-meâlîKâbus, 18 yıl Horasan'da kaldı ve devranın değişmesine, zamanın hükmüne ve devrin hadiselerine göğüs gerdi. Horasan'ın önde gelen emirlerinden ve devlet adamlarından hiç kimse yoktu ki onun ihsanına ve nimetlerine erişmemiş ve selam verip de bolca nasibini almamış olsun. Âl-i Sâmân melikleri, kendi konumlarını kullanarak onu muradına erdirmek ve ona yardım etme şerefine nail olmak için uğraşıyorlardı. Ne var ki fitne felaketleri ve dönemin çalkantılı vaziyeti yüzünden onların istek oku hedefine bir türlü ulaşmıyordu. O, fırtınaların hamlesi, depremlerin darbesi karşısında dağ gibi direniyordu.

Emir Nasıruddin, Horasan'a vardığında Ebu Ali'yi Horasan'dan çıkardı. Kâbus ile buluşmaktan da sevinç duydu. Onun memleketini kurtarmayıdiledi ancak Belh seferi ve başka uğraşlar buna engel oldu. Ebu Ali meselesi kapanınca Ebu'l-Kasım Simcûr ile yeniden anlaşma yapmak için Horasan'a geri döndü. Tekrar buluşmak üzere sözleşip birbirlerine ölçüsüz iltifatlarda bulundular. Fahrüddevle Ali b. Büveyh, Cürcan sorumlusu idi ve emri altında çok sayıda askeri vardı. Hasanveyh'in [حسنويه] babası ve Kürtlerden oluşan kalabalık bir topluluk ile dearkasını sağlama aldı.

Nasıruddin, onlara direnmek için yiğit Türklerden bir ordu toplamak ve işleri düzene koyarken onların desteğiyle elini güçlendirmek istedi. Büyük Hâcib Altuntaş'ı, İlik Han'a göndererek ondan Şemsü'l-meâlî ile birlikte Cüzcân'a göndermesi için 10 bin atlı talebinde bulundu. Kendisi de Dârü'l-Mülk Belh'e giderek elçinin yolunu gözledi.

[107] Ne yazık ki evdeki hesap çarşıya uymadı. Nasıruddin, elçi dönmeden bu dünyadan göç etti. Sultan ile onun arasında bir anlaşma yapılmıştı. Buna göre Sultan onun vilayetini yabancıların rüzgârından temizleyecek ve onu yüce makamına

[139] **Ebu'l-Hasen Şemsü'l-meâlî Kâbûs b. Veşmgîr.** 978-981 ila 998-1012 yılları arasında kesintili olarak tahtta oturan Ziyârî emiri. 978'de kardeşi Zahîrüddevle Bihistûn'un (Bîsütûn) ölümü üzerine tahta geçti ve tahtta iki ayrı emirlik dönemi geçirdi. Kaynaklarda felsefe ve astronomi ile uğraşmış geniş kültürlü bir emir olarak tanıtılıp âlimler ve şairlerin hâmiliğini yapmıştır. Hayatı ve dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Güner, "Kâbûs b. Veşmgîr", **DİA**, 24, s. 43-44.

oturtacaktı. Sultan, babasının vefatından ve Gazne'nin içinde bulunduğu kargaşadan dolayı bu görevi yerine getiremedi ve isteği ertelendi.

Ebu'l-Kasım Simcûr, Kûmis'te [قومس] oturuyordu. Fahrüddevle vefat ettiğinde Kâbus'a elçi göndererek onun vefatını ve tahtın boşaldığını haber verdi. Fîrûzân b. el-Hasen'i Kürtler ve Deylemlilerden[140] oluşan bir ordu ile Rey'den Cürcan'a göndermişlerdi. Kâbus, Cürcan'a[141] yaklaştığında Buhara'dan Ebu'l-Kasım b. Simcûr'a mektup yazdılar ve Kuhistan vilayetini ona verdiler. O, Kâbus'u affetti. Sabahında bu sözlerden dönerek İsferâyin'e gitti. Kâbus vazgeçti. Nişâbur'a geldi ve bir fırsat kollayarak zamanın desteğini bekledi.

Âl-i Sâmân'ın gün geçtikçe ziyana vardığını ve her köşeden etrafa zayıflık yayıldığını görünce hevesi kaçtı ve kendi işi ile meşgul oldu. İsfehbed Şehriyâr b. Şervîn'i, orayı kurtarsın diye Şehriyâr bölgesine gönderdi. Ebu Talib Rüstem b. Fahrüddevle'nin dayısı Rüstem b. el-Merzibân orada idi. İspehbed onunla cenge tutuştu ve onu yendi. Onun ordusundan epey ganimet elde etti. Ardından o bölgede hutbeyi Şemsü'l-meâlî'nin adına okudular. Bâbî b. Saîd, Ustundâriye [استنداریه] obasından bir topluluğun arasında idi. Görünürde onlara muhabbet besliyordu ama içinden Şemsü'l-meâlî'nin derdi ve sevgisi ile tutuşuyordu.

Kâbus ve Nasr b. el-Hasen b. Fîrûzân, Deylem vilayetinde baş gösteren kıtlık sebebi ile onların ülkesine yöneldi. Burası onların iştahını kabartıncaüzerlerine bir ordu gönderdiler. Ordu herkesi oraya buraya dağıttı. İspehbed, Ebu'l-Fazl'ı ele geçirip hapsetti. Ölene kadar da hapiste kaldı. Bâbî, Nasr ile dost oldu. Her ikisi de içten içe Âmul'ü[142] ele geçirmek niyetinde idi. Ebu'l-Abbas Hâcib, Rey ordusundan bin adam ile birlikte Âmul'de idi. **[108]** Âmul'e ulaştıklarında Ebu'l-Abbas onlara

---

[140] **Deylemliler:** İran'ın kuzeyinde Gilan eyaletinin bir bölümünü oluşturan, Hazar Denizi ile Kazvin arasındaki dağlık bölge Deylem'de yaşayan kavmin adı. Deylem sınırlarını tam olarak belirtmek güç olmakla birlikte Büveyhîler'in zirvede olduğu 10. yüzyılda Deylem, Hazar Denizi'nin güneyindeki eyaletleri kapsamaktaydı. Deylem ve Deylemliler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, "Deylem", **DİA**, 9, s. 263-4.

[141] Cürcan, Deylemli bir hânedan olan **Ziyârîler**'in hüküm sürdüğü yerlerden birisidir.

[142] **Âmul:** Ortaçağ'da Âmûye veya Amu olarak da adlandırılan şehir, Türkmenistan'da Amuderya'nın civarında yer alır. Bugün, yakımından geçen Amuderya üzerindeki önemli bir geçitten dolayı Çâr-cûy olarak anılmaktadır. Ortaçağ'da Horasan eyaleti içinde yer alan bu şehir, Horasan-Mâverâünnehir kervan yollarının birleşme noktasında bulunduğu için önemli bir ticaret merkezi konumunda idi. Daha detaylı bilgi için bkz. Mustafa Budak, "Çârcûy", **DİA**, 8, s. 224-5.

direnç gösteremedi ve yenik düştü. Bunun üzerine Âmul'ü ele geçirdiler. Bâbî, Kâbus'a mektup gönderdi ve Âmul'ün fethini muştuladı. Ona baş eğdi ve içtenlikle onun sancağını görmeyi beklediğini bildirdi.

Bâbî, Nasr'dan uzaklaşıp Esterâbâd'a giderek Kâbus için adam toplamaya koyuldu. Obanın askerleri arasındaKâbus'a sadık kim varsa onun yanına gitti. Şemsü'l-meâlî, İsfehbed'e yazarak Bâbî'nin yanına varıp onunla birlik olmasını salık verdi. İsfehbed, Kâbus'un buyruğuna uyarak Bâbî ile buluştu. Fîrûzân b. el-Hasen, onların bu ittifakını haber alınca Cürcan'dan kalkıp onlara savaş ilan etti. Esterâbâd uğruna zorlu bir savaşa tutuştular. Bâbî neredeyse yenik düşüyordu. Ancak Fîrûzân'ın ordusundan Kürt ve Araplardan oluşan bir bölük, Şemsü'l-meâlî adına naralar atıp Bâbî'nin safına geçtiler. Bâbî'nin ordusu, onun peşine düştü ve yirmi kadar komutanıyla onu yakaladı. Ordunun geri kalanı Cürcan'a gitti. Oraya ulaştıklarında Kâbus'un yakın adamlarından Sâlâr Harkâş [سالار خرکاش] oraya varmıştı. Onlara direndi ve galip geldi. Bu müjde Kâbus'un kulağına gittiğinde o kadar mutlu oldu ki bunu zor günlerin geride kaldığına ve ikbale eriştiğine yordu. Gönül rahatlığıyla Cürcan'a yöneldi. 388 senesi Şaban ayında mülküne ve yüce makamına kuruldu.

Ordu hezimete uğramış bir şekilde Rey'e ulaştığında ayıplandı. Orada bulunanlar yüzlerine tükürdü. Vezir Ebu Ali el-Hasen b. [Ahmed b.] Hameveyh [حمویه], Türk, Arap ve Deylemlilerden 10 bin kadar adam topladı. Menûçehr b. Kâbus, Musa Hâcib, Bîsütûn b. Tîcâsef [بیستون بن تیجاسف], Kennâz b. Fîrûzân [کناز بن فیروزان], Reşâmûc [رشاموج], Esfâr b. Kürdeveyh [اسفار بن کردویه], Ebu'l-Abbas b. Câyî ve Abdülmelik b. Mâkân [عبدالملک بن ماکان] onun sancağı altında Cürcan'a gittiler. Bu isimler, Deylemlilerin devlet erkânından ve önde gelenlerindendi.

[109] Şehriyar vilayetine ulaştıklarında Şemsü'l-meâlîKâbus, onlara direnmek istedi ve Bârî Teâlâ'ya ve devletinin gücüne ümit bağladı. Ebu Ali Hameveyh, Kâbûs'a olan bağlılığından ötürü Nasr b. el-Hasen b. Fîrûzân'dan yana emin olamıyordu. Ona gönül okşayıcı bir mektup yazdı ve şöyle dedi: "Sen ve Mecdüddevle Ebu Talib arasındaki yakınlığın hatrına sana yakışan devletin selametini koruman ve onun safında yer alarak desteğini esirgememendir. Eğer bu

yolda menzile varırsan ikram, nimet, terfi; ne beklentin varsa önünde hazır olacak. Kûmis, sana emanet edilecek ve senin için ihsan endişesi diye bir şey kalmayacak".

Nasr b. el-Hasen, bu şimşek parıltısına kandı ve yola koyuldu. Sâriye'ye vardığında sol taraftan Cürcan yoluna girdi. Kûmis'e yaklaştığında gönlünün sırrını açık etti. Mecdüddevle'ye itaat etme isteği içinde yer etmişti. Kendi bağlıları ile görüştü. Onlar bu konuda ayrıştılar. Bir kısmı Ustundâriye vilayetine giderken diğer bir kısmı Cürcan'a meylettiler. Nasr ise ordunun geri kalanı ile Kûmis'e gitti. Ebu Ali Hameveyh'e adam göndererek sığınmak için ondan bir kale istedi. Bunun üzerine o da Cûmend Kalesi'ni ona verdi. Nasr da ailesini ve mal varlığını oraya nakletti.

Ebu Ali o gedikten içeri girip Nasr'a zarar uğrattıktan sonra Cürcan'a geçmek için Sâriye yoluna düştü. Oraya vardığında Menûçehr, gizlice babasına birini gönderdi ve ana babaya asi gelmekten ve haklarını çiğnemekten sakındı. Ebu Ali, Bîsütûn b. Tîcâsef'in muhalefetinden haberdar oldu. Onun Kâbus ile olan yakınlığı, nesebdaşlığı ve Kâbûs'a karşı geçmişten gelen muhabbeti sebebiyle onu ele geçirdi ve Rey'e gönderdi. Kendi de Cürcan'a giderek Meşhed-i Dâî tarafındaki bir şehreindi.

[110] Şemsü'l-meâlî'nin adamları, ahali ile savaşmaya karar verdiler. Sabahtan akşama kadar zorluklarla ve ölümle yüz göz olmuşlardı. Bu hâl üzere aralıksız iki ay geçirdiler. Cürcan limanında öyle bir kıtlık baş gösterdi ki yiyecek ekmek bulunamaz oldu. Kâbus'un adamları, bu zorluk içinde kendilerini az bir lokmaya razı ettiler. Bu açlığın önüne geçmeyi gerekli görüyorlardı. Rey ordusu, durumun sıkışıklığı, azığın azlığı ve yardımın kesilmesi sebebiyle Meşhed-i Dâî'den kalkıp Muhammedâbâd tarafına göçtüler. Bununla Cenâşk [جناشک] taraflarından ellerine belki bir şeyler geçer diye umuyorlardı. Ancak şiddetli sağanak yağmur yüzünden işlerinden geri kaldılar ve bağış ve azık beklemekten vazgeçtiler. Bir tufan koptu ve gök gürültüsünden, yıldırımlardan ve kuzey güney fırtınalarından ötürü çadırlar çöktü.

Kâbus'un adamları, onların bu felakete saplandıklarını görünce kaleden çıktılar. Gün doğumundan gün batımına savaştılar. Onlardan bin üç yüz adam, o

çölde toprak için eş; akbaba ve kargalar için leş haline geldiler. En doğrusunu Allah bilir.

İsfehsâlâr b. Kürângîz [اسفهسالار بن كورانگيز] ve [Zer Hava [زر هوا]] ve Cestân b. Eşkelî [جستان بن اشكلى] ve onun kardeşi Hayzer ibn Sâlâr[خيذر ابن سالار] ve Muhammed b. Vehsûdân'ı [وهسودان] esir aldılar. Deylem ordusundan bir bölük obalı, birçok ganimet ele geçirdi. Şemsü'l-meâlî, ordunun yaralı askerlerini tedavi edip esirleri kollamak ve her birine ikramlarda bulunmak suretiyle cömertliğini ve ahlakının üstünlüğünü ortaya koydu.

Ebu Ali [b. Hameveyh] bu hezimetin ardından Kûmis'e gittiğinde Nasr b. el-Hasen b. Fîrûzân'a mektup yazarak işleri düzene koyması ve bu utancı yok etmesi için acilen gelip yeniden işe koyulmasını emretti. Kâbus'un ordusundan korkusuna Kûmis'te daha fazla duramadı ve göç ederek Rey'e gitti. Nasr, Simnân'a [سمنان][143] kadar geldiğinde [Ebu Ali henüz gelmediği için] orada konakladı. **[111]** Mecdüddevle'ye yazarak yardım istedi. Bunun üzerine o da birkaç gün sonra Begtegin Hâcib'in oğlunu altı yüz Türk atlı ile ona gönderdi. [Nasr] onların varlığından güç aldı.

Kâbus, onlarla savaşması için Bâbî b. Saîd'i gönderdi. Şehriyâr'ın isfehbedine de yazarak onun yanında saf bağlamasını emretti. Bâbî [Nasr'a yöneldi ancak tedbirli ve temkinli olmanın gereklerini yerine getiremedi. Nasr onun karşısına dikildi.] hazır ve nâzır bir şekilde yolları gözetliyordu. Bâbî ulaştı ancak ordusu, Nasr'ın tuzağından habersiz onun peşinden gidiyordu. Bâbî bir zaman kışkırtmaya ve savaşa teşvik etmeye durdu fakat yenik ve kırık bir şekilde savaştan çekildi.

Bu fetih Mecdüddevle için çok önemliydi. Bu sebeple Nasr'ın değeri onun gözünde büyüdü. Mecdüddevle, dayısı Rüstem b. Merzibân'ı üç bin adamla onun yardımına gönderdi. Şehriyâr bölgesinin isfehbedi dayısına durumu bildirdi. Nasr, ona destek olmak için karşılamak amacıyla Demâvend'e kadar geldi ve onun vilayetini kurtardı. Şehriyâr isfehbedi, Sârî'ye giderek Menûçehr b. Şemsül-Meâlî'ye

[143] **Simnân:** İran'da Elburz Dağları ile Deşt-i Kevir (bkz. Deşt-i Kebir veya Kebir Çölü) arasında yer alır ve bugün Damgan-Tahran yolu üzerindedir. Ortaçağ'da Kûmis eyaletine bağlı bir yerleşim merkezi olarak geçmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Nimet Yıldırım, "Simnân", **DİA**, 37, s. 214.

sığındı. O esnada ordunun geliş gidişi, zahirelerin durumunu yoklaması ve yağmalaması sebebiyle Fireym [فریم] halkı arasında bir kıtlık baş gösterdi.

Nasr, bu sebeple Rüstem'den yüz çevirdi ve onunla arasına mesafe koydu. İsfehbed, Rüstem'i Nasr'ın yardım ve desteğinden uzak görünce ona karşı bir akın düzenledi ve onu eyaletinden çıkardı. O yenik ve yağmalanmış bir vaziyette Rey'e gelirken İsfehbed de kendi ülkesinde oturuyordu. Bu esnada Ebu Nasr b. Mahmud el-Hâcib'in yolu bir şekilde Şemsül-meâlî'nin ülkesine düşmüştü. Şemsü'l-meâlî, onun kapısına hediyeler yığılmasını emretti ve onu bolca mal ve dostlukla destekledi. Hacetini gidererek derdine derman oldu ve Nasr ile savaşmaya gönderdi. O da sağlam bir yürek ve samimi bir niyet ile bu vazifeyi yerine getirmek üzere yola koyuldu. **[112]** Ordusu dağılsın diye defalarca Nasr'ın üzerine yürüdü. Cestân b. ed-Dâî [جستان بن الداعی] ve Hindu'nun oğlunu yardımcılarından birkaç tanesiyle birlikte esir aldı. Nasr, hezimete uğrayarak Simnân'a gitti.

Nasr b. el-Hasen, soylu ailesinden ve kalabalık aşiretinden güç alan zalim bir tabiata sahipti. Asiliği ve düşmanlığı ile bilinirdi. Bu hatasından sonra Rey'e peşpeşe mektuplar yazıyor ve yardım istiyordu. Daha sonra Mecdüddevle ve Şemsü'l-meâlîaralarında barış ilan ettiler. Nasr'ı gözden çıkararak ortaya sürdüler. Ondan yana içleri rahat etsin diye de Nasr'ı ele geçirmek içinbirlikte bir oyun kurdular.

Nasr, bu duruma uyandı ve onlara karşı şüphe ile hareket etmeye başladı. Bu haberin ulaştığı esnada Sultan'ın komutanlarından biri olan Kuhistan Valisi Arslan Hindu-beççe [ارسلان هندو بچه والی قهستان], Ebu'l-Kâsım Simcûr üzerine hücum etti ve onu Cünâbez [جنابذ] vilayetine sürdü. Nasr, onun yanına giderek desteğini umdu ve onu, Rey'e yönelmesi ve Mecdüddevle'nin üzerine yürümesi konusunda kışkırttı. Ebu'l-Kasım onun bu aldatıcı ve akıl çelici sözlerine aldandı. Dizginlerini Nasr'ın eline verdi ki işler kolaylaşsın. Rey'den çıkan tam donanımlı bir ordu, onun bu emeline ulaşmasına engel oldu. O, aslan yiğitleri ve korkusuz cengâverleri gördüğünde nedamet parmağını ısırdı ve pişman ve kaybetmiş bir vaziyette geri döndü.

Şemsü'l-meâlî, memleketin topraklarını saldırıya karşı savunsunlar ve onları sınırların ötesine göndersinler diye onların karşısına en savaşçı Kürtleri ve yiğitlerini

çıkardı. Sağdan soldan ümidi kestiklerinde dünya onlara dar gelmeye başladı. Sultan'ın yolunu tuttular. Ebu'l-Kâsım'ın durumu, Sultan'ın gözünde öyle bir seviyeye geldi ki onun huzurunda duramadı. Bunun sebebi başka başlıklar altında açıklanmıştı. Nasr, bir süre onun hizmetinde kaldı. Sultan, Beyâr ve Cûmend'i ona verdi. **[113]** İktâsının başına gittiğinde o vilayetin topraklarını azımsadı ve yetinmedi. İsteğini elde edememenin ızdırabını yaşıyordu. Tâ Rey'den ağrı türlü hilelerle onu kandırdılar ve tuzağa düşürdüler. Esaret zinciriyle bağladılar. Bunun üzerine [Sultan onu] Ustûnâbâd Kale'sine gönderdi.

Şemsü'l-meâlî, bölgenin tüm kalelerini ele geçirip kendi adamlarına emanet etti. İspehbed Şehriyâr bu hal üzerine muhalefet zincirini harekete geçirdi ve askerinin ve malının çokluğuyla mağrur oldu. Rey'den Rüstem b. Merzibân'ı Deylem ileri gelenleri ile birlikte onunla savaşmaya gönderdi. Kâbus ile dost olmakla itham edilen Bîsütûn b. Tîcâsef'i ordunun merkezine yerleştirdiler. İspehbed'i mağlup ederek esir aldılar.

Rüstem Merzibân, Kâbus'un bayrağı altında toplanmaya çağırdı. Yüreğinde Rey ahalisine dair bir korku taşıdığı içino bölgede hutbeyi Şemsü'l-meâlîKâbus adına okuttu. Daha sonra Kâbus'a sadakat ve itaatini bildiren bir mektup yazdı. Bîsütûn, bu durumdan oldukça memnundu. Vatanı ile ailesine dönmenin ve eski velinimetinin hizmetine girmenin sevinci ile yaşadı. Gilân vilayetinin tamamını Cürcan ve Taberistan vilayetlerine ekledi. Şemsü'l-meâlî, Gilân vilayetini oğlu Menûçehr'e verdi. Ondan sonra Rûyân [رویان], Şâlûs [شالوس] ve Ustundâriye sınırlarının tamamı fethedildi. Bu bölgeler Şemsü'l-meâlî'nin uğuru ve güzel idaresi ile bezendi. Bundan sonra o, Sultan ile muhabbet bağı kurmak ve bu bağları güçlendirmekle meşgul oldu. Bu yolda ilk adımı elçiler göndermek suretiyle attı ve Sultan'ın devleti ve himayesinin gölgesinde kendisine dayanak aradı. Bağ, sağlam olsun ve aradaki dostluk kıvamını bulsun diye bu uğurda mal ve çok sayıda hediye sarf etti. Cürcan, Taberistan ve derya kenarına kadar Deylem ülkesi, onun emir ve yasaklarına göre şekillendi.

[114] Kâbus, hamuru adalet, yumuşak başlılık ve itidal ile karılmış; ilim ve sanatta derinliğe sahip; kılıcının keskinliği ve dilinin akıcılığında eşsiz biri idi. Onun bıraktığı izler, cihanın dört bir yanında meşhurdur. En doğrusunu Allah bilir.

Sultan'ın İlik Han ile İttifakı ve Sonunda Düşmanlığa Dönüşmesi

Sultan Mahmud, Horasan toprağını düşmanlardan temizleyip Âl-i Sâmân'ın asilerini ortadan kaldırırken İlik Han, Maveraünnehir'i tasarrufuna alıp Âl-i Sâmân meliklerini ve soylarını ele geçirerek o diyarı onların neslinden temizledi. Ardından Sultan'a bir fetihnâme[144] yazdı ve Horasan mülkünü eline almasından dolayı da onu kutladı. Sultan ile dostluk yolunu adımladı. Aralarında bir kaynaşma meydana geldi ve bağlar kuvvetlendi. Aralarındaki ilişki, samimi bir bağlılıktan birliğe doğru evrildi.

Sultan, Muntasır'ı kovmak için Nişâbur'a geldiğinde hadis imamı olan Ebu't-Tayyib Sehl b. [Muhammed b.] Süleyman Saʿlûkî'yi İlik Han'a elçi olarak gönderip kızlarından birini ondan istedi. Dostluğunun göstergesi olarakşu eşsiz hediyeleri gönderdi: Altın kâküller, Behremân yakutları, eşsiz inci ve mercanlar, elbise yüklü arabalar, anber çiçekleri, kâfûr kokulu altın ve gümüş taslar ve Hind ülkesinin diğer ürünleri arasında yer alan ud dalları, mücevher kılıçlar, çeşitli elbiselerle donatılmış savaşçı filler, havsalanın almayacağı kadar göz kamaştırıcı murassa kemerler, altın başlıklı namlı atlar.

İmam Ebu't-Tayyib, Türk ülkesine vardığında onun gelişinden hoşnut oldular ve **[115]** ona bolca izzet ve ikramda bulundular. Düğün gerçekleşene kadar Özkend'de konakladı. Amacına ulaşmış ve hacetini gidermiş bir şekilde geri döndü.

[144] **Fetihnâme:** Türk-İslâm devletlerinde fethedilen beldeleri ve elde edilen zaferleri bildiren mektup ve fermanlara verilen ad. Genellikle elçilik heyetleri aracılığıyla ve ganimet olarak alınmış hediyelerle bazen de savaşta öldürülenlerin başları ve alınan esirlerle birlikte gönderilen bu mektuplar, dost devletler için müjde düşman devletler içinse tehdit mahiyeti taşırdı. Bundan dolayı fetihnâmeler bazen 'zafernâme' bazen de 'tehditnâme' diye anılmıştır. Bu mektuplar ilgili oldukları savaşın bir tarihçesini de içerip zaferin hemen ardından kaleme yazıldıklarından dolayı kayda değer bir kaynak niteliği taşır. Daha geniş kapsamlı bilgi için bkz. Hasan Aksoy, "Fetihnâme", **DİA**, 12, s. 470-72.

Türkistan'da bulmak için dalgıçlık yaptığı inciyi de yanında taşıyordu. Sultan'ın huzuruna Türk ülkesinden getirdiği gümüş, som altın, miskler, Huttelânlı[145] ve Hıtaylı ay yüzlü cariyeler, beyaz sungur, Burtas (?)[146] taşları, kakım ve samur, Çinî hediyeler ve her iki ülkenin ruh okşayan başka eşyalarından oluşan pahalı hediyelerle çıktı. Akrabalık ve damatlık ilişkileri devam etti. Nimet otlaklarında ortaklık ve hizmette birlik gerçekleşti. Bu durum bir süre böyle devam etti. Ancak ne yazık ki bu muhabbete devranın kem gözü değdi ve sevgi pınarlarını bulandırarak tatsızlaştırdı. Bu samimiyet, yoklukla yüzleşti.

Beraat ve belagat ehli tüm seçkin insanlar Sultan'ın huzurunda idi. Eğer onların soylu hayat hikâyelerine ve eserlerine işaret etmeye kalkışsak kitap, amacından sapar ve bıkkınlığa sebebiyet verir.

Şimdi Sultan'ın savaşlarına başlık açalım ve kılıcının ve mızrağının parlaklığının, Hind ve Türk ülkelerindeki yansımalarını hikâye edelim, vesselam.

Behâtiye[بهاطیه] Seferi

[116] Sultan, Sicistan ile işini bitirdikten sonra bölgeyi kuşatan fitne ortadan kalkıp bela bulutları dağılınca Behatiye seferine niyetlendi. Seyhun yoluyla Mültan'a; oradan da Behatiye'ye geçti. İndiği şehirde öyle bir sur vardı ki akbabaların onun yükseklerine erişebildiği görülmüş şey değildi. Dorukları, göğe ser çekerek gökyüzü sakinleri ile dost olmuş; etrafı ise okyanus misali derin ve geniş bir hendekle çevrilmişti. Savaşçılar ve filler, Peçhra [پچھرا] nam bir azgının önünde saf bağlamıştı. O, askerlerinin çokluğundan ileri gelen bir kibir sarhoşluğuyla şehrin dışına çıktı ve kahramanlarının gücüne ve fillerinin heybetine güvenerek savaşa durdu.

[145]**Huttelan:** Ceyhun nehrinin yukarısında yer alan ve bol nehir ve dağa sahip yer. Bir Türk bölgesi olduğu özellikle vurglanmaktadır. Bkz. Cihan Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular Döneminde Horasan**, s. 8.
[146] Türkistan'da bir eyaletin ismi.

Sultan, aralıksız üç gün boyunca mızrakların göz alıcı parlaklığıyla savaş meydanını aydınlatarak onu helak batağına batırıp yokluk bacasında dumanını tüttürüyordu. Dördüncü gün ok yağmuru ve mızrak dalgaları ile ayak takımının ömür sayfalarını kararttı. Din ehlinin tekbir nidaları, güneş kayığı olup yüceler katı sakinlerinin kulağına erişti. Küfrün karası, o topraklar için açılan beyaz sayfalarla yok olsun diye samimi bir inanç ve din hamiyetiyle çarpıştılar.

Sultan, gazap eri ve dalgalı bir deniz gibi iki elde kılıç sallıyor ve adamları zırhları ile birlikte iki parçaya ayırıyordu. Kâfirin merkez kalesi olan fillerden birkaç tanesini ele geçirdi. Zafer rüzgârı, Îzed'in[147] lütfuyla esiyordu. Sultan'ın sancağı ve iman bayrakları Süreyya'ya ulaştı ve kutluluk için her şey hazır hale geldi.

Düşmanlar kale içlerine doğru kaçıp sarayların surlarına sığındılar. Din dostları, dizginleri onların elinden aldı. Kalenin girişlerini kapatıp hendeği doldurdular. Sırt sırta verip dar geçitleri genişlettiler. **[117]** Peçhra, savaşın kızıştığını görüp işin akıbetini sezince bir ormana sığındı.

Sultan, ordusundan bir süvari alayını onun peşi sıra gönderdi. Askerler bir yaka gibi onun boynunu darladılar. Bunun üzerine o, olayın korkusundan yanında bulunan hançeri çekerek göğsüne sapladı ve canını sahibine teslim etti. Askerlerinden geriye kalanlar tamamen kılıçtan geçirildi. Bu kutlu fethin sonunda 120 baş fil, özel fil ağılındaki yerini aldı. Bununla birlikte ganimet olarak çok sayıda silah ve eşya ele geçirildi.

Sultan, bölgeyi şirk ehlinin pisliklerinden temizlemek için orada kaldı ve din yaygısı ile Muhammed şeriatını zemine serdi. Bölge halkına İslâm kemerini bağlayarak mescid ve minberler inşa etti. Dinin gereklerini ve peygamber sünnetini öğretsin; helal ve haramı bildirsin diye imamlar tayin ettikten sonra zafere boyanmış sancağı ve ululuğuyla Gazne yoluna koyuldu. Ancak ne yazık ki muson mevsimiydi ve bu yüzden önlerinde tehlikelerle dolu uzun bir yol vardı. Adamlarından bir kısmı yolda vefat etti. Malların ve eşyaların büyük bir kısmı ise ziyan oldu. Hudâ-yı Teâlâ,

[147] **Îzed:** Mecûsîlik'te tanrıların unvanı olarak kullanılan 'Yezdân' kelimesinin Yeni Farsça'daki kullanım biçimidir ve 'tapınılmaya layık varlık' manasını taşır. İslâm sonrası dönemde tek tanrıyı ifade etmek için tercih edilmiştir. Detaylı bilgi içim bkz. Mehmet Alıcı, "Yezdân", **DİA**, 43, s. 512-3.

onun değerli canını bu yolculuğun afetinden ve tehlikelerinden esirgedi. En doğrusunu Allah bilir.

Mültan[148] Seferi

[118] Mültan valisi Ebu'l-Feth[149], bozuk itikatlı ve mülhid olarak biliniyordu. Mültan ahalisini de kendi görüş ve inancına davet ediyor ve böylece halkı dalalet batağına ve cehaletin tehlikeli sularına çekiyordu. Durumu Sultan'a bildirdiler. Sultan, İslâm hamiyeti ve din gayretiyle onun bu kabahatinin faturasını kesmek istedi. Bu işi tamama erdirmek için istihareye yattı ve bu dinî vazifeye kendisini atadı. İşe koyuldu ve sayılamayacak kadar çok asker topladı.

Bahar nakkaşı, kırların ve dağların her bir yanını eşsiz nakışlarla donattığında Mültan bölgesine doğru yola çıktı. Hind Padişahı Anandpal'a birini gönderdi ve İslâm ordusunun geçebilmesi için ülkesinden geçit vermesini istedi. Padişah, Sultan'ın bu ricasını reddederek başkaldırdı. Sultan buna epey öfkelendi ve niyeti iyice bilendi. Bir perdede iki makam çalmaya başladı. Onun devletinin bahçesinin ve yuvasının, kahır fırtınası ile yerle bir olmasını diliyordu. Buyruğuyla yakıp yıkan, yağmalayan ellerini onun şehirlerine uzattılar. [Anandpal'ı] bir dar geçitten ötekine savuruyor; hareminde bulunan cariyeleri alıyor; vilayetlerinin dört bir yanını kesip biçiyor idi. Nihayet Anandpal'ı Keşmir[150] bölgesine sürdüler.

---

[148] **Mültan:** Bugün Pakistan'ın Pencap bölgesinde yer alan tarihî bir şehir. Hint alt kıtasının Tükistan'a (Orta Asya) açılan geçiş yolunda bulunur. Gazneli Mahmud burayı topraklarına kattıktan sonra İsmailîler dışındaki halka aman verdi. Mültan hakkında detaylı bilgi için bkz. Azmi Özcan, "Mültan", **DİA**, 31, s. 548-9.

[149] **Ebu'l-Fütûh Davud b. Nasr.** Gazneli Mahmud'un sefer düzenlediği esnada Mültan şehrinin Karmatî önderi idi.

[150] **Keşmir:** Hindistan bölgesinin kuzeyinde yer alan ve bugün Pakistan ile Hindistan arasında paylaşılamadığı için çekişmelere sahne olan şehir. Kaşmîr adıyla da anılır. Gazneli Mahmud, hükümranlığı döneminde burayı ele geçirmek için iki kez girişimde bulunmuş ancak bölgenin zorlu

Mültan Valisi Ebu'l-Feth, Hind'in sarsılmaz dağı ve geçilmez seddi bildiği Anandpal'ın başına gelenleri gördüğünde anladı ki aslanlar ve kaplanların kaçtığı bir yerde tavşanlar ve tilkilerin direnmesi mümkün değildir. Bütün hazinelerini fillerin ve atların sırtına yükledi ve Mültan'ı terk ederek Serendib'e[151] yöneldi.

Sultan, bölgeye ulaştığında onların inançlarını soruşturdu. Herkesi dalalet ve cehalet çukurlarında gördü. **[119]** Onların mesken ve vatan edindiği şehri kuşatma altına aldı ve kahretti. Hepsine azabı tattırarak yola getirdi. Onları isyanın erşi[152], düşmanlığın fidyesi ve başkaldırının diyeti olarak 20 milyon dirhem ödemeye mecbur etti.

Onun din adına ve hakikat âlemi uğruna yaptıklarının haberi, okyanusu aşıp ta Mısır diyarına ulaştı. Kılıcının heybeti, Hind ve Sind[153] ülkelerinde salındı. Yol yordamsızlık, küfür ve isyan bölgeden elini çekti. En doğrusunu Allah bilir.

İlik Han'ın Ceyhun'dan Geçişi

[120] Sultan ve İlik Han'ın arasındaki uzlaşma bir süre devam etti. Ancak ne yazık ki fesat zehri taşıyan akrepler ve fitne yüklü hasetçiler, bu bağa kastetti ve düşmanlık ateşi yeniden alevlendi. İlek, diş gösterme ve düşmanlığını açık etme fırsatı kolluyordu. Sultan'ın sancağı, Mültan sınırlarına kadar varıp da Horasan

---

doğa koşullarını aşamadığı için vazgeçmek durumunda kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Saiyid Athar Abbas Rizvi, "Keşmir", **DİA**, 25, s. 325-7. Nitekim Keşmir, yüksek dağlarla çevrili bir plato üzerine kurulmuştur. Gazneliler zamanında bölgenin güney ve doğusunda Hintliler; kuzey ve doğu kısımlarında ise Hoten Türkleri ile Tibetliler yaşamakta idi. Bkz. el-Bîrûnî, **Tahkîku Mâ Li'l-Hind**, s. 137.

[151] **Serendib:** Hindistan'ın güneyinde yer alan Seylan (bugünkü adıyla Sri Lanka) adasına Ortaçağ'da İslâm coğrafyacıları tarafından verilen isim.

[152] **Erş:** İslâm ceza hukukunda ölümle sonuçlanmayan eylemlerde mağdura ödenen tazminat anlamına gelir. Bkz. Ali Şafak, "Erş", **DİA**, 11, s. 307-8.

[153] **Sind:** Günümüzde Pakistan'ın günyedoğusunda İndus nehri çevresinde yayılan bölgenin adı. Abbasî Halifesi Mu'temid-Alellah zamanında Saffârî emirleri Yakûb b. Leys ve Amr b. Leys'in idaresine verilen Sind toprakları, 1010 yılında Gazneli Mahmud tarafından tamamen ele geçirildi. Kaynaklarda bölgenin ticaret açısından oldukça verimli olduğu belirtilmektedir. Sind limanı da, deniz İpek Yolu'nun geçiş yolu üzerinde bulunmaktaydı. Daha detaylı bilgi için bkz. Azmi Özcan, "Sind", **DİA**, 37, s. 242-4.

toprağı, devletin ve başkentin koruyucularından boşalınca ordu komutanı olan Subaşı Tegin'i beraberinde bolca askerle Horasan'a gönderdi. Cafer Tegin'i ise Dârü'l-mülk olan Belh'e şahne olarak atadı.

Tûs Valisi Arslan Cazib, Herat'ta idi ve Sultan tarafından herhangi bir tarafta bir gedik açılması durumunda Gazne'de bulunmakla görevlendirilmişti. Bunun üzerine Herat'tan ayrılıp Gazne'ye doğru yola çıktı. Subaşı Tegin, Herat'a geldi. El-Hüseyin b. Nasr'ı da vergileri toplamak üzere Nişâbur'a gönderdi. Horasan ileri gelenlerinden bir kısmı, Sultan'ın yokluğunun uzaması ve bir haber gelmemesi sebebiyle onlara yakınlık gösterdi. Vezir Ebu'l-Abbas el-Fazl b. Ahmed, işleri düzene sokmak ve mülkü korumak için Bâmiyân [بامیان][154] ve Penchîr [پنجهیر][155] sınırlarına kadar geniş önlemler aldı. Bölgenin giriş çıkışlarını, gözü açık ve işinin ehli adamlara teslim etti. İlik'in durumundan ve vatan topraklarından haberdar olması için de Sultan'a ulaklar yolladı.

Sultan, o bölgenin işlerini bir kenara bırakıp aradaki mesafeyi yıldırım hızıyla katederek olabilecek en kısa sürede Gazne'ye yetişti. Halaç [خلج][156] Türklerinden görkemli ve kalabalık bir ordu meydana getirerek dalgalı bir deniz ve ne varsa önüne katıp götüren bir sel gibi Belh'e geldi. Cafer Tegin, besmeleden kaçan şeytan gibi Tirmiz tarafına koştu. Sultan, on bin atlı ile beraber Arslan Cazib'i onun yolunu kesmek üzere gönderdi. Subaşı Tegin, Ceyhun kıyısına vardığında o diyarı kavga gürültü içinde buldu. **[121]** Hazırlanıp çöl üzerinden gitmek için Merv'e geldi. Yolu aşmak zor; zira çukurlar derin, yollar bozuk idi. Serahs tarafına yöneldi.

---

[154] **Bâmiyân:** Belh'in batısında yer alıp günümüzde Kabil yakınlarında bulunur. Bkz. Cihan Piyadeoğlu, **Büyük Selçuklular Döneminde Horasan**, s. 8.

[155] **Penchîr:** Horasan'ın Hindistan sınırında yer alır. Benchâr olarak da anılır. Havası güzel, suyu bol ve küçükbaş hayvancılığın yaygın olduğu bir yer olarak kaydedilmiştir. Bkz. Cihan Piyadeoğlu, **a.g.e.**, s. 9-10.

[156] **Halaç:** Türkler arasında Kalaç ismi ile anılır. Birtakım coğrafya kaynaklarında Gazne ve yöresiyle Belh, Büst ve Cüzcan'da koyun sürülerine ve otlaklara sahip birçok Halaç aşiretinin yaşadığı kaydedilmiştir. Gazneli Mahmud'un babası Sebüktegin, Gazne'de yönetime geçince ordusunun büyük bir kısmını onlardan oluşturmuştur. Halaçlar, Gazneli Mahmud'un Hindistan'daki ilk seferleri ve Karahanlılar ve Sâmânîler ile mücadelelerinde de yer alarak büyük yararlıklar göstermişlerdir. Halaçlar hakkında detaylı bilgi için **Oğuz Kağan Destanı (Reşideddin Oğuznâmesi)**, (Tercüme: Tufan Gündüz), Yeditepe Yay., İstanbul 2017, s. 49; Enver Konukçu, "Halaç", **DİA**, 15, s. 229.

Oğuz emiri Muhsin b. Tâk[157], yolunu keserek onu engellemeye çalıştı. Subaşı Tegin, ona galebe çaldı ve ele geçirerek iki parçaya ayırdı. İki taraftan da çok kayıp verildi. Subaşı Tegin, ayağa kalkıp kendini toparlama imkânı bulamadı. Ebîverd'e[158], oradan da Nişâbur'a gitti. Nereye gitse Arslan Cazib, gecenin ardından gelen gün misali peşinden geliyordu. Sonunda Sistan'a ulaştı. Askerler de adım adım onu takip ediyordu. Cürcan'a geldiğinde kendini koruların arasına attı. Gîlân[159] savaşçıları, yağmacı ve kâtil elleriyle ona saldırdı; beraberindekileri de yaraladı. Beraberindekilerden bir kısmı, Şemsü'l-meâlî'nin himayesine sığınarak kaçtı. O ise Dehistan yolu ile Nesâ'ya gitti. Ağırlıklarını da İlik Han'ın emaneti olarak Ali b. Me'mûn Harezmşah'a gönderdi. Piyade askerler ve geri kalanlar ona eşlik ederek yola koyuldu. Çöl üzerinden Merv'e yöneldiler.

Sultan, Tûs'ta Arslan Cazib'i bekliyordu. Subaşı Tegin'in çöl üzerindengittiği haberi ulaştığında onun önünü alıp intikam tuzağına çekmek için Merv'e doğru yola çıktı. Sultan ulaştığında o, çölden geçmişti. Ebu Abdullah et-Tâî'yi Araplardan oluşan bir ordu ile onun peşine koştu. Şeytan salyasından başka suyun, dikenlerden başka yeşilin bulunmadığı bir çölün ortasında onun adamlarına karşı kılıç üşürdüler ve beraberinde komutanlar da dâhil yedi yüz adamı ile birlikte biraderini ele geçirdiler. Sultan'ın buyruğuyla her birinin kılıcından kelepçe yaptılar ve onların ayak bileklerine doladılar. İnsanların, onların düşmanlıklarından ve ahde vefasızlıklarından ibret almaları için hepsini Gazne'ye gönderdiler.

[122] Subaşı Tegin, birkaç adamını yanına alarak can havliyle seğirtti ve Ceyhun'dan geçerek İlik Han ile buluştu. İlik Han, Cafer Tegin'i altı bin atlıyla Belh'e göndermişti. Sultan, Subaşı Tegin meselesi ile meşguldü. Sultan, bu işten boşalınca geri döndü ve onların üzerine akın etti. Emir Ebu'l-Muzaffer Nasr, tümünü

---

[157] Bu kişi, Ebu İbrahim'in İlik Han ile yaptığı son savaşında 5000 adamı ile Karahanlı safına geçen **Ebu'l-Hasan Tâk** olsa gerektir. Bkz. Faruk Sümer, **Oğuzlar**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2016, s. 95-96.

[158] **Ebîverd:** Merv'in kuzeybatısında, Nesâ'ya yakın bir noktadadır. Bâverd olarak da bilinmektedir. Bkz. Cihan Piyadeoğlu, **a.g.e.**, s. 6.

[159] **Gîlân:** İran'da bulunan ve Türkçe'de Geylân olarak anılan bir bölge. Bölgenin güney kısmında Elburz sıradağları uzanır. Bu dağlık bölgeye 10-12.yy'da **Deylem** deniyordu. Gîlân, bir dönem Ziyârîler ve Büveyhîler'in elinde kaldıktan sonra Büveyhîler'in zayıflamasıyla birlikte Gazneliler'in hâkimiyetine geçmiştir. Selçuklular dönemi ise Sünnî mezheplerin yayılmaya başladığı bir devir olmuştur. Geniş kapsamlı bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, "Gîlân", **DİA**, 14, s. 68-9.

Horasan toprağından def edinceye dek karanlığı dağıtmak ve onların fitnesinin kökünü kurutmak ile uğraştı.

İlik Han, telaşa kapıldı. Hoten [ختن][160] hâkimi Kadır Han'a[161] elçi göndererek ondan destek istedi. Bunun üzerine Türk birlikleri, en uzak noktalardan dört nala gelerek ona katıldılar. Maveraünnehir ordusu tastamam toplandı. Elli bin askeri yanına kattı ve Kadır Han'ın gücüve kalabalık ile gururlanarak Ceyhun'dan geçti. Toharistan'a[162] girdikleri haberi Sultan'a ulaşınca hemen ayaklandı ve Belh'e doğru yola koyuldu. Amacı, onların bölgeye yönelik kabaran iştahlarını kesmek ve yardımların yolunu tıkamaktı. Savaş hazırlıkları ile meşgul oldu. Türk, Halaç, Hintli, Afgan ve Oğuzlardan oluşan büyük bir ordu topladı. Belh'e 4 ferseng[163] mesafede Çarhiyân Köprüsü'nün [پل چرخیان] civarında geniş bir bölgeye indi.

İlik, askerleri ile onun karşısındasaf bağladı. O gün ordunun civanmertleri, gece karanlık yaygısını serene değin savaştı. Tekrar savaş meydanında karşılaşmak üzere birbirlerinden uzaklaştılar.

Sultan, ordunun merkezine Kürtlerden ve Hint askerlerinden oluşan bir bölüklebiraderi Emir Nasr, Cüzcân Valisi Ebu Nasr Ferîgûnî ve Ebu Abdullah et-Tâî'yi yerleştirdi. Emir Hâcib-i Kebir Altuntaş'ı sağ kanada; Arslan Cazib'i ise sol kanada yerleştirdi. Merkez kaleyi ise beş yüz baş fil ile tahkim etti.

İlik Han, bizzat ortada yer aldı. Kadır Han'ı Hoten ordusu ile birlikte sağ kanada; Cafer Tegin'i de sol kanada yerleştirdi. Karşı karşıya geldiler. Cihan, köslerin gürültüsü ve kılıçların parıltısı ile doldu. **[123]** Kılıçlardan çakan şimşekle kan çiselemeye başladı. İlek, beş yüz piyade Türk gulâmını ordunun önüne siper

---

[160] **Hoten:** Doğu Türkistan'ın güneyinde yer alan tarihÎ bir şehir. Hindistan ve Tibet'e yakın bir konumda bulunması şehri eski çağlardan itibaren Türkistan'ın (Orta Asya) merkezi durumuna getirmiştir. 11.yy'ın başlarında tamamen Karahanlılar'ın idaresine bulunmaktaydı. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Taşağıl, "Hoten", **DİA**, 18, s. 251-3.

[161] **Yusuf Kadır Han.**

[162] **Toharistan:** İslâm döneminde bu bölge, Ceyhun nehrinin yukarısında bulunan ve Belh'e bağlı tüm dağlık bölgeleri içine almaktaydı. Ortaçağ'da Sâmânîler, Gazneliler ve Selçuklular için mücadele alanlarından biri olmuştur. Bkz. Hüseyin Salman, "Tohâristan", **DİA**, 41, s. 214-5.

[163] **Ferseng:** Doğu dünyasında kentlere ve bölgelere göre değişen bir uzunluk ölçüsü birimi olupArapça karşılığı 'fersah' kelimesidir. 1 fersah İran'da atın normal yürüyüşüyle 1 saatte gittiği mesafe karşılığında kullanılmaktadır. Bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Fersah", **DİA**, 12, s. 412.

etmişti ki bunlar okun ucuyla kılı yarıyorlardı. Harp denizi dalgalandı; savaş zemini sarsıldı.

Sultan, öfkenin ve kargaşanın şiddetlendiğini görünce bir tepenin üzerine çıktı. Yemin verip alnını toprağa buladı ve Hazreti Bârî Teâlâ'ya yakararak ona sığındı. Adaklar adayıp O'ndan zafer diledi. Sonra da kendi filinin sırtına binerek halis niyet ve sadık imanla İlik Han'ın ordusunun kalbinehücum etti. Baş fil, İlek'in bayrağını kapıp götürerek havaya savurdu. Bazısını ayaklarının altı ile yüzleştiriyor; hortumu ile atın sırtından atıyor; dişleri ile parçalıyordu. Sultan'ın devletinin ileri gelenleri ellerine geçen bu fırsat ve zafer hırsıyla coştukça coştu. Kılıçlar, düşmanlara darbe indirmek üzere kalktı. Mızrakların dili, taʿn etmeye durdu. Türk ordusu, yerlerini terk etmek üzere söyleniyordu. Sonunda mağlup oldular. Sultan'ın ordusu, onları perişan ederek Maveraünnehir'e yolladı. O kadar ki Horasan'da onlardan tek bir iz kalmadı.

Sultan'ın bu yüce başarısı ve kutlu fethi tamama erip de ortalık dinginleşince Sultan, Hint meliklerinin soyundan olan şah torunu ile cenge tutuşmaya karar verdi. Sultan, kefereden aldığı toprakların bir kısmını ona bırakarak bölgenin dizginlerini ona emanet etmiş ve kendisine güvenmişti. Ancak bir süre sonra o, din kemerini ve İslâm hırkasını çıkararak küfür örtüsüne bürünmüş ve dinden çıkmıştı. [Sultan] olduğu yerden bir hamle ile onu indirdi ve aşağılanmış ve yenik bir vaziyette onu vatan topraklarından sürdü.

Bu iki büyük fetih ve iki önemli iş, Sultan'ın ilahî onaya ve semâvî desteğe mazhar olduğunun, makamının yüceliğinin ve ikbalinin tamama erdiğinin inkâr kabul etmez bir göstergesiydi.

Zafer ve kutun gölgesinde Dârü'l-mülk Gazne'ye doğru yöneldi. En doğrusunu Allah bilir.

Behîm Nagara Kalesi'nin Fethi

[124] Sultan bu iki kutlu fethin ardından dinlenmek ve toparlanmak niyetiyle Dârü'l-mülk Gazne'ye döndü. Bu esnada atları ve askerleri de birkaç gün dinlendirdi. Ancak kendi dinginliğini felek gibi harekette; asayişi yıldız gibi seferde gördü. Kendini her zaman güzel bir ad bırakma ve rıza kazanmaya adamıştı. Bu tercihten hareketle İslâm sancağı yükselsin ve şirk yerle yeksan olsun diye başka bir sefere niyetlendi.

39… (390 ?)[164] senesinin Rebiülahir'i atlatılınca hareket emri verdi. Veyhend [ویهند] kıyısına ulaşınca onu bol sayıda askeriyle Pâl b. Andpâl karşıladı. Sabah doğanı ufka kanat çırpıp karanlık kargası kanat açana değin harp ateşinin dumanı tüttü. Yiğitlerin kılıcından ötürü zemin şakayık rengine bulandı. Kem gözün değmesi ve keferenin elinin güçlenmesi yakındı. Sultan, özel gulâmları ile hamle yaptı ve keferenin kalkışmasını boşa çıkardı. Tamamen yenilgiye uğradılar. Dağ gibi heybetli otuz baş fil, küffarın elinden çıkarak Sultan'ın eline girdi.

İslâm gönüllüleri, keferenin peşine düşerek onları dağlarda ve patikalarda öldürüyorlardı. Sultan, kendisi de o rezillerin başını isteyerek hareket buyurdu. Fitne fesat ehlinden birçoğunu yere çaldı. Son olarak Behîm Nagara Kalesi'ne [بهیم نغرا] doğru indi. Bu kale, suyun ortasında yüksekçe bir dağın ve geçit vermez bir yerin üzerine bina edilmişti. Hind halkı, burayı en büyük putlar için bir mahzen olarak inşa etmiş ancak asırlar içinde hazineler ve mal varlıkları [Tanrı'ya] yakınlaşmak niyetiyle buraya taşınmış. Burası onların gözünde derecelerinin yükselmesi ve Hazreti Bârî Teâlâ'ya yakınlaşmak için bir kurtuluş kapısı haline gelmiş.

Sultan, kalenin etrafını çevirdi. Sağlam bir yürek ve halis niyetle kalenin muhafızları ile savaşa tutuştu. **[125]** Muhafızlar, yağmacıların savaştaki üstünlüğünü ve yeterliğini gördüklerinde korkuya kapıldılar. Kahır zinciri hepsinin boynuna

[164] Tercümeye esas alınan metnin aslında tam tarih verilmemiştir. Bununla birlikte 31 Aralık 1008 olarak düşünülmektedir. Bkz. Erdoğan Merçil, **Gazneli Mahmud**, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1987, s. 30-31.

dolandı. Sonunda aman dilediler ve Sultan'ın çağrısına kulak vererek kalenin kapılarını açtılar. Kendileri de Sultan'ın hizmetinde yer öptüler.

Sultan, bu kale ve bölgenin imkânları ile yıllar içinde ektiklerinin hasadını kaldırmış oldu. O kadar çok ganimet ele geçirildi ki onu sayıp kayda geçirirken kâtiplerin parmaklarını ve muhasebecilerin defterleriniyorgun düşürür. Cüzcân Valisi ve has adamları ile kalenin içine girdi. Hâcipleri Altuntaş ve Âsigtegin'i altın ve gümüş dolu hazineleri korumaklagörevlendirdi. Hepsini develerin sırtına yükletti. Kâtipler ve muhasebecile rdefterlere yetmiş milyon direm-i şâhî ile yedi yüz bin dört yüz zerrîne ve sîmîne/ altın ve gümüş kaydetti. Rûmî, Çînî, Sûsî ve başkaca o kadar çok kaftan vardı ki devlet ileri gelenleri onları kayıt altına almakta âciz kaldı.

Ele geçirilen mallar arasında otuz gez uzunluk ve elli gez ene sahip saf gümüşten yapılma büyük bir de ev vardı. Geniş direkler üzerine oturtulmuş ve bağlarla sağlamlaştırılmıştı. Bu sayede onu toplayıp dağıtmak, yerini değiştirmek kolaydı. Tepesi iki altın iki gümüş direk üzerine oturtulmuş bir ipek örtü ile kaplanmıştı.

Sultan, güvenilir devlet adamlarından bir kısmını kaleyi korumak üzere orada bırakarak zaferinin gölgesinde ve gücünün himayesinde Gazne'ye döndü. Makamına kurulunca sarayının ortasına bir yaygı serilmesini emretti. Yıldız gibi incileri, kırmızı yakutları, yeşil zümrütleri ve elmas parçalarını döktüklerinde dört bir yandan gelen ve orada hazır bulunan elçiler hayretten parmaklarını ısırdılar.

[126] Türk meliki Togan'ın elçileri de orada hazır bulunuyordu. Hepsi de böyle bir şeyin havsalaya sığmayacağını; Karun'un hazinesinin bunun onda birini bile bulmayacağını dile getirdiler. Vesselam.

Ferîgûn Ailesi

[127] Cüzcân eyaleti, Âl-i Sâmân devrinde dededen babaya, seleften halefe miras yoluyla Ferîgûn ailesinin tasarrufundaydı. Onların himmetinin bolluğu, eli açıklığı ve güzel ahlakları zihinlerde iz bırakmış; gölgeleri, garipler ve ediplerin hedeflediği nokta olmuştu. Şiirlerin pahası onların cömert pazarında artış göstermiş; yüce gönüllülükleri, esirliğin ve zorbalığın kalkması için kefil olmuştu. Cihanın erdemlileri, onların ihsanının sütüyle beslenmişti. Ebu'l-Hâris Ahmed b. Muhammed, yüce himmeti, kesintisiz ikramı ve alçakgönüllü himayesi ile devletin gururu ve onların meclisinin direği idi. Emir Sebüktegin, oğlu için onun kızlarından birini istemiş; o da oğlu Ebu Nasr için Nasıruddin'in denizinden bir inciyi almış ve böylelikle her iki taraf arasındaki bağlar sıkılaşmıştı. Ebu'l-Hâris vefat ettiğinde Sultan, o eyaleti onun oğlu Ebu Nasr'a bıraktı. 401 senesinde ahrete göçünceye dek onun yönetiminde idi. En doğrusunu Allah bilir. Dönüş, O'nadır.

Tâiʿden[165] Sonra Hilafetin Kâdir-Billâh'a Geçmesi ve Onun Sultan Bahâüddevle b. Adudüddevle[166] ile Anlaşması

[128] Emirü'l-mü'minîn Tâiʿ-Lillâh, devlet işlerini Emir Bahâüddevle ve Ziyâu'l-mille [Ebu] Nasr b. Adudiddevle'ye danışmaktan vazgeçmişti ve onun razı olmayacağı işler tutuyordu. Bu yüzden devlet çarkında aksaklıklar meydana geliyor ve her bir yanda gedik açılıyordu. Bunun üzerine herkes, hilafet ve imamet makamına bu önemli vazifenin layıkıyla yerine getirecek ve avam havas herkesin hakkını gözetecek birini tayin etsin diye Emir Bahâüddevle'ye başvurdu.

[Bahâüddevle] bir süredir kolladığı bu fırsatı kullanarak 381 senesinin Şaban ayında onu hilafet makamından azlederek mal varlığını tasarrufuna aldı ve onu da bataklığa gönderdi. O esnada Emirü'l-mü'minîn Kâdir-Billâh Ebu'l-Abbas Ahmed b.

[165] **Ebû Bekr Abdülkerim Tâiʿ-lillâh:** 974 ila 991 yılları arasında hüküm yürüten Abbasi halifesi. Döneminde Abbasîler'in etkinlik alanı oldukça daralmış; Suriye ve Hicaz'da hutbe Fâtımîler adına okunurken Musul ve Suriye'de Hamdanîler'in gücü azalarak Büveyhîler güçlenmeye başlamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Adnan Demircan. "Tâiʿ-lillâh", **DİA**, 39, s. 447-8.

[166] **Bahâüddevle ve Ziyâulmille Ebû Nasr Fîrûz Hârşâz b. Adudiddevle:** 989-1012 yılları arasında tahtta oturan Büveyhî hükümdarı. Genç yaşta Bağdat'ta Büveyhî tahtına oturmuş ve kendisine Abbasi Halifesi Tâiʿ-lillâh tarafından Bahâüddevle ve Ziyâumille lakabı verilmiştir. Bahâüddevle döneminin en dikkate değer yönlerinden biri, Türk askerlerin Bağdat'ta Deylemliler'e karşı üstünlük elde etmeleri olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Bahâüddevle", **DİA**, 4, s. 475-6.

[Ebî] İshak [İbn] Muktedir-Billâh da orada hazır bulunuyordu. Onu Bağdat'a çağırdı ve biat etti. Böylece gedik kapanmış ve ümmet onun şahsında kararını bulmuş oldu. O senenin Ramazan ayında Bağdat'a vardı ve toplumun her katmanından kendisine biat eli uzatıldı. Onun hilafetinde hayır gördüler. [Hem nimet hem intikam] ölçüsünüyakaladı. Zira o öylesine seçkindi ki o zamana kadar Abbasîler soyundan hiç kimsede böylesine şahit olunmadı.

Aralarındaki akrabalık bağından ve azledildiği için düştüğü aşağılık durumdan ötürü Tâi'yi himayesine aldı; sohbet meclisinde kendisine yer ayırdı ve ikram ve ihsanından onu faydalandırdı. Ona zarar ziyan erişmesine de izin vermedi. Lakin dostların arasını açan zaman, bu birlikteliği ayrılıkla sonuçlandırdı.

Minberler, Kâdir-Billâh'ın ismi ile süslendiğinde Sultan, imamet makamına olan muhabbetini ve bağlılığını ortaya koydu. **[129]** Emirü'l-mü'minîn Kâdir-Billâh, kendi oğlu el-Gâlib-Billâh'ı veliaht atadığına ve İslâm diyarlarının minberlerinde babası ile birlikte onun adının da anılmasına dair bir ferman çıkardı. Sultan bu emre uyarak kendi topraklarında okunan bayram ve Cuma hutbelerinde minberleri ikisinin adı ile süsledi.

İmdi, Bahâüddevle ve onun Adudüddevle'nin vefatından sonraki durumundan bahis açalım.

Kitab-ı Tâcî ez Tesânîf-i Sâbî'de[167]Adudüddevle'nin amcasının oğlu Bahtiyar'ı ele geçirip onun işini bitirmesi ve İbnü'l-Cerrah'ınhediyeler ve süslü sözlerle kandırarak ele geçirip öldürdüğü ve sonra da kellesini Adudüddevle'ye gönderdiği Nasıruddin Ebu Tagallüb ile olan konuşmalarınadair ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bunları tekrar belirtmeye gerek yok.

Sonra Adudüddevle, 372 senesinin Ramazan ayında vefat etti. Bu günlerde kardeşi Müeyyidüddevle, Hüsamüddevle Taş, Fâyik ve Horasan ordusu ile savaşmakla meşguldü. Devlet adamları ve payitahtta hazır bulunanlar onun oğlu Samsamüddevle ve Şemsüddevle ve Fahrülmille'ye biat ettiler ve itaat kemerini

[167] **Ebû İshak es-Sâbî**'nin Büveyhî tarihine dair yazdığı **Kitâbü't-Tâcî**'si kastedilmektedir. Bkz. Erdoğan Merçil, "Utbî, Muhammed b. Abdülcebbâr", **DİA**, 42, s. 237.

bellerine doladılar. Halife Tâiʿ-Lillâh taziye dileklerini sunmak üzere Dicle'nin üzerinden bir hurrake[168] ile geliyordu. Bağdat halkı da toplanma mekânında töreni seyretmekteydi. Tâiʿ yaklaştığında Samsamüddevle, saraydan koşarak çıktı. Tören ve hizmetler yerine getirildi. Yas sona erdiğinde babasından boşalan tahta oturdu ve mülkün idaresi ve halkına hizmet ile meşgul oldu.

En büyük biraderi Ebu'l-Fevâris Şîr Zil, Kirman'da oturuyordu. Babasının vefat haberi kendisine ulaştığında Fars'a[169] geldi. Adudüddevle'nin veziri Ali b. Nasr b. Herûn'u [هرون] alıkoydu ve tasarrufunda bulunan mallara ve diğer varlıklara el koyup Ahvaz'a[170] geldi. Biraderi Ebu'l-Hasan Ahmed b. Adudüddevle'yi o diyardan sürdükten sonra yola koyuldu. 375 senesinin Receb ayında Basra şehrini işgal etti. Ardından babasının yerine geçmek için Bağdat'a yöneldi. Onun gelişini haber aldığında Samsamüddevle, **[130]** onun yaşının büyüklüğüne hürmeten dostça yaklaştı [tartışma yolundan uzak durdu]; tatsızlık yaşanmasın diye uzlaşmayı yeğledi. Ama bilmiyordu ki iki kılıç bir kına sığmaz ve bir varlığın iki bedende olmasıdüşünülemez.

Ebu'l-Fevâris, onu gafil avlayarak kandırdı. Onu alıkoydu ve gözlerini dağlayarak Umman [عمان] tarafındaki Kiyustan Kalesi'ne [كيوستان] gönderdi. İdareyi ele aldı. Tâiʿ-Lillâh ona Şerefüddevle ve Zeynü'l-mille lakabını verdi. 2 yıl padişahlık yaptıktan sonra 377 senesinin Cemaziyelâhir ayında apansız bir şekilde bu dünyadan göçtü.

Şehinşah Bahâüddevle ve Ziyâu'l-mille Ebu Nasr b. Adudüddevle tahta oturdu ve bu, memleket işlerinin rayına oturması, halkın idaresi ve adaletin yaygınlaştırılması için beyaz bir el ve taze kan gibi oldu. Son derece iyi işler başardı. Fars Türklerinden bir bölük, Samsamüddevle'yi kaleden çıkardılar ve ona biat ettiler. O, Fars mülkünü istila etti ve hazineye sahip olarak güçlendi.

---

[168] **Hurrake/Harrake:** Eskiden şehirleri yakmak için özel olarak yapılan gemi.

[169] **Fars:** Günümüz İran'ında güneyden İran körfezi doğudan Kirman kuzeyden Isfahan ve batıdan Huzistan ile çevrilen coğrafi bölgeye verilen addır. Pars kelimesinin Arapça söyleniş biçimidir. Bölge önce Saffarîler'in daha sonra da Büveyhî'lerin hâkimiyet sahasına girmiştir. Büveyhîler'in ardından Selçuklular Tuğrul Bey döneminde bölgenin bir kısmını ele geçirmiştir. Bölgenin tarihi hk. detaylı bilgi için bkz. Cevad Hey'et, "Fars", DİA, 12, 174-6.

[170] **Ahvaz:** İran'ın güneybatısında yer alan Huzistan eyaletinin merkezi.

Yine aynı Türkler, ona başkaldırdılar ve Ebu Ali b. Ebi'l-Fevâris'i çıkardılar ve ona Şemsüddevle ve Kamerü'l-mille lakabını verdiler. Mülkü ele geçirmek için bir yarıştır başladı. Samsamüddevle onları sürmek için işe koyuldu ve üstün geldi. Yenik bir halde Bağdat'a döndüler. Bahâüddevle, Samsamüddevle ile savaşa tutuştu. Aralarındaki savaş birkaç noktaya sıçradı. Basra o fitne günlerinde harabeye dönerken Ahvaz'ın birçok bölgesi yıkıma uğradı.

Bahtiyar'ın oğulları, Fars bölgesinde bir kalede hapsedilmişlerdi. Kürtler bir araya gelerek onları kaleden çıkardılar. Samsamüddevle onları kovmaya uğraştı ve bunun için onlarla birkaç kez karşı karşıya geldi. Nihayetinde şehit düştü. Bahâüddevle, o taifeye karşı intikam kılıcını çekti ve hepsini de kendi topraklarından sürdü. Komutanları Nûruddevle Sâlâr b. Bahtiyar idi. Onun işi öyle bir yere vardı ki kervanların vaatleriyle yetinir oldu. Bahâüddevle, onunla savaşması için bir ordu gönderdi. **[131]** Vâşhir [واشهر] kapısında onu yakaladılar ve helak ettiler. Bahâüddevle'nin gulâmlarından biri, işgüzârlık yaparakonun başını Bahâüddevle'nin önüne getirdi.

Bahâüddevle o kadar öfkelendi ki diğerlerine ibret olsun diye o gulâmın baştan ayağı derisinin yüzülmesini emretti. Orduların komutanını vergileri toplaması ve işleri denetlemesi için Bağdat'a gönderdi. Ömrü vefa etmedi ve vezirü'l-vüzerâ bu görevi üzerine aldı. Bağışları toplamada, zorlukları ortadan kaldırıp kara bulutları dağıtmada ve açgözlülüğün önünü almada ordular komutanını geçti. Fars ve Kirman, Bahâüddevle'nin topraklarına katıldı. Fitne ateşi söndü; halk zorlukların pençesinden ve fitne fesat bataklığından yakasını kurtardı.

Adudüddevle zamanında Kirman bölgesine Sâmânîler tarafından Ebu Ali b. İlyas görevlendirilmişti. Oğlu Elyesa'yı kendisinde gözlemlediği eblehlikten ötürü Kirman kalelerine gönderdi ve bir süre hapsetti. Babasının odalık ve cariyelerinden bir kısmı da o kaledeydi. Onun hapsedildiği yere göz atınca ona acıdılar. Başörtülerini değiş tokuş ederekkaleden çıkmasına yardım ettiler.

Askerler, oğulun kaçtığını fark edince onun yanında toplandılar. Babasının devrinin uzadığından ve çekilen zahmetlerin boyu aştığından dem vurdular. Ebu Ali, ordu ve topluluk önderlerine mektup göndererek nefretin gereğini ve davetini

bildirdi. Yumuşak bir üslupla yazdı ama tedirgin edici tepkilerden başka bir cevap alamadı. Hepsi de ona Kirman topraklarını terk edip bölgeye yönelik tamahından vazgeçmesi çağrısında bulundu. O, ahalinin itirazını ve vazgeçmesi noktasındaki ısrarlarını görünce başka bir çare göremeyerek mücadeleden geri durdu. Oradan kalkıp Buhara yolunu tuttu. Oğlunu işlerini yürütürken görüşlerine danışsın diye Büsr b. Mehdi ve Turmuş Hâcib'e ısmarladı. **[132]** Ebu Ali, Buhara'ya ulaştığında kaderinin vaat ettiklerinde ve ikramında son haddine vardı. Payitahtta hizmetkâr iken 356 senesinin Şevval ayında bu dünyadan göçtü.

Elyesa, Kirman'ın idaresini eline aldı ve işleri hâle yola koydu. Biraderi Süleyman, Sîrcân'da [سیرجان] idi ve bölgenin valiliği onun uhdesine verilmişti. Büsr b. Mehdi, Elyesa'yı ona karşı kışkırttı ve şöyle dedi: "İşleri yoluna koyup vaziyeti düzeltmeden önce onu gözaltına alman gerek". Elyesa, önemli bir meselede görüşüne ihtiyaç duyduğu bahanesiyle biraderini Sîrcân'dan çağırdı. O mazeret ve gurur dolu söylemlerin arkasına gizlendi. Bunun üzerine Elyesa'nın canı sıkıldı ve kuşkulandı. Onunla savaşa tutuştu ve galip geldi. Mal varlıklarını ganimet olarak aldı. Süleyman, Buhara'ya gitti. Elyesa, Fars eyaletinin sınırlarına varınca Adudüddevle'nin adamlarından bir kısmı onun hizmetine girdiler ve karşılığında taltif ve şeref gördüler. Ardından bir kısmı kaçtı ve tekrar Adudüddevle'nin hizmetine girdi.

Bunun üzerine Elyesa geride kalanlar hakkında şüpheye düştü ve hepsine müsle[171] yaptı. Askerler her iki tarafın arasındaki durum farkını gözlemlediklerinde Elyesa'dan soğudular ve uzaklaştılar. Deylemlilerden bin adam tek seferde Elyesa'nın maiyetinden ayrılarak Istahr [اصطخر][172] bölgesinde Adudüdevle'nin hizmetlileri arasına katıldı. Onları bölük bölük kopmalar takip etti ve nihayetinde ordunun tamamı ondan uzaklaştı. Bunun üzerine o, has adamları ile birlikte Vâşhir'e geldi ve Kirman'ı hâkimiyeti altına aldı. Kûrengîz b. Custan'ı orada vekil bırakarak kendisi Fars'a gitti.

Elyesa, Kuhistan'a vardığında ağırlıklarını Hûs'a [خوس] bıraktı ve destek umarak Buhara'ya gitti. Melikin sohbet meclisinde yakınlık peyda oldu. Şarabın

[171] **Müsle:** Kulak ve burun kesmek suretiyle işkence yapmak.
[172] **Istahr:** İran'ın Fars bölgesinde yer alan ve Pars'ın (Persepolis) yakınlarında bulunan tarihi bir şehir.

etkisiyle dizginleri elden kaçırdığı işret zamanlarında teklifsizliğin dozu arttı ve **[133]** dilinden şu sözler döküldü: "Eğer Âl-i Sâmân'ınyardım etmeye niyetleri olmadığını ve onlardan himaye beklemenin beyhude olduğunu bilseydim başka birine sığınır; başkasından yardım dilerdim". Bu sözler oldukça etkileyiciydi. Onu alıp Harezm'e gönderdiler. Ebu Ali b. Sîmcûr'u ise Hûs'a gönderip ağırlıklarını, mal varlıklarını ve beraberindekilerin tümünü zapt etti.

Elyesa, Hârizm'de iken öyle şiddetli bir göz ağrısına tutuldu ki bu acıya dayanacak gücü kalmadı. Çektiği meşakkatten ötürü parmağıyla gözünü yuvasından çıkardı. Can, görev süresini doldurdu. İlyas'ın çocukları ve takipçileri bundan sonra yeis dolu günlükler okudular ve Kirman onlara yalnızca rüyada göründü. Kirman toprakları tamamıyla Adudüddevle'nin hükmüne geçti ve Hakk'ın rahmetine kavuşuncaya dek onun hâkimiyeti altında kaldı. Bahâüddevle, mülkün mirasçısı oldu ve o bölge onun adaleti ile donatıldı.

Sultan, Sicistan topraklarını fethedince Bahâüddevle ile arasında komşuluk hakkı ve vatan yakınlığı kuvvetlendi. Bir hutbede Sultan'a muhabbet ve meylini açık etti ve Sultan'ın ululuğuna ve şerefine layık hediyeler sundu.

Sultan buna karşılık bu ikramın kat kat fazlasının sunulmasını buyurdu. Böylece her iki padişah arasındaki dostluk temelleri sağlamlaştı. İki padişah birlik ruhuna sarılsın ve aralarındaki uyumun meyvelerinden avam havas herkes faydalansın diye her iki devlet dekenetlenme vesilelerini çoğaltıp evlilikler yoluyla yakınlığı artırdı. En doğrusunu Allah bilir.

Nârâyin Olayı

[134] Sultan, adağını yerine getirmek üzere hareket buyurdu. Başkasavaşlara ve destanlara önsöz olup dönemin tarih sayfalarını süsleyecek bir savaş istedi. Şeytanı oklayan ve dinin yıldızı olan hak dostları ve İslâm gönüllüleri, Hind ülkesine doğru yola çıktılar. Hind diyarının ortalarına geldiklerinde ülkeyi yağmalayıp

kâfirlere azap ettiler; putları yerle bir edip avam havas kim varsa herkesi sürdüler. O rezil ve nasipsizler, saba rüzgârının önüne kattığı toz toprak gibi savrulup cehennemi boyladı. Nihayetinde sağ salim ve ganimet elde etmiş bir şekilde Dârü'l-mülk Gazne'ye döndü.

Hind ülkesinin hükümdarı, topraklarının uzak yakın her köşesinde Sultan'ın bayrağı ile birlikte gelen yıkımları görüp İslâm ordusuna direnemeyeceğini fark edince ileri gelen yakınlarını Sultan'ın huzuruna göndererek yalvardı. Cizye ve fidye vermeyi kabul etti. En iyilerinden 30 ağıl fil hazırlayarak Sultan'a gönderdi. Bununla birlikte her sene ülke gelirlerinden bir kısmını Sultan'ın hazinesine göndermeyi ve sırasıyla iki bin adamı onun kapısında kul etmeyi teklif ederekaylar yıllar geçse de bu ahdine vefa göstereceğini ve Hind ülkesinde hüküm yürüten evlatlarının da buna boyun eğip itaat edeceklerini taahhüt etti. Sultan, dinin şerefi ve İslâm'ın yüceliği adına bu anlaşmaya rıza gösterdi ve söz verilen vergileri toplamak üzere memurlar görevlendirdi. Ayrıca Horasan ve Hindistan arasındaki yol da ticaret kervanları için açıldı. En doğrusunu Allah bilir.

Gûr[173] Seferi

[135] Sultan, ahalisinin asiliğinden ve köpeklerinin ülkesinin yanı başında komşuluk etmesinden canı sıkılarak Gûr ülkesine bir sefer düzenlemeye niyetlendi. Onların yolsuzlukları ve pusuya yatarak kafilelere eriştirdikleri zarar ziyanlar, onu epey rahatsız ediyordu. Bozuk dinli bir inkâr ehlinin korunaklı dağlar ve kalelerden güç alarak onun topraklarına el uzatıp ahalide dehşet uyandırabilmesi onuruna dokunmuş ve onları bozguna uğratmayı kafasına koymuştu. Atlılar ve piyadelerden oluşan çok sayıda askeri sınırlara sevk etti. Herat Valiliği yapmış Altuntaş Hâcib'i ve

[173] **Gûr:** Herat'ın doğu yakasında yer alan Orta Afganistan'ın dağlık bölgeleri ile Garşistân'ın güneyi, Cüzcân, Herîrûd ve Murgap nehirlerinin yöresindeki topraklara verilen isimdir.

Arslan Câzib'i ordunun önüne kattı. Yolculukları esnasında çok sayıda Gûr askerinin bekçi olarak konulduğu bir dar geçide vardılar.

İki taraf arasında bir çatışma yaşandı. Kılıçlar, enseleri kın bellemişti. Hançerler, gırtlaklardan başkasıyla vuruşmuyordu. Haber, Sultan'a erişti. Yakın adamlarından bir kısmı ileatlanıp yardıma koştu. O rezilleri birer birer o dar geçitten uzaklaştırıp sığınaklarına el koydu. Sonunda hepsini acınacak hâle düşürdü. Sûrî [Oğlu][174] olarak tanınan önderlerinin karargâhına giden yolu kolayladı. Âhengerân[175] olarak bilinen bir kasabadaki kalenin etrafını kuşattı.

O, on bin adamı ile birlikte dışarı çıktı ve Sultan'ın karşısında saf dizdi. Korunaklı kalelere ve derin hendeklere dayanarak işini sağlama aldı. Gün ortasına kadar savaş alanında iki tarafın mızrakları konuştu.

Sultan, ordunun yavaş yavaş geri çekilmesi emrini verdi. O bahtsızlar, bu tuzağa düştü ve görünüre aldanarak ganimet elde etme ümidiyle ovaya kadar geldi. **[136]** Sultan'ın ordusu hamle yapıp hepsini kabirlerde tatlı bir uykuya daldırarak Sûrî Oğlu'nuesir etti. Onların silahlarını ganimet olarak aldılar. İslâm'ın rengi o bölgede görünür kılındı. Bu büyük fethin ünü tüm dünyayı tuttu. Sultan, ikbal ve zafer kanatlarını çırparak Gazne'ye kondu.

Sûrî Oğlu, boynuna ve ayaklarına dolanan esaret zincirini ve İslâm'ın kaleyi kuşattığını gördüğünde kendini alçalmış hissetti. Bu durumdan kurtulmak için parmağındaki zehirli yüzüğe başvurdu ve kederli bir şekilde canını gerçek sahibine teslim etti. {خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ}[176].

401 senesinde genel olarak Horasan'da özel olarak da Nişâbur'da oldukça etkili bir kıtlık baş gösterdi. O kadar ki azık yokluğundan kimsenin dayanacak gücü kalmadı. Bir tahıl tanesi, bir inci tanesi değerindeydi. Zenginlerin midesi davulun içi

[174] **Muhammed b. Sûrî.**
[175] **Âhengerân:** Herîrûd nehrinin yukarı kısmına düşmektedir.
[176] "O dünyasını da ahiretini de kaybetmiştir. İşte bu, apaçık ziyanın ta kendisidir." (Hac:11).

gibi boşaldı. Yiyecekler yok oldu. Neyin ne olduğunu anlayan kimseler pazarın etlerinden ve yağlarından tiksindi. Vesselam.

Maveraünnehir Dönüşünden Sonra Hanların Meselesi

[137] Sultan Yeminüddevle, Türk topluluğunun kâşiflerinden sonra İlik Han ve biraderi Togan Han'ın[177] peşine casuslar saldı. Togan Han, Sultan'ın tarafına doğru meylediyor ve daha önceden Sultan'a verdiği sözüne sadık kalıyordu. Elçileri aracılığıyla da İlik Han'ın casusluk faaliyetleri ile alakası olmadığını bildiriyordu.

İlik Han, kardeşinin asiliğini sezdi ve önce ev içindeki fitne ateşini söndürmeye niyetlendi. Maveraünnehir ordusunu yanına katarak onun iline doğru harekete geçti. Özkent'i geçtiklerinde yoğun kar sebebiyle yol kapanmıştı. Geri döndü ve soğuğun kırılmasını ve havanın düzelmesini bekledi.

Bahar kuyumcusu, kar gümüşünü zeminin gediklerinde eritip zemin, buz zırhından soyunarak yeşil gömlek giydiğinde İlik Han yardımcılarını yanına alarak savaş ve zafer niyetiyle kardeşinin üzerine yürüdü. Her iki taraftan Sultan'a birer elçi gitti. Sultan, atları konuşlandırıp filleri giydirerek meclisinde hazır etmelerini buyurdu. Memlüklerden ve Türk gulâmlarından tam donanımlı geniş iki saf, çevresini aldı.

O esnada meclisin durumu şöyle idi: En iyilerinden iki bin Türk gulâm, renkli kıyafetlerle karşılıklı saf tutmuş; özel memlükler arasından 500 gulâm ise, renkli kaftanlarla onun meclisine yakın bir yerde durmuştu. Omuzlarında ise altın kınları içinde Hint kılıçları vardı. Rum ipeği örtüler, sırmalı yılkılar ve kızıl askılarla 40 ağıl fil, onun meclisi ile bir hizada konuşlanmıştı.**[138]**Her iki safın arkasında da kaftanlar ve silahlarla donatılmış dağ gibi heybetli, şeytan suratlı 700 fil yer aldı. Tüm ordu Davud zırhını ve miğferini kuşanmıştı. Piyadeler onların ardında siper

[177]**Büyük Kağan Togan Han Ahmed b. Ali.**

almışlar; kılıçlar kınından çıkarılmış ve oklar yukarı çekilmişti. Sultan'ın meclisinin arkasında perdedarlardan bir kısmı ay ve güneş gibi durmuş; elleri kılıç kabzasında göz ve kulakları ile ondan bir işaret bekler vaziyette idi.

Elçileri kabul ettiler. O anın heybetinden telaş içerisinde tahtın huzuruna vardılar ve huzurda nasıl davranılması gerekiyorsa o şekilde hareket ettiler. Onları saray ziyafetinde sofra başına götürdüler. Karşılarında altın işlemeli kap kaçakların dizildiği gümüş ve altın tabaklarla donatılmış bir cennet buldular. Sultan'ın bulunduğu yere siper örülmüş ve dört bir yanı demir direkler ve altın örtülerle çevrilmiş idi. Rumî ve ipek halılar serilmiş; meclisin göbeğine bir ağırlık oturtulmuş, kenarları dört, beş ve altı köşeli hanelere bölünmüş ve her hanesi türlü mücevherlerle doldurulmuş idi. Öyle ki onun ışığı görenlerin gözlerini kamaştırıyordu. Acem kisrâlarının, Rum kayserlerinin, Arap reislerinin ve Hind racalarının hiçbir devirde böylesi değerli şeylere el değdirmediği konusunda herkes hemfikirdi. Meclisin her bir yanına hoş kokular, amber-i eşhebler[178], Fansûrî kâfûrlar[179], Kumar'dan getirtilmiş tütsüler, kavun ve portakal çiçeği kokuları, çeşitli meyveler ve lâl-i Bedehşan[180] ile dolu altın tabaklar yerleştirilmişti.

İçkiyi hazır ettiklerinde sedefteki inciler gibi etrafında dönen özel gulâmlardan[181] bir kısmı, Adonis çiçeği gibi süzülmüş bir şarabı dostluk şerefine kaldırdılar. O meclisin süsü ve parıltısı karşısında elçilerin gözleri kamaştı ve dilleri tutuldu. Dönmek için izin istediler. Şahlara yaraşır bir şekilde uğurlandılar.

İki kardeş arasındaki çekişme devam etti. Sultan, onların işini Faysal'a ısmarladı ve her ikisinin de düşmanlık kılıcını kınında tutmalarını ve kendi illeri ile yetinmelerini kararlaştırdı. En doğrusunu Allah bilir.

---

[178] **Amber-i eşheb:** Açık sarı renkli ve oldukça hoş kokulu amber türüdür. Az bulunur olmakla birlikte daha çok Hind Okyanusu sahillerinde rastlanır.

[179] **Fansûrî kâfûrlar:** Sözlükler ve eserlerde bir yer ismi olarak geçen Fansûr'da bulunan kâfûr türü. En iyilerine daha çok Hint ve Çin sınırında yer alan adalardan birinde rastlandığı söylenmektedir. Fansûrî kâfûr hk. geniş kapsamlı bilgi için bkz. Farzam Haghighi, "Kâfûr-i Fansûr ya Kâfûr-i Mensûr (كافور فنصور يا كافور منثور)", **Costârhâ-yı Edebî Dergisi**, Kış 1391, sa. 179, s. 65-89.

[180] **Bedehşan la'li:** La'l taşı parlak al renkte billurlaşmış bir taş türüdür. La'l taşları içerisinde beğenilen tür de Tacikistan'da yer alan ve dağlık bir bölge olan Bedehşan'dan çıkarılanlardır. Bkz. Mehmet Kırbıyık, "Bazı XVI. Yüzyıl Divanlarında Kıymetli Taşlar", **S.Ü. Edebiyat Dergisi**, 2007, sa. 18, syf. 61-75.

[181] "Hizmetlerine verilmiş saklı inci gibi gençler/gılmân (: gulâmın çoğulu) etraflarında dönüp dolaşırlar." (Tûr: 24).

Kusdar'ın Fethi

[139] Sultan Türk ülkesi ile işini bitirince Kusdar'a yöneldi. İstedi ki o bölgenin valisinin gurur rüzgârını, bileylenmiş kılıcın enfiyesiyle onun burnundan çıkarsın; ona vesvese veren naz devini, Hint kılıcının çınlamasıyla azap kafesine tıksın; onun korkusuzluğuna ve kaplan kesilmesine imkân veren dağdoruklarını, sur ve kös üfürmeleri ile didilmiş demir, saçılmış toprak gibi yerle bir etsin. Gazne'den hareket etti ve Büst yoluyla Herat'a doğru yol aldı.

Herat'a yöneldiği bilgisi yayılınca akının yönünü aniden Kusdar'a doğru çevirdi. Vali, yatağında iken Sultan'ın muhafızlarının güneşin doğuşundan önce sarayının dört bir yanında çıkardığı gürültü ile huzursuz oldu. Ölümü sezdi ve dışarı çıkmadı. Kendini Sultan'ın bineğinin toynağına attı. Kendisine verilen eski ödeneklerden 15 milyon dirhemi ödemeyi taahhüt etti. Bir kısmını nakit olarak ödedi. Sultan geri kalan ödemeyi tahsil etmek için memurlar atadı ve iktidar döneminde biriktirmiş olduğu 15 ağıl file el koydu. Valilik menşurunun[182] yenilenmesi için de ferman çıkardı. Ardından istediğini almış ve saadetle kuşanmış bir şekilde Gazne'ye döndü.

Şar Ebu Nasr b. Raşid ve Oğlu Ebu Muhammed

Nasıl ki Türklerin padişahına 'han', Hindularınkine 'raca' ve Rumlularinkine 'kayser' deniyorsa Garcistân padişahlarını da bölge halkı 'şar' diye çağırırdı.

[182] **Menşur:** Hükümdar tarafından yapılan bir atamayı, bir görev veya muafiyeti ya da iktâ verildiğini bildiren belgelere verilen isim. Gazneliler'de menşur genellikle, makam verme veya görevlendirme için kullanılırdı. Gazneli hükümdarları Abbasî halifesinden saltanatlarının onandığını gösteren menşur alırlardı. Detaylı bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın; Erdoğan Merçil, "Menşur", **DİA**, 29, s. 148-150.

Garşistân (Garcistân)[183] vilayetinin Ebu Nasr adında bir şarı vardı. Onun oğlu Ebu Muhammed adam oldum deyince gençliğinden ve dostlarının desteğinden güç alarakdevleti ele geçirdi. Baba bunun üzerine bir köşeye çekildi ve devlet, onun yeterliliğine emanet oldu. Kitap okumaya ve ilim ehliyle vakit geçirmeye düşkündü. **[140]** Onun huzuru, faziletin kaynağı ve erdemlilerin buluşma noktasıydı. Cihanın hünerlileri ve feleğin sillesini yemişler, onun dergâhını arzuların kaʿbesi bellemişlerdi. Dört bir yandan onun yüzüne yol sürdüler ve hepsi de istediklerine erişti.

Ebu Ali Simcûr, Nuh'un devletine karşı isyan başlattığında istedi ki kendi yöntemleriyle Garşistân bölgesinden de bir şeyler alsın. Her iki Şar da onun isteğine itiraz elini kaldırıp desteğini alarak büyüyüp serpildikleri ve gözetimlerinde bir zaman geçirdikleri Âl-i Sâmân'dan başkasına baş indirmemeyi yeğlediler. Kalelerinin sağlamlığına ve bölgelerinin geçit vermezliğine güvenerek Ebu Ali'ye gereken cevabı verdiler. Ebu Ali, Ebu'l-Kâsım Fakîh'i devletin elçileri ve ileri gelenleri ile birlikte onları kuşatmaya gönderdi. Ordu, oraya varana kadar gökyüzü ve cevzaya (ikizler burcu) ser çekmiş birkaç tane dağ aşıp iğne deliğinden ve kundak bağından daha ince sarp geçitlerden geçti. Onlarla birkaç noktada savaşa tutuştu. Ağaçtan yaprak düşer gibi yere sayısız baş düştü. Kanlar sel gibi aktı. Şarların ikisi de bir dar geçitten diğerine akın ediyordu. Sonunda kendi illerinin uzak bölgelerindeki bir kaleye sığındılar. Öyle bir kaleydi ki eteklerine bulut ipleri çekilmiş; basamaklarında kartallar kanat açmış.

Ebu'l-Kâsım, o vilayeti aldı; onların hazinelerini ve varını yoğunu ele geçirdi. Emir Nasıruddin, Horasan'a geldiğinde Ebu Ali'nin kafası karışıktı. Ebu'l-Kâsım Fakîh'i tekrar çağırdı. Her iki şar da Nuh'un devletinin üstün gelmesi için Nasıruddin'in destekçileri arasında yer aldılar. Ebu Ali'yi huzurun düşmanı olarak görüp ondan intikam alma isteğiyle bilendiler. Ülkelerini tekrar ele geçirdiler ve Yeminüddevle Sultan Mahmud'un saltanatı dönemine kadar da böyle kaldı.

[183] **Garcistân:** Afgan Türkistanı içinde Murgâb'ın yukarı vadisinde yer alan bir ülkedir. Bkz. Erdoğan Merçil, **Gazneli Mahmud**, s. 63-64. Bir devenin yürüyemeyeceği kadar sarp olduğu ve ta eskilerden altın madeni çıkarıldığı söylenmektedir. Bkz. Mustafa Şahin, **Orta Çağda Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar**, Tokat 2013, Doktora Tezi, s. 38.

Utbi der ki: Çevredekiler Sultan'ın itaati altına girip de minberleri onun kutlu adı ile süslediklerinde beni biat sözleşmesi için **[141]** Şar'a elçi gönderdiler. [Öyle bir yere vardım ki] eksiksiz bir ikramla karşılandım. 389 senesi aylarında hutbeyi Sultan'ın kutlu adına okuyor; sikkeyi onun adına basıyorlardı. Ardından İlik Han'ın Buhara'ya gelip toprakları aldığı, askerlerin çoğunu esaret zincirine bağlayıp hasara uğrattığı ve ahalinin geri kalanını çaresiz bir şekilde oraya buraya dağıttığı haberi geldi. Şarın oğlu, Sultan'ın tahtının huzuruna çıktı ve gösterilen yakınlıktan ve hoş karşılamadan payını tastamam aldı. Bir müddet hizmet eriydi. Uygunsuz hareketlerde bulunuyor ve padişahlık kibrinden ötürü dilinden hoşa gitmeyen sözler dökülüyordu. Sultan onun bu sürçmelerini görmezden geliyor ve kusurlarına af nazarıyla bakıyordu. İzin istedi.

Sultan onu şahlara yakışır bir şekilde ve değerli hilʿatlerle uğurladı. Kendi ikametgâhına gitti. Bir süre böylece devam etti. Sultan bir sefer için hareketlendi. Gücünü ve sayısını artırıp üstün gelmek için etraftan bir ordu toplamak istedi. Şarı çağırmak için bir ferman buyurdu ve ona yaptığı iyiliklerin karşılığını layığıyla yerine getirmesini bekledi. Nasipsizlik eli, onun düşkünlük eteğini kavradı ve kabul edilemeyecek bahaneler öne sürdü. Böylece itaatsizliği gün yüzüne çıkmış oldu.

Sultan onunla olan hesabını öteleyerek kendi işine yoğunlaştı. Seferden zafer bineği üzerinde dönünce de Şar'ı huzuruna çağırttı. Onun çağırılması için çıkarılan fermanda korkuyu yatıştırma ve kuşkuyu gidermeye yönelik bir satır; gönül almaya ve yardım istemeye yönelik bir bölüm yer alıyordu. Zira onun için verdiği emekler, bir hataya bakarak boşa gitmesin; dikilen nimet fidanı bir yanlışıyla kökünden sökülmesin istiyordu.

Bu tavır Şar'ı daha çok ürküttü ve Sultan'a yönelik isyanınıdaha da belirginleştirdi. Sultan, Emir Hâcib Altuntaş ve Arslan Câzib'i ona karşı gönderdi. Onlar da Merverrûz'un yöneticisini beraberlerinde götürdüler. Zira o, patikalarda ve **[142]** sarp dağlarda bakılacak yerleri iyi biliyordu. Pas gibi demiri çiğneyen, timsah gibi deryaya dalan, yılan gibi yerin altından üstünden giren bir ordu ile sınırlara dayandılar ve o bölgeleri ele geçirdiler.

Baba, görmüş geçirmiş birisi olduğu için aman diledi ve Hâcib Altuntaş'ın himayesine sığındı. Atasına asi gelen oğula karşı yardım istedi ve onun yapıp ettiklerinden kendini temize çıkardı. Onun şefaati ile Sultan'ın huzuruna vardı ve tereddütsüz bağlılığını gösterdi. Onu ikram ve saygı ile Herat'a getirerek kanatları altına aldılar.

Oğul, onların sığınağı olan kaleye sığındı. Maiyetini, kölelerini ve hazinelerini oraya taşıttı. Hâcib Altuntaş ve Arslan Câzib kalenin eteklerine geldiler. O kalenin savaşçı yiğitlerini düzene soktu ve savaş başladı.

Şiir

Bekliyordutüm savaşçılar burçlarında surların

Silahların heybetinde ve zarafetinde zırhların

Sultan'ın ordusu, mancınıkları kale surlarına doğru yöneltip surların bir tarafını yıktı. Ordunun piyadeleri, geyik gibi o surlara doğru koştular; ok ve kılıçlara el uzattılar. Şar işi bitince yardım istedi ve af diledi. Böyle bir süre geçti. Sonunda onu ele geçirdiler ve kaleden çıkardılar. Malını ve hazinelerini de yağmaladılar. Hazineleri onlara versin diye sır küpü olan vezirini alarak topuklarına işkence ettiler. Geri kalan malların defteri, görevlilere bırakıldı ve tahsil edilmesi için **[143]** memurlar atandı. Garş vilayeti ve o bölgenin vergilerini Ebu'l-Hasen Menîi'ye ısmarladılar ve vergilerin toplanması için onu atadılar. Kaleye de bir kale muhafızı bıraktılar.

Sultan, Şar'ın huzura getirilmesini emretti. Onu hapsederek Gazne'ye götürdüler. Şar'ın emanet edildiği bir gulâm, Şar'dan evine bir mektup yazmasını istedi. O, içinde bulunduğu durumun sıkıntısı içerisindeyken gulâmın bu densizliğinden rahatsız oldu. Gulâmın karısına şöyle yazdı: "Ey imansız kahpe!

Sanma ki ben senin malı saçıp savurduğundan ve yaptığın rezilliklerden habersizim. Benim malımı içkiye eğlenceye harcadığını bilmiyor muyum sanıyorsun. Her gün her gece bir dostunla içki meclislerinde gününü hoş ediyorsun. Benim ocağımı viran eyledin. Yüzümü yere düşürdün. Eğer gelirsem sana yapacağımı biliyorum". Mektubu bu üslupla sürdürdü ve bitirip gulâmın eline verdi.

Mektup kadına ulaştığındabaşından aşağı kaynar sular döküldü. Birilerinin ona kara çaldığından ve hasetçilerin fesat çıkardığından kuşkulandı. Huzursuz bir şekilde yuvasını terk edip kaçtı. Gulâm eve vardığında evini bomboş buldu. Evin hanımından ve hizmetçilerinden bir iz göremedi. Şaşkın bir vaziyette kalakaldı. Komşulardan olanı biteni sordu. Onlar da mektuplardan bahsettiler ve o rezilliği ona okudular. Gulâm kadınının yüreğini dindirmek, korkusunu yatıştırmak ve ona durumu anlatmakla uğraştı. Güvence vererek kadını eve getirdi. Bu gülünç hadise Sultan'ın huzurunda dile getirilince Şar'ın alaycılığı onu gülümsetti. Şar'ı Sultan'ın huzuruna getirdiklerinde onu kırbaçladılar ve bir yere hapsettiler. Sultan durumunun yoklanmasını ve azığının gözetilmesini emretti. Sultan'ın gözü kulağı üzerinde olduğu için bir daha cesaret alamadı. Gulâmlarından birini **[144]** yanına göndermeleri için yalvardı.

Sultan onun ricasının yerine getirilmesiniemretti. Babasını Herat'tan alıp Sultan'ın huzuruna getirdiler ve saygı ile ağırladılar. Sultan, onların tarlalarını diğer saltanat mülkleri ile birlikte Garşistân topraklarına karşılık olarak aldı. Şeyh Celil, Şar Ebu Nasr'ın gözetimine tayin edildi. 406 senesinde Hakkın rahmetine kavuşana dek onun gözetiminde kaldı. Vesselam.

Nârdîn [ناردين] Olayı

[145] Sultan Yeminüddevle, Hint bölgelerini alınca o ilin uzak noktalarında İslâm sancağının daha önce hiç dikilmediği bir yere ulaştı. O bölgeyi küfrün ve şirkin karanlığından temizleyerek orada şeriatın çerağını yaktı. Mescitler inşa ederek

imanın rengini görünür kıldı. Din düşmanları ile putperestlerin canına okumak istedi ve kılıcını, dini inkâr edenleri apaçık delile[184] boyun eğdirmek üzere görevlendirdi. Savaşçı ve aslan yiğitlerini yanına çağırdı. Bol ikramlarla her birinin gönlünü okşadı. İsmetin zırhını, merhametin miğferini, takvanın direğini ve sağlam bir kulpu[185] dayanak aldı.

Güzün sonlarına doğru ezelî olanın yardımıyla yola koyuldu. Sınıra vardığında o kadar çok kar yağdı ki dağlar ve ovaların yolu kapandı. Ağır kıştan yollar görünmez oldu. Mecbur kalarak o bölgelere gitmekten vazgeçti ve Gazne'ye döndü. Bahar yüzünü gösterdi ve kavgacı soğuk, hançerin korkusundan söğütün gölgesine tünedi. Ilık hava egemen olunca Sultan, Hint Okyanusu gibi coşkuyla harekete geçti. Düşmanlara yaklaşınca orduyu düzene soktu. Sağ cenahı Emir Nasr'ın, sol cenahı ise Arslan Cazib'in komutasına verdi. Ebu Abdullah et-Tâî'yi öncü kuvvetin emiri olarak tayin ederken Hâcib Altuntaş'ı has adamları ile birlikte ortaya yerleştirdi.

Hint meliki, düşmanların korkusuna adamları ile birlikte korunaklı dağlarda bekleşti. İki yüksek dağın ortasındaki bir boğazı sığınak edinerek girişini dağ gibi heybetli fillerle sağlama aldı. Ülkesinin dört bir yanına nefirnâme[186] yazarak düşman saldırısını haber verdi. Ülkesindeki atlı ve piyadeleri çağırdı ve düşmanı oyalama yolunu tuttu.

Sultan, onun **[146]** günlerin uzamasıyla bezginlik gösterip savaştan yüz çevirsinler diye bunu yaptığını anlayınca Deylemlilerin ve Afganlıların en aman vermezlerini onların üzerine saldı. Dört bir yandan onları kuşatarak kahır merkezine çeken mıknatıs edasıyla onları kendilerine çektiler. O dar boğazdan ovaya çıktıklarında, darı ambarındaki tavuk misali gagalarıyla onları topladılar. Kefere takımı tam anlamıyla toplanana kadar birkaç günü böyle geçirdiler. Sonra Hind ve Sind diyarından her nerede ateşi üfleyen, öç isteyen varsa ona doğru geldi.

---

[184] Kur'an-ı Kerîm kastedilmektedir.
[185] "Kim tâğutu reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam bir kulpa (urvetu'l-vuskâ) yapışmıştır." (Bakara:256).
[186] **Nefirnâme:** Ordunun hükümdarın huzurunda toplanması için çıkarılan hükümdar buyruğu. Bkz. https://www.vajehyab.com/dehkhoda/%D9%86%D9%81%DB%8C%D8%B1%D9%86%D8%A7%D9%85%D9%87, **Lügât-nâme Dehkhoda**.

Timsah cenge girişip savaş meydanında arkasını dağa verdi. Ordunun etrafına savaş fillerinin bedeninden bir duvar ördü ve savaş ateşini tutuşturdu. Savaşçılar, eşek arıları gibi coştular. Hançer yarası ile düşmanın başını ve göğsünü delip oklar ve mızraklarla boğazlarını parçalıyorlardı.

Kâfir, karşı tarafın gücüne ve üstünlüğüne tanıklık ettiğinde gözde yiğit ve kahramanlarını alarak Ebu Abdullah et-Tâî'ye doğru yöneldi. Dört bir yandan onu ağır yaralayarak etrafını sardıklarında o halsiz bir aygır gibi onların üzerine yürüdü. Sultan, onu sıkıntının pençesinde görünce en iyi gulâmlarından birkaçını, onu düşmanların elinden kurtarmaları için gönderdi. Bütün bedenler, eleğe döndü. Herkes zırh gibi çember oldu. Sultan, yaraların sızısını hissetmesin ve biraz dinlensin diye onu bir filin üzerine oturtmalarını istedi.

Savaş ateşi böylece yalazlandı ancak Îzed-i Teâlâ zafer yeliyle bu ateşi söndürdü. Mahmudî bir esinti ile o rezil takımının varlık zerreleri darmadağın olup parçaları oraya buraya saçıldı. Hepsini dağların ve çukurların derinliklerinde, mağaraların ve tepelerin etrafında yokluğa gömerek mallarını ve fillerini ganimet olarak aldılar. Avam ve havas o ganimetlerden eşit bir şekilde payını alıp zenginlik ve doygunluk seviyesine erişti. Nârdîn bölgesi de böylelikle İslâmsınırları içerisine girdi.

Bu sefer, Sultan Yeminüddevle'nin sefer günlüklerinde ve kayıtlarındaki yerini aldı. **[147]** Bu, onun kısmetinin ve ikbalinin göstergesi oldu. Puthaneden oyulmuş bir taşı dışarı çıkardılar. Onun kitabesinin üzerine bu yerin kırk bin yıllık olduğu yazılıydı. Sultan, şeriat âlimleri ve ümmetin bilgelerinin insanoğlunun yedi bin yıllık bir geçmişi olduğunda görüş birliğine vardıklarını bildiğinden bu duruma şaşırdı. Önde gelen âlim ve bilgelerden açıklama istedi. Hepsi bu yazmaya itiraz ettiler ve şöyle dediler: Kaya kütlelerinin tanıklığı hepten yalancıdır ve gururlanma aracıdır.

İslâm ordusu, sayısız ganimetlerle Gazne'ye döndü. Asker kaybı, kavruk tenli Hind askerlerininki ile kıyaslandığında yok hükmündeydi. Deveci, çöpçü, davar tüccarı efendi olurken esirlerin, kıymeti düştü. Allah en iyi bilendir.

Tânîşer [تانيشر][187] Olayı

[148] Sayleman adlı özel cins filinin Tânîşer bölgesinde fazlaca bulunduğunu ve ayrıca bölgenin valisinin de isyan ve küfre batmış olduğunu Sultan'a haber ettiler. [Sultan] o bölgeye sefer düzenlemeye ve İslâm sancağını yükseltip putları yerle bir etmeye niyetlenerek en iyi ve en gayretlilerden oluşan ordusunu yanına katıp yola koyuldu. Öyle uçsuz bucaksız çöllerden geçtiler ki kuş havada iken tüy döker, yıldız boşluğunda yolunu yitirir. Öyle bir yer ki rüzgârdan başka hiçbir şey geçmemiş; güneşten başka hiçbir şey gölge salmamış. Nebir su izi var ne de bina.

Söz konusu yere vardıklarında önlerinde coşkun bir nehir ve akarsu ile çok yüksek bir dağ ve taşlık araziye denk geldiler. Düşman sırtını işte o dağa vermişti. Sultan'ın ordusu iki geçit üzerinde sudan geçtiler ve şirk ehli ile iki yakadan savaşa durdular. Gece çökünce İslâm ordusu hep birden saldırdı. Hepsini o geçitlerin orta yerine döktüler. Yenikler bir kaçış yolu bularak o süslü filler ile sıra sıra dizilmiş hayvanları bir yere bıraktılar. Sultan'ın fil bakıcıları, fillerinizini sürerek hepsini payitahtın ağıllarına getirdi. O kadar kan döktüler ki o coşkun nehrin suyu kan ile bulanıp temiz hükmünden çıktı ve içene haram oldu. Allah en iyi bilendir.

Şemsü'l-meâlî Kâbûs'un Devletinin Emir Menûçehr b. Kâbûs'a Geçmesi (Allahu Teâlâ ikisine de rahmet eylesin)

Övgüye değer duyarlılığı ve basireti ile Şemsü'l-meâlî, önüne gelen meseleleri işbilirlikle çözümlerdi. Onun sertliği ve tavizsizliği karşısında kimsenin

[187] **Tânîşer:** Delhi'nin 150 km kadar kuzeyinde bulunan bir yerdir. El-Bîrûnî'nin aktardığına göre bu kent, Hintliler için oldukça kutsal bir belde idi. Bkz. el-Bîrûnî, **Tahkîk Mâ Li'l-Hind**, s. 71.

güvencesi yoktu. **[149]** En ufakbir hataya ağır cezalar keser ve keskin ve parlak kılıcıyla yola getirirdi. Onun hapis cezası, lahit mezardı. Bu yüzden bir topluluk, onun eliyle yokluğa gömüldü. Yürekler ondan ürküp göğüsler ona karşı kin ile bulandı.

Onun hâcibi olan Zaîm[188], yüreği temiz ve yumuşak başlı bir insan olup hizmetlileri arasında iyi adla anılırdı. Esterâbâd bölgesi ona ısmarlanmıştı. Onu ihanetle suçlayıp öldürdüler. Onun öldürülmesi, ordunun nefretini artırdı. Herkes ona olan bağlılık ipini çözmek üzere yüreklendi ve [başkaldırmaya ve kendilerini onun acımasızlığından çektikleri sıkıntıdan kurtarmaya] karar verdi. O bu esnada olayların kızışmasından ötürü Cenâşk tarafına yönelmişti ancak onların ayrılıkçı düşüncesinden haberdar değildi. Tâ ki bir gün onun sarayının etrafını kuşattılar ve mallarını, silahlarını ve bineklerini yağmaladılar. Başkentinin ileri gelenleri, onu düşmanlarından gelecek zarara karşı korudular. Üstün gelenler Cürcan'a gittiler ve başkaldırı ve zulüm ile şehri yeniden ele geçirdiler. Emîr Menûçehr'i de Taberistan'dan[189] çağırdılar. O, babasının başına gelenlere bakıp bir hile düşünerek zararı telafi etmek adına onlara boyun eğdi.

Cürcan'a vardığında karşısında dağınık bir ordu buldu ve işler üzerindeki etkinliğin kaybolmuş olduğunu gördü. Ordunun farklı katmanlarından ona şu uyarıda bulundular: "Eğer babanın yönetimden alınmasında bizimle aynı yolda isen hepimiz gönüllü olarak bağlılık kemerini bağlayalım ve itaatkâr olalım. Yok, eğer öyle değilse başkasına biat edelim". Menûçehr, onlarına suyuna gitmekten başka çıkar yol göremedi. Böyle yapmazsa haşmet perdesinin yırtılıp fitne ve fesadın yayılacağına ve kadim ocağın ateşinin söneceğine inandı.

Şemsü'l-meâlî, onların inat ve başkaldırı etrafında birlik olduklarını öğrenince yakın adamlarını ve varını yoğunu alarak yönünü Bestam'a çevirdi ve işin sonunu beklemeye koyuldu. Ordu ondan haber aldığında **[150]** Menûçehr'den babası ile savaşarak o topraklardan onu atmasını istrediler. O mecbur kalarak onların isteğine boyun eğdi ve kötülüğü bir başka kötülükle ortadan kaldırıp ateşi bir başka

[188] Tarih-i Yemînî tercümesinde ve Utbî'de 'Naîm' şeklinde verilmiştir. (Nâşirin notu)
[189] **Emir Menuçehr**, o esnada Taberistan valisi idi.

ateşle söndürdü. Kâbûs'un yakınlarına vardığında babasının huzuruna koşarak yeri öptü ve gözlerinden yaşlar boşaldı. Gönüllerinde olanı karşılıklı dile döküp bu olayın yaşanmasından duydukları sıkıntıdan dem vurdular.

Emîr Menûçehr babasına şöyle dedi: "Eğer izin verirsen halkı savunmak için başımı ortaya koyup tatlı canımı bağışlayayım. Seni korumak uğruna kendimi feda edeyim". Şemsü'l-meâlî, ondan razı olarak şefkatle gözlerinden öptü ve şöyle dedi: "İşin sonu tam da böyle olacak. Devletin ve tahtın varisi sensin. Bu iş için hayatımda da ölümümden sonra da seni seçtim". Devletin mührünü ve hazinelerin anahtarlarını ona teslim etti. Böylece Şemsü'l-meâlî'nin Cenâşk Kalesi'ne yerleşip ömrünün geri kalanını ibadetle geçirmesine ve devlet işlerini de Menûçehr'e bırakmasına karar verildi. Bir tahtırevan içerisinde hizmetinde çalışan birkaç adamıyla Cenâşk Kalesi'ne taşındı.

Menûçehr, Cürcan'a geldi ve işleri yoluna koymak ve halkın gönlünü fethetmek ile uğraştı. Ancak halk kendi yaptıklarını hatırlayarak Kâbûs'un sebep olduğu sıkıntılı günlerin geri dönmesinden korkuyordu. Çeşitli hile ve tuzakla her girişi tuttular. Nihayet ondan kurtulup arzularına eriştiler. Ancak öldüğüne emin olamayarak onun yattığı yere kadar gittiler. Üzerindeki örtüyü kaldırdıklarında ölü olduğunu görüp rahata erdiler. Onun kılıcının ve okunun ışıltısı gözlerini kamaştırdı. Onu Cürcan'ın dışında Horasan yolunda yapmış oldukları bir kümbete defnettiler. Emîr Menûçehr, Deylem adetlerine göre üç gün yas tuttu. O esnada emirlik makamı durulmaya başladı. Ordu ona biat ederek Kâbûs'u unuttu.

Hacûn ile Safâ arasında hiç dost kalmamış gibi
Mekke'de kimse gece sohbeti yapmıyor sanki[190]

[151] Hilafet makamından Emîr Menûçehr'e bir taziye ve görevlendirme fermanı ulaştı. Halife Kâdir-Billâh ona Felekü'l-meâlî lakabını verdi. Sultan'ın

[190] Arapça yazılmış bir kasideden alınmış bir beyittir. Arapça aslı şu şekildedir:
كأن لم يكن بين الحَجُونِ إلى الصفا
أنيسٌ ولم يَسمُر بمكَّةَ سامِرُ

dostluk ipine sarıldı ve ona izinden gideceğini göstermek istedi. Kentinin ileri gelenlerinden birkaçını onun ülkesine gönderdi ve bol ikram ve sayısız nimetler ile ona yakınlık göstererek iyi niyetini ortaya koydu.

Sultan o eşyalar ile hediyelere kabul nazarıyla baktı ve onun isteklerine olumlu karşılık verdi. Onun ne kadar samimi olduğunu görmek içinondan ülkesinde hutbenin Sultan adına okutulup sikkenin onun adına basılması emrini verdi. Ona tastamam hediyeler ve hilʿatle elçi olarak Ebu Muhammed Mihran'ı gönderdi.

Emîr Menûçehr o fermanı dikkate aldı ve gereğince Cürcan, Taberistan, Kums ve Dâmgân eyaletlerinde Sultan'ın şanını görünür kıldı. Her sene hazineye gönderilmek üzere 50 bin dinar vergi ödemeyi de kabul etti.

Sultan, Nârdîn seferi için hazırlanırken ondan bir ordu istedi. Bunun üzerine o da Deylemlilerin en savaşçıları ve geyik gibi doruk ve sel gibi yoğun askerlerden oluşan bir alay ile toplamda 2 bin adamı başkente gönderdi. Onun çabaları, Sultan'ın huzurunda övülecek düzeye ulaştı ve sadakatinden emin olundu. Sadakat bağları iyice kökleşsin ve saraydan bir kerime ile nişan yapılsın diye hürlerin[191] öncüsü ve dönemin imrencesi olan Cürcan reisi Ebû Saîd Şevlekî'yi Sultan'ın huzuruna gönderdi.

Sultan, isteği yerine getirirken yüce gönüllü davrandı veFelekü'l-meâlî'nin denk olduğuna karar verdi. Oulu kişi, Felekü'l-meâlî'nin huzuruna çıkıp Sultan'ın davete icabet etmek ve isteğini yerine getirmekten memnun olacağını haber verdi. Felekü'l-meâlî **[152]** onu tekrar Sultan'ın huzuruna gönderirken dönemin hadis râvîsi ve allâmesi olan Cürcan kadısını da gereğini yapsınlar diyeonun yanına kattı. İkisi Sultan'ın yanına vardıklarında vazifelerini yerine getirdiler ve sözü kesmek ve nikâh akdini tamama erdirmek üzere Sultan'dan [kızını] istediler. Sultan, kıskançlık (namus) şeytanını şeriat hükmünün ipleri ile bağlayarak ciğerpâresi ve saltanat semalarının Zühresi biricik kerimesini Felekü'l-meâlî'ye verdi.

---

[191] **Hürler [احرار]:** Burada İranlılar kastedilmiş olsa gerektir. Denildiğine göre İranlılar, İslâm öncesi zamanlarda güç ve toprak genişliği bakımından diğer milletlere üstündü. Diğerlerini esir alıp istihdam ettikleri halde kimseye esir olmadıkları için de Araplar tarafından kendilerine bu adlandırma uygun görülmüştür.
Bkz.http://www.vajehyab.com/dehkhoda/%D8%A7%D8%AD%D8%B1%D8%A7%D8%B1-3

Bu nikâh meclisinde ikramlar, hediyeler o kadar fazlaydı ki dönemin tarih kitapları doldu. Elçiler istediklerini elde etmiş ve amaçlarına ulaşmış olarak geri döndüler. Felekü'l-meâlî, öyle bir çeyiz göndermişti ki onun cömertliğinin ve ulu himmetinin ünü, cihanı tuttu. Devlet ileri gelenleri ve saray ahalisi arasında onun cömertliğinden nasibini almayan kimse kalmadı. Sultan da onun bu hizmetlerine ve samimiyetine cömertlik kapılarını açarak karşılık verdi. Onun komutanlarını ve askerlerini değerli hilʿatlerle şereflendirerek karşılıkta bulundu. Yoldaşlık ve muhabbette devlet sedefinin incisini ve saltanat şerefinin yakutunu öyle bol harcadı ki yazarların kalemlerinin ve hesapçıların havsalasının sınırlarını aşar.

Felekü'l-meâlî'nin işi, akrabalığın desteğiyle kıvamını bulunca babasının canına kasteden topluluktan intikam alıp ordunun işini bitirmeye girişti. Türlü hileler ve gerekçelerle o topluluğun yolunu ve birliğini bozdu ve hepsini öldürdü. Düşmanlık ve nifakın elebaşı olan Harkaş'ın oğlu, ortadan kaybolup orada burada avare oldu. Kimse ondan haber alamadı.

Kötülük isteyenlerden biri de Şemsü'l-meâli'nin sipehsâlârı Ebu'l-Kâsım Caʿdî idi. Eyalet sınırında korku ile umut arasında bela ve sıkıntı şimşeklerini bekler durumda kalakaldı. Felekü'l-meâlî, onu boş verdi ve erteleme ve öteleme yolunu tuttu. **[153]** Ancak bu, umursamazlık kandırmacasından başka bir şey değildi. Onu gafil avladı ve hırs ve açgözlülük dürtüleri ile intikam tuzağına çekti. Kısas talebiyle onu tutukladı ve kurtuluş yolunu ona kapadı. Ancak her işin vakti, sınırı ve sonu takdir edilmiştir ve onun gerçekleşmesinde öteleme ve aceleye getirme mümkün değildir. Ebu'l-Kâsım bir hile ile Felekü'l-meâlî'nin hapsinden kaçtı. Orada burada dolaşıp duruyordu. Sonunda Sultan'ın huzuruna, Nişâbur'a geldi ve ona sığındı. Aradaki akrabalık ve çıkar ortaklığı ile kurtulacağını sandı. Ama Sultan onu bağlayıp Menûçehr'e göndererek dostluğun yolunda ilerledi. Vesselam.

Mecdüddevle b. Fahrüddevle[192]

[154] Fahrüddevle ahiret sarayına göç edince ordu, oğlu Mecdüddevle'ye biat etti. Onun annesi İspehbed Peryem'in [پریم] kız kardeşi[193] idi. Akrabalarının çokluğu ve aşiretinin büyüklüğünden destek alarak Deylem ordusunu ilgilendiren her türlü işte hükmünü yürütüyordu. Annesi ile arasına bu sebepten bir ayrılık düştü. Anne birini gönderip Bedr b. Hasanveyh'i çağırttı. Rey'i[194] tasarrufuna alarak oğlunun adamlarını zora soktu. Bu sebepten savaşın eşiğine gelindi ve iş kan dökmeye ve fitneye kadar vardı. Deylem ordusu ve Rey halkı direnç gösteremedi. Bu fitnenin ateşinden ve çekilen sıkıntılardan dolayı ordu yok olmaya yüz tuttu. Rey eyaleti, harab oldu ve halk dağıldı.

Mecdüddevle, bu fitnenin ve şerrin şiddetli hararetinden bunaldı ve ürktü. Emirlikten yüz çevirdi. Ana babaya asilikten elini çekti. Nefsin arzusu, ona itaatte yenik düştü. İnsanları bu sıkıntıdan kurtardı. Kitaplarla meşgul olup kalem ve divitin yarenliğine sığındı.

Biraderi Şemsüddevle, Bağdad sınırlarına kadar Hemedan ve Karmîsîn'i [قرمیسین][195] hükmü altında tutuyordu. Bedr b. Hasanveyh, onların döneminde oldukça fazla servet ve görkem edindi ve mal varlığını hayır işlerinde harcadı. Aynı şekilde İbn Pûlâd da [ابن پولاد][196] Âl-i Büveyh devrinde büyük fırsatlar ele geçirdi. Öyle yüksek makamlara erişti ki Deylem ileri gelenleri ile Kürt ve Arab önderleri onun emir erleri olarak toplandılar.

---

[192] **Ebû Talib Mecdüddevle Rüstem b. Fahriddevle:** Çocuk yaşta tahta çıkıp 997 ila 1029 yılları arasında hüküm süren Büveyhî hükümdarı. İlim ve kültür faaliyetleri ile dikkati çeken bir hükümdar olmuş ve devlet işlerini yürütmesiannesinin yürütmesi de bu alanda ona fırsat tanımıştır. Döneminde Bâtınîler ve İsmailîler gibi aşırı fırkalar dâhil olmak üzere değişik fikir ve dinî akımlar faaliyetlerini rahatlıkla sürdürmüştür. Ayrıntılı bilgi içi bkz. Ahmet Güner, Mecdüddevle", **DİA**, 28, s. 229-230.

[193] Mecdüddevle'nin annesinin ismi **Seyyide Ümmü'l-mülk Şîrîn**'dir. Bkz. Ahmet Güner, s. 229.

[194] **Rey:** Bugün İran'ın Tahran şehrinin birkaç km güneyinde yer alan şehirdir. Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunur. Gazneli Mahmud, Büveyhîler'in güçten düştüğü bir dönemde şehri ele geçirmiştir. Gazneli hâkimiyetinde iken Karmatîler takibe uğramıştır. Detaylı bilgi için bkz. Osman Gazi Özgüdenli. "Rey", **DİA**, 35, s. 40-41.

[195] **Karmîsîn:** Ortaçağ Arap coğrafyacıları tarafından Karmîsîn veya Kırmâsin gibi şekillerde adlandırılmış olup bugün İran'da yer alan Kirmanşâh şehridir. Bkz. Marcel Bazin, "Kirmanşah", **DİA**, 26, s. 66-7.

[196] **İbn Fûlâz** olarak da okunmuştur. Bkz. Ahmet Güner, "Mecdüddevle", **DİA**, 28, s. 229.

O, Mecdüddevle ve onun vekili olan annesine bir mektup yazarak Kazvin'i iktâ olarak istedi. Gerekçe olarak da o topraklardan elde edilecek ürünleri ordu ve devletin ihtiyaçları için harcamak ve düşmanın devlet sınırlarında varlık göstermesini engellemek olarak gösterdi. Onlar birbirlerine düştükleri için bir mazeret beyan ettiler. **[155]** O, onlara başkaldırarak Rey sınırlarına akınlar düzenledi. Bundan ötürü yollar kapandı ve böylece azık ve gelir akışı kesildi.

Mecdüddevle ve annesi bu konudaki şikâyetlerini İspehbed Peryem'e yazarak ondan yardım istediler. O ise bunun üzerine obanın askerlerinden bir bölükle yola çıktı ve defalarca Pûlad'ın oğlu ile karşı karşıya geldi. Her iki taraftan da çok sayıda insan kaybı yaşandı. Pûlad'ın oğlu yaralanınca geri döndü ve Dâmgân taraflarına gitti. Durumunu düzeltmek ve yaralarını iyileştirmek için bir süre orada konakladı. Felekü'l-meâlî'den destek istedi ve Rey'i onun için ele geçirerek adına hutbe okutup sikke bastıracağını ve yıllık olarak belirli miktarda vergi vereceğini söyledi. O da bunun üzerine iki bin kadar seçme adamını ona yardıma gönderdi.

Pûlad'ın oğlu, söz konusu ordu ile Rey kapısına dayandı ve yağma elini uzattı. Deylem ordusu onun yüzünden büyük belalara ve kıtlık batağına saplandı. Mecdüddevle ve annesi çaresiz kalarak onun suyuna gitmeye mecbur oldular ve Isfahan'ı ona verdiler. O da akından elini çekti ve kargaşayı dindirdi. Ordusunu da doğruluk caddesine yöneltti. Zulüm ve anlaşmazlık bahsi böylece kapandı. 407 senesinde Isfahan'a gitti ve Mecdüddevle'nin namını yüceltti.

Nasr b. el-Hasan b. Fîrûzân, Beyâr ve Cûmend'den kalkıp Rey'e doğru yol tuttu. Kâbûs'un tuzaklarından ve ordusunun saldırısından korkarak çöl yolundan gitmeyi yeğledi. Rey'e vardığında her ne kadar iki sene boyunca Rey halkı arasında devlet işlerinde görüşüne başvurulan ve fikirlerine güvenilen biri idi ise de bir hatasından ötürü onu alıkoydular ve Ustûnâvend Kalesi'ne gönderdiler. Bir süre orada tutulduktan sonra hatası affedildi ve onu devlet merkezine getirdiler.

Mecdüddevle'nin inzivaya çekilerek yönetimden vazgeçip ilim faaliyetlerine meylettiği bu dönemlerde Deylem ordusu, itaat dizginlerinden boşalmış baş kaldırıyor ve herkes istediği gibi ölüm saçıp yağmalar yapıyordu. **[156]** Yalnızca takva ehli ve ahiret korkusu olanlar bu tür işlerden uzak duruyordu. Nasr, hepsini

yola getirmek için ayaklandı. Bir kısmını öldürdü. Bir kısmını ise sürgün etti. Onlar da bunun üzerine tek yumruk olup Nasr'ın üzerine yürüdüler. Onun sarayının etrafını kuşattılar. O adamları ile bir süre direndiyse de sonunda yenik düştü. Nesi var nesi yoksa onlara bıraktı. Bu sıkıntının sebep olduğu rahatsızlık içinde ölene kadar acı çekti. Vesselam.

Bahâüddevle'nin Âkıbeti

[157] Sicistan eyaleti Sultan'a teslim olduğunda Bahâüddevle, dostluk elini uzattı. İki ülkenin komşuluğu ve yakınlığı sebebiyle sürekli yazışma ve iletişim yolunu tutuyordu. Onun şanı ve özelliklerinden ötürü bu sevgi gösterisi, Sultan'ın hoşuna gidiyordu. Her iki otağın şerefte ve iktidarda denkliği dolayısıyla aralarındaki iletişim sürekli hale geldi. Bu bağlamda elçiler gidip geldi; gönüller muhabbette karar kılarken niyetler birlikte saflık buldu.

Sultan istiyordu ki bu dostluk akrabalığa dönüşerek gün yüzüne çıksın. Saygınlığı, onuru, ağırbaşlılığı ve ilimdeki yetkinliği ile ünü cihanı tutmuş olan Nişâburlu hadis ehli Kadı Eba Amr Bestâmî'yi elçi olarak Fars'a gönderdi. Bahâüddevle, ona şanına yaraşır ikramlarda bulundu. Onun oraya varmasının hemen ardından Bahâüddevle'nin başına bir kaza geldi ve bu yüzden görev ertelendi. Ailenin büyüğü ve amca sıfatıyla babanın vekili olan Fahrüddevle, Bağdad'da oturuyordu. Ona danışılmadan bu işin tamama ermesi düşünülemezdi.

Konu ona iletilsin ve rızası alınsın diye Kadı'yı Bağdad'a gönderdi. O, Bağdad'dan döndüğünde Bahâüddevle dünyayı boş koyup ahirete göçmüş idi. Onun oğlu Ebu Şucâ, babasının yerine geçmiş, hilafet makamından da onun emirliğini onaylayan ferman çıkmış ve ona Sultanuddevle lakabı verilmişti. Ordu, ona itaat çizgisi üzerine baş koymuştu. Söz konusu mevzuda muhatap, babası olduğu için elçiyi cevapsız bıraktı. Kadı'yı eksiksiz ikramlarla geri gönderdi. Sultan'a bağlı olduğuna dair ayrıntılı ve doygun bir mektup yazdırdı. **[158]** Biraderi Emir Ebu'l-

Fevâris[197] o sırada Kirman'da yaşıyordu. İki kardeş arasında bir düşmanlık baş gösterdi. Sultanuddevle, ona karşı savunma yapmak ve o eyaleti onun elinden almak için Kirman'a bir ordu gönderdi ve böylece savaşa tutuştular.

Ebu'l-Fevâris'in ordusu yenik düşünce o Sultan'ın hizmetine girmek için Sicistan'a gitti. Sultan, vekili Emir Nasr b. Nasıruddin'in ağzından, gelişinin onur verdiğine, yerleştirilmesi ve yanındakilerin gözetilmesinde eksiksiz bir özen gösterilmesini görev bildiğine ve ona gönderilmek üzere on bin dinar hazırlatıldığına dair haber gönderdi. Emir Nasr tarafından ikramlar iletildiğinde insanlar, buluttan ve denizden gelse bile şaşırtacak böylesi bir cömertliğin bir beşerden gelmiş olduğuna şahit olunca inanamadılar.

Sultan'ın huzuruna vardığında Sultan, onu karşılamak için dışarı çıktı ve oldukça iyi bir şekilde ağırladı. Altın, gümüş, atlar ve ikram o kadardı ki hayale sığmaz; insanlığın çabasını aşar. 3 ay Sultan'ın mülazımlığını yaptı ve ona sulbünden olan evlatlarından daha değerli; kendi biraderlerinden daha aziz oldu. 3 aydan sonra kendi ülkesine doğru yola çıktı ve Sultan'dan destek ve ordu istedi. Sultan, yüklü hazineler ve silah takımları ile onu güçlendirdi ve tanınmış hesapçılardan ve değerli kâtiplerden biri olan Ebu Said et-Tâî'yi onun hizmetine koştu.

Emir Ebu'l-Fevâris, o ordu ile Kirman'a gitti. Orada bulunan bir ordu direnç gösteremeyeceklerini anladıklarında önünden çekildiler. O da kendi ülkesine emin bir şekilde kuruldu. Ebu Said durumun düzelip de istikrarın gelmesinden sonra ordusunu alarak geri döndü. Sultan'ın koruması ve gözetimi altında iken kimse ona sataşamadı. Tâ ki Sultan Gazne'ye yöneldi, onun sancağının görkeminden uzağa düştü.

Emir Ebu'l-Fevâris himayesiz kaldı. Sultanuddevle tekrar ordu gönderdi. Onu mağlup ederek Hemedan'a[198], Şemsüddevle'nin yanına kaçmasına sebep oldu. O, onun iyiliğini gözeterek durumunun düzelmesi ve ayağa kalkması için çok özen gösterdi. Bir süre onun yanında kaldı. **[159]** Ondan sonra bir kuşku ile ondan soğudu

[197] **Ebu'l-Fevâris Kıvâmuddevle**. Bkz. Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", **DİA**, 6, s. 496-500.
[198] **Hemedan:** İran'ın batısında yer alan bir şehir. Ziyârîler ve Büveyhîler arasında el değiştiren şehir, Selçuklular'ın eline geçmiş ve 12.yy'ın ilk yarısında da Irak Selçukluları'nın başkenti olmuştur. Bkz. Tahsin Yazıcı, "Hemedan", **DİA**, 17, s. 183-5.

ve uzaklaştı. Şemsüddevle'nin kendisine bir zarar eriştireceği ve onu alıp Sultanuddevle'ye göndereceği endişesiyle Hemedan'dan kalkıp Bağdad'a gitti. Daha sonra neler yaşadığı kendi başlığında ele alınacaktır. Allah en doğrusunu bilir.

İlik Han'ın Âkıbeti

[160] İlik Han, Belh yenilgisinden sonra kendi ülkesine dönünce bu zayıflığın kederiyle kavrulmuş ve hiçbir şey yapamamak onu çok üzmüş idi. Biraderi Togan Han'a zafer kazanamadığı için çıkışıyor; Kadır Han'dan destek talebinde bulunuyordu. Göklerin kararı, onunla inatlaşıyordu. Bu keder onu ölüm döşeğine itti ve sonunda dünyadan ahrete uçtu. Hırsı, ancak toprak yiyince doydu. Onun göklerin hareketi ve havanın çarkına karşı mücadele veren azmi, kaza ve kaderin elinden darbe yedi. 403 senesinde vefat etti.

Biraderi Togan Han, Maveraünnehir'i ele geçirdi. Sultan ile hediyeleşme ve barış yolunu tuttu. Biraderinin suç ve günahlarını yakınlık ve sevgi gösterisi ile unutturmak istedi.

Hıtay[199] tarafından yüz bin otağlık bir ordu ona ve İslâm ülkelerine karşı düşmanlık edip ayaklandılar. Togan Han onlara karşı koymak için İslâm ülkelerinden ordu desteği istedi. Yüz bin adam onun etrafında birlik oldu. İslâm ehlinin kalplerinde güçlü bir korku türedi ve endişe gönüllerde yerleşti. Togan Han o toplulukla birlikte yola çıktı ve eceli karşılamaya durdu. Birkaç gün savaşın tehlikeli sularında yiğitlerin yüzüne inen silleler, rezil azgın takımında açılan hançer yaraları, kahramanların kılıcının bulduğu hedefler, kılıçların parıltısı ve helak getiren fırtınaların çekimi, yıldızları kaydırarak sağanak kan yağdırdı. Bir gün savaşın ateşi

[199] **Hıtay (Kıtay):** Moğol kökenli güçlü bir kavimdir. Anayurtları Çin'in kuzeyindeki Mançurya'nın güneyindedir. Orhun yazıtlarında 'doğudaki Türk düşmanı kavim' şeklinde tanıtılmışlardır. Bkz. Ahmet Taşağıl, "Karahıtaylar", **DİA**, 24, s. 415; Kıtaylar hakkında bilinmesi gereken bir şey de şudur ki; 10.yy'da Kırgızlar'ı Orhun bölgesinden çıkarmakla Türkler için en eski yurt olan toprakları Moğol uluslarının ülkeleri haline getirmişlerdir. Kıtaylar, Çin'den kovulduktan sonra Türkistan'a doğru yönelmişlerdir. Bkz. Faruk Sümer, **Oğuzlar**, s. 28.

yükseldi. Din dostları sabahın ilk ışıklarından şafağın söküşüne kadar ölümün ön saflarında koşturuyordu.

Ansızın Zülcelâl'in lütuf rüzgârı, zafer esintisi yaydı. Kâfirlerin arasından kalabalık bir güruh, savaş meydanında yere çakıldı. **[161]** Başlar beden ile vedalaştı ve canlar kalıbından çıktı. Kılıç kargaları, keferenin leşi ile bayram yaptı. Sırtlanlar ve yırtıcılar, o otlakların değersizleşmesiyle feraha erdi. Kadınlar ve cariyelerden oluşan binlerce esir, İslâm ehline kaldı. Ele geçirilen ganimetler ve hayvanlar o kadar çoktu ki muhasebeciler saymakta yetersiz kalır. Geriye kalan biçareler ürküp hezimet yolunu tuttular. Bu büyük fethin ve başarının müjdesi, tüm İslâm ülkelerine ulaştı. Yüreklerduruldu ve canlar huzur buldu.

Bu fethin arkasından Togan Han'ın ömrü tükenmiş ve ruhu Firdevs-i A'lâ'ya varmıştı. Emirlik, takvada, yeterlikte ve düşüncede ona denk olan biraderine kaldı. O, Togan Han'ın Sultan ile olan anlaşmasına uygun hareket etti. Onun kadim dostluklarını kardeşlik çizgisinde devam ettirdi.

İlik Han zamanında Sultan, onun Müslüman evlatlarından bir hanıma Emir Ebu Said Mesûd adına talip olmuştu. Bu dönemde bu işi tamama erdirmek için elçiler gönderildi. Sultan'ın güvenilir adamlarından bir kısmı, bu inciyi getirip emaneti hak ettiği yere ulaştırmak için gittiler. Önde gelen âlimler ve imamlardan bir kısmı, gerekli hazırlıklar için Belh'e geldiler. O emaneti beraberlerindeki mal ve eşyalar ile ısmarladılar. Belh'te bu değerli hanımın ziyafeti ve düğünü tamamlandı.

Sultan, onların gelişinden önce Belh'te şenlik yapılmasını emretti. Şehri süslediler. Hiçbir hazırlıktan ve süslemeden geri kalınmadı. Sultan, Herat'ı ona verdi ve 408 senesinde onu yola kattı. O Herat'a geldi ve adaleti her şeyden önde tuttu.

Ebû Ahmed Muhammed b. Yemînüddevle için Ebû Nasr Ferîgûnî'nin kız evlatlarından birini istedi. Cüzcân'ın işlerini ona teslim etti. Mihrân'ın oğlunu ona vezir olarak atadı. O bölgenin halkı, gönüllerinde onun mührünü taşıdı. Allah en doğrusunu bilir.

Harezmşah'ın İşinin Bitmesi ve Devletinin Sultan Mahmud'a Kalması

[162] Harezm Meliki Me'mûn'un[200] mülkü, oğlu [Ebu'l-Hasan] Ali'ye geçtiğinde Hârizm ve Cürcaniye eyaletleri ona teslim oldu. Sultan'ın kız kardeşini istedi ve böylece akrabalık bağları daha da pekişti. Bu durum onun ömrünün sonuna kadar bu şekilde devam etti. Onun ömrü son bulduğunda biraderi [Ebu'l-Abbas] Me'mûn b. Me'mûn onun yerine geçti. Sultan'a haber göndererek kardeşinin nikâhlısını istedi. Sultan onun bu ricasını kabule eğilim gösterdi. Her iki devletin durumu, ortaklık ve beraberlikte karar buldu. Sultan bir gün ondan ülkesinde hutbelerin ve sikkelerin kendi adına olmasını isteyince işler değişti. O bu üstünlük iddiasına karşı baş kaldırdı ve itaatsizlik ve kibir gösterdi.

Elçi, Sultan'ın huzuruna vardığında gördüklerini ve işittiklerini bir bir anlattı. Harezm halkı kaygılandı ve hepsinin önderi ve Me'mûn'unsipehsâlârı olan Yınaltegin'in emri altında toplandılar. Hile ve kandırmacada o seviyeye vardılar ki bir gün ansızınalışıldık bir selamla onun [Ebu'l-Abbas Me'mûn] huzuruna vardılar. O esnada içeriden onun vefatının haberi geldi. Olayın nasıl gerçekleştiği anlaşılamadı. Herkes onun oğluna[201] biat etmek üzere toplaştı ve onu babasının yerine oturttular. Sultan'ın bu olaydan canının sıkılabileceğini ve [eniştesine karşı işlenen] busuçun intikamını almak isteyeceğini düşünerek Sultan'a karşı bir başkasıyla iş birliği içerisine girdiler. Sultan tarafından bir hamlenin gelmesi durumunda tek yumruk olarak bu hamleye karşılık vereceklerine dair birbirleri ile sözleştiler.

Bu kalkışma durumu, Sultan'ın devletinin işine yaradı ve ona saadet getirdi. Bu muhalafet sayesinde söz konusu topraklar, onun ülkesine eklendi ve diğer eyaletler arasındakiyerini aldı.

---

[200] 995-1017 yılları arasında Hârizm'de hüküm süren Me'mûnîler hânedanına adını veren **Ebu'l-Abbas Me'mûn b. Muhammed** kastedilmektedir. Bkz. Ahmet Taşağıl, "Me'mûnîler", **DİA**, 29, s. 105.

[201] **Ebu'l-Hâris Muhammed b. Ali el-Me'mûnî.** Bazı kaynaklarda oğlu değil de yeğeni şeklinde geçmektedir. Bkz. Ahmet Taşağıl, "Me'mûnîler", **DİA**, 29, s. 105.

Sultan tam tekmil bir ordu ile Hârizm'e yol aldı. Yınaltegin, Sultan'ın önünden bir gece baskını düzenledi. Onların bilgisi Sultan'a ulaştı. Tam donanımlı bir ordu ile onların üzerine yürüdü. **[163]** Sabah sancağının doğuşundan başlayarak gün ortasına kadar cenge tutuştular. Hârizmliler zafer beklentisiyle ayak direttiler. Güneş battığı vakit Harezm halkının tamamına yakını atların tepmesinden fillerin itmesinden savaş meydanında can vermişti. Geride kalanlarsa yenilgiye yüz tuttu. Ceyhun sahilinin korulukları arasında oraya buraya dağıldılar. Yaklaşık 5 bin adam da esir düştü.

Yınaltegin, Ceyhun'dan geçip canını kurtarmaya çalıştı. Bilmiyordu ki zalime, zulmün dört duvarından çıkış yolu kapalıdır ve bu bataktan kurtuluş yoktur. Bir kayığa bindiğinde birisi bir sebepten ötürü ona düşmanlık besledi ve aralarında bir çekişme yaşandı. Diğeri, Yınaltegin'i bağladı ve kayığın dizginlerini, onu Sultan'ın ordusuna teslim etsin diye kaptanın eline verdi.

Sultan, diğer esirlerle birlikte onu huzuruna çağırdı ve velinimetine karşı sergilediği densizliğin sebebini soruştu. Kurtuluş olmadığını anlayınca sert cevaplar verdi. Diğer esirler başlarını öne eğdiler ve utançlarından cevap veremediler. Sultan, Me'mûn'un mezarının karşısında kazıklar diksinler ve hepsini darağacına assınlar diye emir verdi. Esirlerin geri kalanları zincirler ve prangalara vurulmuş bir şekilde Gazne'ye gönderildi. Bir süre sonra devlet görevlilerinden birkaçını Hind diyarına gönderdi ve Hârizm'i Hâcib Altuntaş'a verdi. O da geride kalan fitne odaklarının peşine düşerek hepsinin kökünü kazıdı ve böylece Hârizm eyaleti düzlüğe çıkarak bir düzene kavuştu. Allah en iyi bilendir.

Meherre [مهره] ile Kınnevc'in [قنوج] Fethi

[164] Sultan, Hârizm işini tamama erdirip o eyaleti topraklarına katınca sene sonuna kadar güvenliği sağlamak istedi. Güneş gibi kuzey yönüne meyledip orta karara vardığında dünya ondan süsünü alsın diye Büst'e hareket emri verdi. Büst'e

vardığında halkın durumunu ve işlerini gözden geçirmekle meşgul oldu. Hedefine olan mesafe artıp yol uzaklaşmış ise de Hind ülkelerinin çoğu, İslâm ülkelerine katılmış ve hepsi de Hak devletinin rengine boyanmıştı. Semalarında kuşun uçmadığı, rüzgârın boşluğunda kaybolduğu ırak çöl sınırlarına kadar uzanmıştı. O günlerde Maveraünnehir'in uzak bölgelerinden gelmiş yaklaşık 20 bin gönüllü İslâm neferi, Sultan'ın harekete geçeceği günleri beklemedeydi. Kılıçlar çekilmişti. Onların himmet çağrıları ve şiddetli arzuları Sultan'ın niyetini harekete getirdi. Bu toplulukla Kınnevc bölgesine gitmeye niyetlendi. Bu bölge, dünyanın başlangıcından bu yana şahlar şahı Goştasb [گشتاسب][202] dışında yabancı bir padişahın eline geçmiş değildi. Gazne ile bu bölgenin arasında 3 aylık bir mesafe vardı.

Sultan istihareye yattıktan sonra yola düşmeyi kararlaştırdı. Uykunun ve rahatlığın tadına veda ederek bu kalabalık ordu ile birlikte saadet güneşinin peşine düştü. Seyhun, Çîlem [چیلم], Çendrâhe [چندراهه], Îrâhe [ایراهه], Beyt [بیت], Herez [هرز], Şetelder [شتلدر] nehirlerinden geçti. Bu derinliklerden sahil-i selamete çıktı. Bunlar değerli taşları barındıran önemli nehirlerdi. Bu geçitlerin dar boğazlarından korundu. Nereye vardı ise elçiler onu karşılamaya geldi. Keşmir sınırlarına vardığında Keşmir kaledârı Çenkî b.Semmehî huzura çıktı. Kaledâr, onun kudreti ve kılıcının heybeti karşısında barış ve teslim olmaktan başka bir çıkar yol olmadığını anlayarak itaat kemerini bağladı. **[165]** Orduya kılavuzluk ederek gidiyor ve vadiler aşıyordu. Her gece horoz ötüşünden ve kös seslerinden önce kalktı. Askerin hareketinden zemin sarsıldı. 409 senesi Receb ayının yirmisi girdiğinde Cevn Suyu'nu arka arkaya geçmişler ve o ülkenin kalelerini ve köşklerini tasarruf altına almışlar idi. Nihayet Herdeb vilayetindeki Berne'nin kalesine vardılar.

O, büyük bir orduya sahip ulu bir şah idi. İslâm askerlerinin sayısının çokluğunu öğrenince ordu denizinin dalgalandığını anladı. Yaklaşık 2 bin atlı ile dışarı çıktı ve İslâm davetine rıza gösterdi. Oradan Gülçend'in kalesine gittiler. Bu kişi şeytanların firavunu ve lanetlilerin elebaşı idi. Tüm padişahların nüfuzlarını

[202] **Goştasb:** Milâttan önce 900 ila 775 yılları arasında İran'da hüküm süren bir hanedan olan Keyânîler'in en namlı hükümdarlardan biri olup İran edebiyatında ismi, diğerler şahlara göre çok daha fazla zikredilmektedir. Goştasb'ın ayrıntılı hayat hikâyesi hk. ayrıntılı bilgi için bkz. Firdevsî, **Şahnâme II**, (Çev: Nimet Yıldırım), Kabalcı Yay., İstanbul 2016. Keyânîler hanedanı hakkında detaylı bilgi için bkz. Rıza Kurtuluş, "Keyânîler", **DİA**, 25, s. 346.

yayma girişimlerine ve üstünlük iddialarına karşı durmuş ve hiç kimseye kendisine galebe çalma fırsatı tanımamıştı. Durumunun iyiliği, malının çokluğu, fillerinin gücü, adamlarının yeteneği, saraylarının korunaklılığı ve kalelerin dayanıklılığı ile dönemin olaylarından ve devrin çalkantılarından kendini korumuş ve uzak kalmıştı.

Sultan, onunla karşılaşmaya niyetlendiğinde adamlarını, atlarını ve fillerini düzene soktu. Güneş ışıklarının, otlaklarında yol bulamadığı ve iğne atılsa yapraklarını geçemeyeceği için yere düşmeyecek bir koruya sırtını verdi. Akıncılarına kendilerini o koruların ortasına atmalarını buyurdu. Kalenin yükseklerinden bir yol buldular. Hind Okyanusu gibi kâfirlerin başına üşüştüler. Kılıçlar çekildi. O topluluğu yere serdiler ve onlar bunun üzerine dehşete uğrayıp birbirlerine şöyle dediler:

"Bu taife, insan cinsinden ve beşer zümresinden değil. Bizim sert kayadan ve şimşeklerden geçen oklarımız onlara karşı işlemiyor ve onların omuz başlarından geri dönüş arıyor." Nişan almanın faydasız olduğu ve yetersiz kaldıkları anlaşılınca anlaşarak kendilerini suyun ortasına attılar. Bazısına ok isabet ederken bir kısmı da suda boğuldu. Onlardan 50 bin adam helak oldu ve cehennem kafilesine yoldaşlık etti. Böylece 175 baş fil ve çeşitli ganimetler Sultan'ın oldu.

[166] Oradan Hind halkının en dindarlarının yaşadığı bir şehre gitti. Oraya ulaştığında değişik evler ve yapılardan oluşan öyle bir şehirle karşılaştılar ki akıl sahipleri, onu anlatamaz. Şehrin sütunları yüksekçe bir tepenin üzerine kurulmuş; duvarları büyükçe taşlardan yapılmış ve çevresine de mermer taşlardan bin tane köşk bina edilmiş idi. Onu puthaneye dönüştürmüşler ve demir çivilerle sağlamlaştırmışlardı. Şehrin ortasına da diğerlerinden yüksek bir ev yapılmıştı. Bu öyle bir ustalık eseriydi ki yazarların kalemleri onu güzellemede, nakkaşların kalemleri ise süslemekte yetersiz kalır. Sultan'ın o yolculuktan yazdığı bir mektuptan da anlaşılacağı üzere bir kimse böylesi yapılar inşa etmek istese, bir milyon dinar harcasa ve eli çabuk ustalar ve hünerli ressamlar iki yüz yıl çalışsa yine de yetmez. Kızıl başlı beş put vardı ve yüksekliği beş gez idi. Gözleri, ateş saçan iki mavi yakuttan ibaretti. Sultan eğer pazarda bulsaydı, 50 bin dinarı az bulurdu ve çok istekli

bir şekilde satın alırdı. Başka bir putun üzerinde dört yüz elli miskal[203] ağırlığında mavi yakut parçaları vardı. Bunların dışında yüz parça da gümüş put vardı. Sultan'ın buyruğuyla o puthaneyi ateşe verdiler ve o yapıları yıktılar.

Oradan hareketle Kınnevc'e geçti. Orası için fal açtırdı. Ordunun büyük bir bölümünü geride bıraktı. Kınnevc Racası [Raca] Caypal, Sultan'ın yardımcılarının azlığını görünce yenilmekten ar etti ve kararlılık gösterdi. Ne de olsa Hint meliklerinin öncüsü idi ve herkes onun buyruklarına boyun eğiyordu. Yol üstünde vardığı her bölgeyi ve gördüğü her kaleyi ele geçirdi ve haraca bağladı. Şa'ban'ın sekizinde Kınnevc'e ulaştı. Raca Caypal, o gelmeden önce yola koyuldu ve Hind halkının nezdinde hatır ve büyük bir değeri olan Geng Suyu'ndan[204] geçti. Onun kaynağının, ölümsüzlük çeşmesi olduğuna inanıyorlardı. Ölüyü yaktıkları zaman [külünü] **[167]** o suya serperlerdi. Bunu onun hanesine yazılacak bir iyilik ve günahlarının temizleyicisi olarak görürlerdi. Uzak yerlerden Brahmanlar gelir ve kendilerini o suya atarlardı. Bunu da kurtuluşları ve derecelerinin yükselmesi için bir vesile sayarlardı.

Sultan Kınnevc sınırında, Geng Suyu'nun kıyısına yedi adet yüksekçe kale ve bu kalelerin ve barınakların içine de yaklaşık on bin puthane inşa edilmiş olduğunu gördü. Hind halkı, onun geçmişini 300-400 bin sene kadar geriye götürüyorlardı. Bu inanç yaygınlaşmış ve onların geleneksel inanışı olarak devam edegelmiş. Halkın çoğunluğu Sultan'ın ordusundan korkusuna vatanlarını bırakmışlardı. Sultan bir gün içerisinde kalelerin yedisini de aldı ve yağmaladı. Oradan Brahmanların kalesi olarak bilinen Munc Kalesi'ne akın etti. O kalenin ahalisi, direniş gösterdi. Dayanacak güçleri ve kurtulma ümitleri kalmayınca kendilerini kalenin burçlarından aşağı attılar. Bazıları da kendisini kılıçların önüne atarak cehennemi boyladı.

---

[203] **Miskal:** Eskiden değerli madenlerin ve mücevherlerin tartılmasında kullanılan bir ağırlık ölçüsü birimi.

[204] **Ganj Nehri:** Hindistan'ın en büyük ve en önemli nehri olmakla birlikte dünyanın da en büyük nehirlerinden biridir. Himalaya Dağları'nın güneyinden doğup Hint Okyanusu'nda Bengal Körfezi'ne dökülür. Ganj nehri civarı, dünyanın en eski medeniyet havzalarından biri sayılmaktadır. Hintlilerin inancına göre bu su, eski dönemde cennette akan bir nehirdir. Bkz. el-Bîrûnî, **Tahkîku Mâ Li'l-Hind**, (Çev: Kıvameddin Burslan; Haz: Ali İhsan Yitik), TTK Yay., Ankara 2015, s. 178; Hintliler bu nehrin sularının cennete aktığına inandıklarından kişi öldükten sonra onun bedeninin yanmış küllerini bu nehre atmaktadırlar. Bkz. el-Birûnî, s. 403; Hintliler ayrıca bu nehrin daima temiz kaldığını düşündüklerinden arınma ibadetlerini ve kutsal olan birçok eylemi bu nehirde gerçekleştirmektedirler.

Sultan oradan Çendâl Behûr'un [چندال بهور] bulunduğu kaleye yöneldi. Kınnevc Racası, onun nüfuzunun yayılmasından ve askerlerinin çokluğundan bezmiş; defalarca onun eyaletine akın etmiş ancak başarısız olup dönmüştü. Zira onun kalesi sık bir korulukta yükseltilmiş ve etrafına da derin hendekler kazılmıştı. Çendâl, Sultan'ın atlı ve piyadelerinin kalabalığını ve verdikleri zararı görünce ecelin pençesinin yakasına yapıştığını ve ölüm meleğinin dişlerini bilediğini anladı. Kaleden çıktı ve kaçış yoluna meyletti. Sultan'ın askerleri onların ardı sıra gidiyor; onları öldürüp yağmalıyorlardı. Çendâl her zaman adamları ile övünür ve onları yiğit bölükler ve hamiyetli yağmacılar olarak görürdü. Sultan'ın adamlarının hızına ve kahramanlığına tanık olunca anladı ki kan selinin aleti, atıcıların pazusuna destek olmaz.

Sultan Çendâl'ı avare etti. Oradan dayanıklı bir kalenin sahibi olup dizginlerini hiçbir şekilde kimsenin eline vermemiş olan Çend Raca'ya [Çend Rây] yöneldi. **[168]** Bu kimse güç ve zorbalıkla büyümüş biri idi ve onunla Berûceypâl [برو جیپال] arasında defalarca çekişme yaşanmış ve zorlu savaşlar verilmiş. Aralarındaki savaş bir süre devam ettikten sonra Berûceypâl sonunda düşmanlığı bitirip dostluğun kapısını açmak için onun kızını oğlu Behîmâl'e [بهیمال] istemiş ve oğlunu onun huzuruna yollamış. Damat onun eline düşünce onu tutup zincire vurmuş. Direnirken telef olan malı mülkünü de ondan istemiş. Berûceypâl de oğlunu kurtarmaktan âciz kalmış.

Tüm bunlar olurken Sultan'ın sancakları sınıra dayandı ve Hind ülkesinin bütün kalelerini ve barınaklarını ele geçirdi. Berûceypâl, Sultan'ın askerlerinin yağmasından kaçarak Hind ülkesinin uzak bölgelerinde bulunan bir güç sahibine sığındı. Çend Raca ise kalenin korunaklılığına ve askerinin çokluğuna güvenerek savunma kararı aldı ve hazırlıklara başladı. Behîmâl, ona biri ile şu haberi gönderdi: "Mahmud kibirli Hindliler gibi değildir; savaş meydanınla onunla oyun oynanmaz. Onun sancağının dalgalandığı yerde direnç gösterilemez. Senin yenilgin, ganimet bilinmelidir". Bu öğütü aldı ve öküzle boynuzlaşmaya çalışan bir dağa ve zemininin yıldızlar ile örtüldüğü bir koruluğa sığındı. Kimse onun ne yöne gittiğini anlayamadı. Behîmâl'in Çend Raca'ya nasihat etmesinin sebebi, Sultan'ın askerlerinin saldırısından endişe etmesiydi.

Sultan vardığında onu aldı ve onun mallarına ve ganimete tek başına kondu. Ağaçların ve kayalıkların arasında onun izinden gidiyordu. Onun peşinden yaklaşık on beş ferseng yol aldı. Şa'ban'ın yirmi beşinde ona yetişti. O alçaklar, canlarını korumak ve kurtulmak için azık ve ağırlıklarını atmışlardı. İslâm ahalisi buna ilgi göstermedi. Art arda üç gün boyunca onların peşinden gittiler ve öldürüp silahlarını aldılar. Fillerin bazılarını zorla ele geçirdiler. Bazıları da kendiliklerinden Sultan'ın ağılına katıldı. Onlara Hüda Âverd yani Allahverdi adını verdiler. Çend Ray'ın hazinelerinden altın, gümüş, nefis mücevherler, değerli yakutlar ve üç milyon dinar değerinde kızıl, ganimet olarak alındı. **[169]** Esirler öyle çoğaldı ki iki ila on dirhemden fazla ederleri yoktu. Bunun müjdesi ta doğu sınırlarından batının en uzak noktalarına kadar ulaştı.

Gazne Mescidi

Sultan, Hind ülkesinden muzaffer olarakbolca mülk ve sayısız ganimetle dönünce Gazne'nin orta yerine büyük bir cami yaptırdı. Sind ve Hind ülkesinin dört bir yanından dayanıklı ve uygun sıkılıkta ağaçlar ve dört, altı ve sekiz köşeli mermer taşlar getirdiler. Mescidi, bahçe gibi rengârenk donattılar. Nakışla süsleyip bir bahar bahçesi meydana getirdiler. Putların gövdelerinden dökülen altın kâkülleri duvarlara yapıştırdılar. Özellikleri ve eşsiz sanatıyla oldukça güzeldi. Mescidin yakınlarında da bir medrese inşa edildi ve imamlar, eşsiz kitaplar ve az bulunur tasnifler ile içini doldurdu. Onların maaşları medresinin vakıflarından karşılanıyor ve aylık ve yıllıkları epey bir miktar tutuyordu. Emirlerden ve ileri gelenlerden her biri, düzenden yana tam bir gönül rahatlığı ile tek kişilik bir hazire yaptırdı.

Afganlılar

[170] Yazın şiddetli sıcağı kırıldığında Sultan, tepeleri ve dağların doruklarını yurt tutup Kınnevc seferinden dönüş yolunda onun maiyetindekileri taciz eden Afganlılara karşı bir akın fikri ile meşgul oldu. Böylece bu topluğun sebep olacağı fitne meselesini de bitirmek istedi. Başka bir yere yöneldiği haberini yayarak Gazne'den çıktı.

[Ansızın onların başına indi ve onları kılıçtan geçirdi. Bir kısmını yokluk diyarına yollarken diğer bir kısmını oraya buraya savurdu. Gazne'ye döndü. Yılın geri kalanını toparlanmak için ayırıp kışı Gazne'de mi geçirsin yoksa Hind ülkelerini küfürden arındırmak için bir seferkararlaştırıp o bölgelerin ücra noktalarında silsile halindehareket eden kılıçlıların geri kalanını mı dağıtsın emin olamadı

İslâm gayreti ve din hamiyeti üstün geldi. Onun geçmişinin kılıcı, uyuşukluğa razı gelmedi. Uyku gözkapaklarından kaçıyordu. Hind tarafına yöneldi. At sırtına binip yiğitlerle buluşma özlemi içindeki adamlarını yanına alarak rüzgârın yoldaşlığı ve karanlık gecenin şefkati ile o çölü aştılar. Dar geçitleri ve tuzakları geride bıraktılar. Büyük bir kısmı imana geldi. Bir kısmını da öldürdüler. O kadar çok ganimet toplandı ki su ve ateş tüketemedi, hesapçılar ve yazıcılar kaydedemedi. Râhib olarak bilinen bir suya vardılar. Atlı ve piyadeleri yutan bir girişi vardı. Berûcaypal onun pisliklerine sırtını dayamış bir vaziyette hazır bekliyordu.

Sultan, onun tuzağını farketti. Gulâmlarına tulumları doldurup karınlarına bağlayarak sudan geçmelerini emretti. Berûceypâl su üstünde onları görünce bir grup adamıyla birlikte beş fili onların üzerine saldı. Gulâmlar ok ucuyla fillerin vücudunu kaftanlarına diktiler. Sultan, ordularına onlara yardıma gitmelerini buyurdu. **[171]** Birbirlerinin üzerine saldırdılar. Bir kısmı tulumlarla ve bir kısmı da atların başlıkları ile geçti. Atların sırtına bindiler. O melunların bazısını ok yağmuruna tutup bazısını da esir aldılar. Yetmiş fili zor bela Sultan'ın ağılına getirdiler. Kâfir yenik düştü. Ganimetleri toplayıp geri döndüler. Vesselâm.

Emîr Nasr b. Nâsıruddîn Sebüktegin

[172] Sultan, Horasan topraklarını aldığında Emîr Nasr b. Nâsıruddîn yaşının büyüklüğüne hürmeten ona itaat etti ve Emîr İsmail'den uzak durdu. Sultan da orduların idaresinde yerini ona bırakarak Nişâbûr eyaletini ona verdi. Bu makamı ona vererek onun hizmetinin karşılığını ödemiş oldu. Birkaç yıl boyunca o bölgenin valisi olarak değerli eserler ve övgüye layık çabalar sundu. Muntasır'ın kovulmasında apaçık bir gayret gösterdi. O zaman Sultan onu huzura çağırdı ve onu görmekten memnuniyet duydu. O sefer halinde de barış halinde de her daim hizmet eri oldu. Kâdı Ebu'l-'Alâ Sâ'id [b. Muhammed]'in etrafına Hanefîlere ait bir medrese inşa ederek bol sayıda akarı oraya vakfetti. Ahlak güzelliğinde o dereceye varmıştı ki ömrü boyunca hiç kimse ondan nahoş bir kelime işitmemiş ve eziyet görmemişti. Genç yaşta vefat etti ve dünyayı onun güzel davranışlarından ve sevimli eserlerinden mahrum bıraktı.

Sultan Mahmud'un Son Günleri ve Vefatı

[173] Sultan ölümcül bir hastalığa tutulduğunda iki gün kala hazinedeki beyaz dirhem ve kızıl keseleri, göz kamaştırıcı mücevherler ve kendi döneminde alın teri ve el emeği ile kazanılmış her şeyin hazır edilmesini ve geniş meydanda sergilenmesini buyurdu. Meydan, türlü güller, yeşil, kırmızı, sarı ve mor çiçeklerle donatılmış bir çiçek bahçesi gibiydi. Ona alıcı gözle bakan içli içli ağlıyordu. Bir tahtırevanın üzerine oturmuş bir halde beraberinde gulâmları ve köleleri ile yeşil meydana geldi. Çeşitli atları ona sundular. Kendi haline ve âkıbetine ağıt yakarak inliyordu.

Ebu'l-Hasen Ali Meymendî'den[205] aktarıldığına göre Sultan Mahmud bir gün Ebû Tâhir Sâmânî'ye Sâmânîlerin o eşsiz mücevherlerden ne kadar topladıklarını sordu. O da bunun üzerine, Razî'nin yedi rıtl[206] mücevhere sahip olduğunu işittiğini söyledi. Sultan Mahmud yere kapandı ve şöyle dedi: Allah'a hamd olsun ki şanı yüce Hak Teâlâ, bana din düşmanlarının hazine ve definelerinden yüz rıtldan fazlasını bağışlamıştır.

Yine Meymendî'den rivayet edildiğine göre Mahmud bir gün sarayın dışındayken etrafa göz gezdiriyordu. Bir tarafta sayıları yaklaşık on bini bulan bir atlı kafilesi gördü. Kim olduklarını sordu. Altuntaş Harezmşâh'ın adamları olduğunu söylediler. Ardından ona benzer bir tanesini daha gördü. Bu sefer onların kim olduğunu sordu. Arslan Câzib'in adamlarıdır, dediler. Horasan padişahı, onlara hiç yüz vermedi. Geç vakitlere kadar huzura girmelerine izin vermiyor ve yemek faslını uzatıyordu. Bu amaçla sırtını dayayıp oturmuştu.

Can çekiştiği esnada büyük oğlu Muhammed ve küçük oğlu Mesûd'u yanına çağırdı ve Muhammed'e şu soruyu yöneltti: **[174]** "Eğer kaçınılmaz olan durum benim için gerçekleşirse sen benden sonra ne yapacaksın ve hangi vazifeyi üstleneceksin?" Bunun üzerine Muhammed şöyle dedi: "Oruç tutmak, namaz kılmak, sadaka vermek, ata türbesinin hizmetkârı olmak, Kur'an okumak ve onun sevabını senin ruhuna göndermek".

Ardından Mesûd'a da aynı soruyu yöneltti. Mesûd şöyle yanıtladı: "Eğer seni öldürürlerse ben kılıcımı üşürerek senin düşmanlarını toprak ve kabirle buluştururum. Fetih ve gazalar yaparım. Gazaların karşılığı olarak insanları hacca gönderir, sevabını da sana bağışlarım". Sultan karşılık olarak, "Peki biraderine ne yaparsın?" diye sorunca Mesûd da cevap olarak, "Sen kendi biraderine ne yaptıysan, aynısını" dedi.

Mahmud öfkelendi. Mahmud'un Rey'e gelmesinin sebebi, Mesûd'u Horasan'dan Irak'a göndermek ve kendisinden sonra iktidarın Muhammed'e

[205] Gazneli Veziri **Ahmed b. Hasan el-Meymendî** kastedilmiş olsa gerek.
[206] **Rıtl:** En yaygın ağırlık birimlerinden olup bölgeden bölgeye, zamandan zamana farklılık göstermektedir.

kalmasını sağlamaktı. Irak'ın yönetimi kendisine sunulunca Mesûd şöyle dedi: "Irak'ın mülkünü bana veriyorsun ki onun gelirini alasın ve halkı derviş kılasın. Ben de seninle Horasan'a geliyorum". Bunun üzerine ondan hoşnut oldu ve yakınlık gösterdi. Rey şehrine ve Darü'l-mülk Irak'a razı olsun ve orada kalsın diye on yedi bin adamını onun hizmetine verdi. Ve babası öldükten sonra biraderine saldırmayacağına dair ondan yemin aldı. Mesûd, "Ben zamanı geldiğinde bu işi tutayım da seni bezdireyim" dedi.

Mahmud bunun üzerine şöyle dedi: "Ey oğul! Neden böyle söylüyorsun?" Mesûd: "Eğer senin oğlunsam her koşulda Horasan'da mülk ve mal için bir hakkım var demektir". Sultan, "Biraderin senin hakkın olanı sana verir, onunla savaşa tutuşmayacağına ve düşmanlık gütmeyeceğine and iç" deyince Mesûd'un buna cevabı şöyle oldu: "Eğer o benim hakkımı yerine getirmeye hazırsa ben her türlü and içerim. Eğer o Gaznîn'de olur da ben Rey'de olursam nasıl and içerim?" Mesûd babasının sorularına cevabı işte böyle küstahça idi.

Muhammed b. Sultan Mahmud b. Sebüktegin'in kâtibi Ebû Bekr Ali b. el-Hasen'den aktarıldığına göre Sultan Mahmud, 421 senesinin Rebîülâhir ayının 23'ü Perşembe günü Gazne'den yola çıkarak ahret yurduna göç etti. Vefat ettiğinde 63 yaşındaydı. Hastalığında yataklara düşmedi. **[175]** Hastalığının ilerleyen aşamalarında halk ile görüşüyor ve tahta oturuyordu. Ayağa kalkmadı ve tatlı canını bir yere dayadı. Onu karanlık ve yağmurlu bir gecede Fîrûzî Sarayı'na defnettiler. Vesselâm.

Oğlu Muhammed b. Mahmûd'un Saltanatı

[176] Allah'ın mezarını cennet kokusu ile güzelleştiresi Yemînüddevle Sultan Mahmud vefat ettiğinde devlet adamları ve ileri gelenleri, hazır olan büyük oğlu Muhammed'i babasının vasiyeti gereğince babasından boşalan tahta oturttular ve ona bağlılık yemini ettiler. Sultanlığı, hutbeyi ve sikkeyi de onun adına değiştirdiler.

Mesûd o sırada Isfahan ve Rey'in valisiydi. Babasının ölüm haberi ona iletildiğinde Hemedan'dan Horasan'a doğru yola çıktı. Irak-ı Acem'de vekiller ve görevliler atadı. Gittiğinde Isfahanlılar ansızın onun askerleri ve yetkili bıraktığı adamlarını öldürdüler ve başkaldırdılar. Bu kara haber kulağına gittiğinde geri döndü ve Isfahan'ı kuşattı ve zor kullanarak ele geçirdi. Oraya bir vekil bıraktı ve Horasan'a yöneldi. Biraderi Muhammed'e mektup gönderdi ve şöyle dedi: "Ben babamın sana vasiyet ettiği bu ülkeden hiçbir şey istemiyorum. Dağlardan ve Taberistan'dan neyi fethetsem bana yeter. Bunun için senden bir onay nişanesi istiyorum ki o da benim ismimin hutbede önce anılmasıdır".

Muhammed ona lafı dolandırarak cevap verdi. Mesûd, Nişâbûr'a vardığında Muhammed ordusu ile birlikte biraderinin üzerine yürüdü. Muhammed'in adamları cömertliğinden ötürü Mesûd'u seviyorlardı. Muhammed ordusunun ön saflarına amcası Yusuf b. Sebüktegin'i koydu. Atına binerken külahı başından düştü. Bunu kötüye yordular. Askerler onu aldılar ve Ali Hâcib ve amcası Yusuf'un emri üzerine Teginâbâd Kalesi'ne hapsettiler.

Mesûd Nişâbûr'dan Herat'a vardığında ordu onu karşıladı. Ali Hâcib elini öpmesini istedi. Gösterdiği bu cüret onun başına kakıldı. Onun tutulup öldürülmesi buyruğunu verdi. Amcası Yusuf'u hapsetti. Horasan ülkesinin dört bir yanında hutbenin kendi adına okutulmasını buyurduktan sonra Nişâbûr'dan Gazne'ye gitti. **[177]** Ordu göndererek Tîz [تيز] ve Mekrân'ı [مكران] ele geçirdi. Arada bulunan yerler ile Kirmân'ı da aldı. Veziri Ahmed b. el-Hasen el-Meymendî olarak kalmadı.

Mesûd 425 senesinde Hind ülkesindeki Hânsî Kalesi'ni ve diğer birkaç kaleyi ele geçirdi. 429 senesinde Ebû Talib Tuğrul Bey Muhammed b. Mîkâîl, Horasan'ı zaptetti. Oğuzlar, Sultan Mahmud'ın yokluğundan cesaret alarak yağma elini sonuna kadar açtılar. Mesûd onların bu utanmazlığından haberdar olunca otuz bin atlısını hâcibi Subaşı ile birlikte onların bu zararını defetmek için gönderdi. Askerler bir seneyi onlara karşı savunma ile geçirdi. Merv kapısında savaşıyorlardı. Oğuzlar gece baskını düzenlediler. Subaşı kaçınca onlar da çekirge sürüsü gibi Horasan'ı yağmaladılar ve ülkenin tamamını ele geçirdiler.

Mesûd 430 senesinde Gazne'den Horasan'a geldi. Selçukluları Horasan diyarından çıkardı. Gûzlar tekrar birlik oldular ve Mesûd'un ordusunu yenilgiye uğrattılar. Mesûd ordusunun tamamıyla onların üzerine yürüdü. Gûzlar, dört ayaklıları semirtip tekrar Mesûd'un üstüne yürüyebilmek için Ceyhûn Nehri'nin kenarına indiler. Davud Çağrı Bey, Merv'e gitti ve orayı alarak hutbe ve sikkeyi kendi adına değiştirdi.

Mesûd bu haberi işitince Herât'tan Nişâbûr'a geldi. Gûzlar da onun peşinden. Horasanlılar Mesûd'u desteksiz bıraktılar. Mesûd yenik durumda yüz atlısı ile birlikte kaleye ve oradan da Gazne'ye gitti. Selçuklular Horasan topraklarının tamamını aldılar ve Davud Mesûd'un otağına inerek onun tahtına oturdu. Mesûd, oğlu Mevdûd'u Oğuzları kovması için Belh'e göndermek istedi vekardeşi Muhammed'e de ona eşlik etmesini emretti. Muhammed bu isteğe şu karşılığı verdi: "Gözlerime mil çektirdin. Senin uğursuzluğun yüzünden dünyadan ve onun nimetlerinden nasibimi alamadım. Ben bu körlüğümle Oğuzlarla nasıl cenge tutuşayım? Sen de biliyorsun ki her gün iki tane ekmek ve iki tas yemek bana yeter". Mevdûd gitti ama yenik bir şekilde geri döndü.

[178] Muhammed'in iki oğlu vardı: Abdurrahman ve Abdurrahim. Fırsatını bulup amca Mesûd'a karşı üstünlük elde etmişler ve onu öldürerek kuyuya atmışlardı. Böylece onu toprağa gönderdiler ve kanını Ahmed Yınaltegin'e bağışladılar. Vesselâm.

Ebûlfeth Mevdûd b. Mesûd b. Mahmûd'un 432 Senesindeki Saltanatı

[179] Tüm bunların ardından Mevdûd'u babası Mesûd'un yerine tahtta oturttular. Onun yaptığı ilk iş, babamın kalmadığı yerde amcam neden kalsın, diyerek amcasını öldürmekti. Mevdûd'un Hind ülkesinde Mecdûd adında bir kardeşi vardı. Babasının ölüm haberini ona ilettiklerinde düzenli bir ordu ile birlikte silaha ve

yağmaya davrandı ve Darü'l-mülk Lahavûr'dan [لهاوور][207] kardeşinin yanına gelmek istedi. Kurban bayramı günü Mecdûd'u yatağında ölü buldular. Askerleri Mevdûd'a yüz dönüp ona destek olmak üzere anlaştılar. Mevdûd, Horasan'ı korumak adına bir ordu gönderdi. Çağrı Bey Davud, oğlu Alparslan'ı beraberinde bir ordu ile gönderdi. Mevdûd'un ordusuna karşı zafer kazandılar. Vezirini öldürdükten sonra Büst ve Sistân'a giderek oraları ele geçirdiler.

O sene Hind ülkesinden üç padişah, Lahavûr'u kuşatmak üzere ittifak kurmuşlardı. Mevdûd'a haber ettiler. O da bir ordu gönderdi. Onları kırdılar ve oraya buraya savurdular. Dokuz sene on ay padişahlık yapmış olan Mevdûd, 441 senesinde vefat etti.

Onun ardından Gazne saltanat tahtına amcası Abdürreşid b. Mahmûd'u oturttular. Mevdûd hâcibini eğitmiş, ona Tuğrul adını vererek emîrülümerâ yapmış ve kız kardeşi ile evlendirmişti. Nöbet amcası Abdürreşid'e geçtiğinde o da Tuğrul'a iyi davranmış ve ilgisini esirgememişti. Onun yanına bir ordu katarak Selçuklular ile karşılaşması için gönderdi. Tâk Kalesi'nde buluştular. Baygu Emir'in emriyle orada bulunan Ebu'l-Fazl ile çarpıştılar. Tuğrul savaşta öldü. Akın yapmak üzere oradan Gazne'ye geçtiler. Üç yıl padişahlık yapmış olan Abdürreşid'i de öldürdüler.

Gazne halkı onun yerine oğlu Ferruhzad'ı geçirdi. 444 senesinden **[180]** 451 senesine kadar sekiz yıl padişahlık yaptıktan sonra Ferruhzad b. Abdürreşid b. Mahmûd vefat etti.

451 senesinde onun yerini alan kardeşi İbrahim b. Abdürreşid, 472 senesinde güçlü bir ordu ile birlikte Hindistan'a gitti. On bin adamla dört ay savaşarak son derece korunaklı ve dayanıklı bir kale olan Ecved [اجود] Kalesi'ni aldı. Verh [ورہ] topraklarına gitti ve orayı da alarak muzaffer bir şekilde Gazne'ye geldi. 58 sene padişahlık yaptıktan sonra 508 senesinde vefat etti.

---

[207] **Lahor:** Bugün Pakistan'ın batı yakasına düşen ve ülkenin en önemli ikinci şehri olan yer. Gazneli Mahmud şehri 1013-14 yıllarında Hinduşâhîler'in elinden aldıktan sonra Horasan'dan getirdiği Türk ve Tacik askerlerini buraya yerleştirmiştir. Zamanla Gazneliler'in en değerli şehri haline gelmiş; devlet bağımsızlığını yitirince varlığını sürdüren doğu kesiminin merkezi olmuştur. Gazneliler dönemi boyunca Lahor, özellikle sûfîlerin yoğun çabaları ile Hindistan'ın İslâmlaşması yolunda kayda değer bir etki göstermiştir. Detaylı bilgi için bkz. Saiyid Athar Abbas Rizvi, "Lahor", **DİA**, 27, s. 57-58.

Ondan sonra Arslan Şah b. Mesûd b. İbrahim b. Ebî Sa'd Mesûd b. Mahmûd tahta geçerek Gazne topraklarına huzuru getirdi. Annesi Sultan Alparslan b. Davud'un kardeşi idi. Sultan olduğunda erkek kardeşlerini tutarak hapsetti. Behram Şah adındaki kardeşi Sultan Sencer'in yanına kaçtı.

Sencer, Arslan Şah'tan özür diledi. İstediğini alamayan Sultan Sencer bu duruma içerledi ve bir ordu toplayarak onunla savaşmaya niyetlendi. Gazne'ye varınca Sistan'ın emiri Nasr b. Halef bir ordu ile birlikte onun yardımına koştu. Arslan Şah, otuz bin atlısı ve 160 baş heybetli fil ile birlikte geldi. Filleri tam ortaya konuşlandırdılar. Sencer'in buyruğuyla ok yağmurunu başlattılar ve fillerin gözlerini ok ile diktiler. Arslan Şah kaçtı ama sonunda yakalandı. Sultan Sencer, Gazne'ye geldi ve Arslan Şah'ın kardeşlerini serbest bıraktı. Sencer'in eline her biri bir-iki bin kızıl değerinde olan altın işlemeli beş taç geçti. Arslan Şah'ı tutuklayıp hapsettiler. 508 senesinde Behram Şah'ı tahta geçirerek ordu ve mal ile elini güçlendirdiler.

Behram Şah ilim sever ve bilgin dostu idi. İbnü'l Mukaffa, Kelile ve Dimne tercümesini ona ithaf etmişti. **[181]** Memdûh Senâî, Gaznelidir ve daha başka Gazneli şairler de vardır. Hutbeyi Sultan Sencer'in adına okuttular ve Sultan geri döndü. Behram Şah, Arslan Şah'ı boğdurdu ve onu babası ve dedesinin yanına defnetti. 28 yıl yaşamış ve 512 senesinde öldürülmüştü. Behram Şah halkına zulmediyor ve mallarını yağmalıyordu. Halk, böyle bir zalimi kolladığı için Sencer'e lanet ediyordu.

Sultan Sencer, Gazne'ye doğru yola çıktı. Behram Şah, kulluk gösterisinde bulunmak için bir elçi gönderdi. Sultan Sencer, yakınlarından birini onu dışarı çıkarsın diye Behram Şah'ın yanına elçi olarak gönderdi. Behram Şah, yenik düşerek Gazne dağlarına kaçtı. Sultan, Gazne'ye geri döndü ve onun evinin yağmalanmasını emretti ve ona haber gönderdi: "Sana ne yapmalı; kaçmanın gereği nedir?" Behram Şah yanıt verdi: "Padişah'ın heybetinden ve kahrından korkup kaçtım". Sultan, tahtına dönmesi için izin verdi; o da geri döndü.

Behram Şah, geri döndü ve tahtına kuruldu. 543 senesinde Gûr meliki [Seyfüddin] Sûrî b. [İzzeddin] el-Hüseyn, Gazne'yi kuşatma altına aldı ve zapt etti. Bunu biraderi Muhammed b. el-Hüseyn'in Behram Şah ile birbirine düşmesinden

ötürü yaptı. Gazne'ye vardığında Behram Şah onu tutup öldürmüştü. Kardeşi Sûrî de kardeşinin öcünü almak için ordu topladı.

Behram Şah onun korkusuna Hind ülkesine kaçtı ve bir ordu ile geri döndü. Gazne'de onunla Sûrî arasında bir savaş oldu. Gazne halkı, Sûrî'yi yakalayıp onu pazarda sallandırsın diye Behram Şah'ın eline geri verdiler. Gazne'yi ele geçirdi ve 547 senesinde 39 senesini padişahlıkla geçirmiş olarak vefat etti.

Onun arkasından oğlu Hüsrev Şah padişah oldu. Gûrlular **[182]** onun tüm mülküne el koydular. Gıyasüddin Muhammed b. Sâm ve kardeşi Şihabüddin Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. Sâm, Gazne'yi aldılar ve Hüsrev Şah'ı çaresiz koydular. Bu, Sebükteginlilerin devletinin sonunu getirdi. Hidayete uyanlara selam olsun. Allah en doğrusunu bilir.

Allah'ın burhanını nurlandırası ve kendisinden razı gelesi Sultan Mahmud b. Sebüktegin'in tarihi tamama erdi. Âlemlerin Rabbine hamd, Resûlü Muhammed'e, ailesi ve ashabına selam olsun.

Bunun ardından Selçukluların tarihi gelecek. İnşaallah.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

Hindistan'a giden yol üzerinde bulunan Gazne şehrini başkent edinen Gazneli Devleti, hem bugünkü Afganistan, Pakistan ve Kuzey Hindistan'ın İslâmlaşmasında hem de Türklerin söz konusu topraklarda daha da kökleşmesinde en önemli aktörlerden biri olmuştur. Öte yandan Sünnî İslâm'ın temsilcisi olarak hareket etmekle de Türk-İslâm dünyasının birleştirici unsurlarından biri olmayı tercih etmiştir.

Hanedanın atalarının Sâmânî sarayında gulâm olarak başlayan hikâyeleri, gelişme bölümünde İslâm dünyasının o dönemdeki en zengin devletlerinden birini meydana getirmiştir. Devlete zenginlik bahşedense faaliyetlerin ağırlık noktasını oluşturan Hind seferleri olmuştur. Hiç kuşkusuz bu seferlerin ve devletinen zikre değer fâtihi, Gazneli Sultan Mahmud'dur. Sultan'ın Hindistan seferleri, yalnızca Sünnî İslâm'ı tebliğ etmek amacına matuf olmayıp bunda hem askerlerini meşgul ederek içeride meydana gelebilecek herhangi bir huzursuzluğun önünü alma düşüncesi hem de doygun ganimetlerle köklü olmasını dilediği devletine ekonomik destek sağlama hedefi etkili olmuştur. Bununla birlikte devletine tatmin edici gelirler

sağlayan bu savaşlar, halkına ağır vergiler olarak yansımış ve Sultan'a karşı bir memnuniyetsizlik doğurmuştur.[208]

Sultan'ın savaşlarında Hindular'dan sonraki en önemli muhatabı Karmatîler olmuştur. Bir Türk hükümdarı olarak Gazneli Mahmud, Karmatîleri yalnızca Sünnî İslâm açısından değil devletinin egemenliği ve merkezi otorite için de bir tehdit olarak görmüş ve onlarla mücadele etmekten hiç geri durmamıştır.

Sultan, bu iki öncelikli düşmanına karşı mücadelelerine, civarında bulunan komşu hanedanlıkların devletine uğrattıkları veya uğratması muhtemel zararlardan ötürü zaman zaman ara vermek zorunda kalmıştır. Söz gelimi Büveyhîler, Ziyârîler, Karahanlılar ve bahsi geçen daha birçok hanedanlık, Sultan'ı gerek iç dalaşmalarıgerekse de Sultan ile olan çatışmaları ile oldukça meşgul etmiş ve hatta belki daha ilerilere gidebilecekken hızını kesmiştir.

Gazneli Mahmud'un hükümdarlığı, savaş meydanlarında olduğu kadar medeniyet sahasında da kendini konuşturmuştur. Nitekim ilim ve edebiyat çalışmalarına önem veren Mahmud, birçok şair ve bilim adamını sarayında özenle ağırlamıştır. Ünlü âlim el-Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind* adlı önemli yapıtını, Gazneli sarayında misafir edildiği esnada kendisine sunulan rahat çalışma ortamı sayesinde kaleme almıştır. Öte yandan ünlü İranlı edebiyatçı Firdevsî, İran milliyetçiliği yazınının köşe taşlarından birini oluşturan *Şehnâme* adlı eserini bizzat Sultan'ın maddî manevî desteği ile ortaya koymuştur.

Tüm bunlar dikkate alındığında tanınmayı sonuna kadar hak eden böylesi bir Türk kahramanını bize tanıtan eserin değeri tartışılmaz. Her ne kadar Reşîdüddîn Hemedânî'nin *Câmiu't-Tevârîh* adlı eserinin Gazneliler'e ayrılmış olan kısmının, Gazneliler'in saray tarihçisi Utbî'nin *Tarih-i Yemînî* adlı eserinin hemen aynı olduğu ifade edilse de ikincisinin faydalanmayı zorlaştıran ağdalı dili göz önünde bulundurulduğunda Reşîdüddîn'in bu eseri, yine de değerinden bir şey kaybetmez. Özelikle de dönemle alakalı detaylı veriye ihtiyaç duyan araştırmacılar için.

---

[208] Barthold, "Gazneli Mahmud'un saltanatının mahiyet ve önemi", **Moğol İstilâsına Kadar Türkistan**, s. 307.

SONUÇ

Reşîdüddin'in *Câmiu't-Tevârîh* adlı eserinin Gazneli Mahmud'u odağa oturtarak kaleme alınan anlatısı, Sultan'ın kardeşi ile taht uğruna verdiği mücadele ile başlamıştır. Buna göre Sultan Mahmud, babası Sebük Tegin'in, yönetimi kardeşi İsmail'e bırakmasına rıza göstermemiş ve buna karşı koymuştur. Bu direnişte en önemli gerekçesi ise tahta kendini layık görüp kardeşini görgü eksikliği ve yönetim kabiliyeti bakımından hükümranlığa yakıştırmaması olmuştur.

Sultan, amcası ve diğer kardeşinin de desteğini arkasına alarak Emir İsmail'e karşı savaşını başlatmış ve mücadeleden galip çıkmıştır. Savaşın neticesinde kardeşini etkisiz hale getirmiş, ancak daha sonra aman vererek dışarıya tam anlamıyla yönelmenin gerekli ilk adımlarından biri olan iç yangını söndürmeyi başarmıştır. Yani ki Sultan, tahtı babadan miras olarak almayıp bileğinin hakkıyla kazanarak siyaset hayatını adımlamıştır. Şüphesiz ki onun yönetme hikâyesinin özgüvenli bir şekilde ilerlemesini sağlayan, böylesi bir başlangıç cümlesi olmuştur. Abbasî halifesini metbû tanıyan Sultan Mahmud, hilafetten layık olduğu nişaneleri de alarak Gazneli topraklarını yönetme ve genişletme işine koyulmuştur.

Yine bu değerli eserin anlatısından öğrendiğimiz kadarıyla Sultan'ın devletini dingin denizlere ulaştırdıktan sonra Gazneli topraklarının geleceği için çizdiği rotalardan en önemlisi Hind ülkesi olmuştur. Bu tasarıda dinini diyanetini iyi bilen Sultan'ı, İslâm'ı tebliğ etme niyeti kadar söz konusu toprakların kayda değer bir zenginliğe sahip olması da harekete getirmiştir. Nitekim Sebük Tegin'in genişlemeye oldukça hazır bir durumda bıraktığı devlet, Sultan Mahmud'un bu seferler neticesinde elde ettiği doyurucu ganimetler ile serpilmiştir. Bunun yanı sıra halkı asker olan bu devletin, halkından yana başına gelebilecek muhtemel talihsizliklere karşı kendini korumaya alması da onları bol ganimetler vaadeden savaşlarla oyalamakla mümkün olabilmiştir ki eserde de bu duruma işaret edilmiştir.

Sultan, Hindistan'a yönelik seferlerinden muzaffer olarak dönmüş fakat topraklarını her zaman bıraktığı gibi bulamamıştır. Zira elinde bulundurduğu Horasan'ı şiddetle arzulayan Karahanlılar, her daim tetikte olmuş ve Sultan'ın Hindistan'a yönelerek ülkesini boş koymasını kendilerine fırsat bilmişlerdir. Ancak şanlı zaferlerin tadına müptela olan Sultan, Karahanlılar'a karşı da her defasında üstün gelmeyi başarmış ve eşsiz topraklarını korumuştur. Bu bağlamda Sultan, yalnızca Karahanlılar'a karşı değil döneminin güç sahibi diğer hanedanlıklarına karşı da sonu zaferle taçlanan mücadelelere girişmiştir. Yani insanlık tarihinin hemen her döneminde din kardeşleri veya karındaşlar arasında yaşanan bitimsiz çekişmeler ve ortak olanı paylaşamama durumuna, Sultan Mahmud döneminde de tanık olunmuş ve bu, dışarıya karşı gösterilen direnci tam anlamıyla kırmasa da hızın ve rüzgârın dikkate değer bir oranda kesilmesine sebep olmuştur.

Eserin de rehberliğiyle anlaşıldığı üzere Sultan, Müslüman namıyla gayrimüslim komşularına karşı nasıl harekete geçtiyse Karmatîlere karşı da Sünnî Müslüman sıfatıyla mücadele vermiştir. Sultan'ın nazarında Karmatîler, bozuk dinliler olarak İslâm'ın selametini tehlikeye düşürdükleri gibi halkı doğru yoldan saptırarak ümmetin birliğini de fesada sürüklüyorlardı. Ancak söz konusu güruhla kavgaya tutuşması noktasında Sultan'ı güdüleyen yalnızca dinî duyarlılığı olmayıp siyasi egemenliğini tehdit altında görüşüde bunda etkinliğini göstermiştir. Nitekim tuttukları yol uyarınca merkeziyetçi devletlerin başının belası olan Karmatîler, Sultan'ı da bu konuda oldukça tedirgin etmiştir. Kısaca kendi bölgesinde Sünnîliğin

ve düzenin koruyucusu olduğuna inanan Sultan, bu kutlu göreve kendisini atamış ve vazifesini yüz akıyla yerine getirmiştir.

Eser, tüm bunların yanı sıra Sultan Mahmud'un, toprakları uğruna yalnızca savaş meydanlarında değil ilim ve kültür sahasında da ter dökmüş olduğunu dile getirmiştir. Nitekim Sultan, kendi saltanatı döneminde fethettiği her toprakla birlikte yeni bir ilim ve kültür dünyası da fethetmiştir. Bir diğer deyişle kendi hâkimiyet sahasına kattığı toprakların âlim ve sanatkârlarına sarayında yer açarak ilim ve kültür faaliyetlerinin hız kesmeden devam etmesine uygun zemin hazırlamıştır. Ayrıca onun bu alandaki hâmiliği sadece sarayında yarattığı rahat ve verimli ortam ile değil, inşa ettiği medreseler ve kütüphaneler ile de kendini göstermiştir. Bu bağlamda Fars edebiyatının güzide eseri Şehnâme'nin yazarı Firdevsî'nin ve Hind dünyasına yönelik kaleme alınan eşsiz Tahkîku Mâ Li'l-Hind adlı eserin sahibi Bîrûnî'nin Sultan Mahmud'un kanatları altında gölgelendiklerini ve söz konusu eserlerin de Sultan Mahmud'un teşvik ve desteğiyle meydana geldiklerini söylemek bile zannediyoruz Sultan'ın ilim dünyasına yapmış olduğu hizmetin değerini biçmeye yeterli gelir.

Eserde daha önce de belirttiğimiz gibi döneme dair zihin dünyamızı zenginleştirecek daha pek çok değerli anlatı mevcuttur. Ancak işaret ettiğimiz bu beş temel mevzu, Sultan Mahmud'un üstün başarıları ile Türk ve İslâm dünyası için ifade ettiği anlamın altını çizmek adına bilhassa önemlidir.

Kitabın üslûbuna ve zorluğunun üstesinden gelmek adına izlediğimiz yola değinecek olursak;

Reşîdüddîn, kitabının sunumunda olayları anlatırken gereksiz ve yorucu hikâyelerden sakınmayı ve anlamayı zorlaştıracak ağdalı ifadelerden uzak durmayı tercih ettiğini belirtmiştir. Ancak buna rağmen kitapta anlatılanların anlaşılması o kadar da kolay olmamıştır. Zira özellikle Sultan Mahmud'un ilişkide bulunduğu hükümdarlar ve devletleri konusunda bir belirsizlik mevcuttur. Üstelik kişiler ve devletler arasındaki ilişkiler, Sultan Mahmud bağlamında verildiğinden dolayı dönemin genel manzarasını zihinde çizmek oldukça zor olmuştur. Eserin Sultan Mahmud'u merkeze alarak yazıldığını düşünürsek bu anlaşılabilir bir durumdur.

Ancak bir hükümdarın veya devletin sahip olduğu gücü ve değeri kavramanın yolunun karşılaştırmalı okumadan geçtiğini bilirsek kitap, bu haliyle çok da tatmin edici olmamaktadır.

Biz bu düşünceden hareketle eserde kimi zaman yalnızca ismi verilen ve kimliği belirtilmeyen kişileri açıklayarak olayları daha anlaşılır kılmayı hedefledik. Bunun yanı sıra özellikle fethedilen bölgeler hakkında metnin genel bağlamından kopmadan ve ayrıntıya girmeden coğrafi ve öz bilgiler vermeyi uygun gördük. Alan çalışmaları için önemli olan terimleri ise tercüme metninde olduğu gibi bırakarak dipnotla açıklamayı yeğledik. Tüm bunlara rağmen varlığını hissettiren bilgi eksikliği, Gazneliler Devleti'nin ve özellikle de Sultan Mahmud'un başarılarının değerini takdir etmek için kıyaslama imkânını daraltmıştır. Bunu ortadan kaldırmak için de çalışmanın bir bölümünü, metinde isimler üzerinden işaret edilen hanedanlıkları tanıtmaya ayırdık.

Eser, yüzeysel olarak okunduğunda savaşlardan ibaret bir kitap olarak görülebilir. Ancak tam olarak böyle söylenemez. Nitekim yazar, Sultan Mahmud'un savaş öncesinde, esnasında ve sonrasındaki durumuna da işaret etmiş ve savaşa girişme niyetinden bahsederek Sultan'ın zihin dünyasına kapı aralamıştır. Diğer yandan savaş meydanlarını oldukça açık bir biçimde betimleyerek dönemin koşullarını aydınlatıcı veriler sağlamıştır. Bununla beraber Hindular başta olmak üzere Sultan'ın muhatapları hakkında da kültürel bilgilendirmede bulunmuştur.

Tüm bu özellikleri ile Sultan Mahmud'u konu edinen bu önemli eseri, Türkçeye kazandırmakla bilim dünyasına hizmet edebilmiş olmayı umuyoruz.

KAYNAKÇA

Aksoy, Hasan: “Fetihnâme”, *DİA*, 12, s. 470-2.

Alıcı, Mehmet: “Yezdân”, *DİA*, 43, s. 512-3.

Anat, Hacı Yakup: Almaz, Ahmet, *Karahanlılar Tarihi*, Oku Yay., İstanbul 2003.

Baltanova, Goulnara: “Mansûr b. Nûh II”, *DİA*, 28, s. 11-12.

Bayur, Yusuf Hikmet: *Hindistan Tarihi*, 1. Cilt, TTK Yay., Ankara 1946.

Bazin, Marcel: “Kirmanşah”, *DİA*, 28, s. 66-7.

Bozkurt, Nebi: “Eman”, *DİA*, 11, s. 75-7.

Budak, Mustafa: “Çârcûy”, *DİA*, 8, s. 224-5.

Çetin, Osman: “Horasan”, *DİA*, 18, s. 234-241.

Demircan, Adnan: “Tâiʿ-Lillâh”, *DİA*, 39, s. 447-8.

Demirci, Mustafa: “İktâ”, *DİA*, 22, s. 43-7.

Dıraman, Harun: "İlhanlı Devleti Veziri Reşidüddin Fazlullah Hemedani'nin Tarım Bilimleri Tarihi Açısından Önemi", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 15. Sayı, 2007/2.

Durak, Neslihan: *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, ASAM Yay., Ankara 2000.

Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî: *Târîh-i Buhârâ*, Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu, TTK Yay., Ankara 2013.

Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî: *Tahkîku Mâ Li'l-Hind*, Çeviren: Kıvameddin Burslan, TTK Yay., Ankara 2015.

Erkal, Mehmet: "Âmil", *DİA*, 3, s. 58-60.

Fığlalı, Ethem Ruhi: "Gadîr-i Hum", *DİA*, 13, s. 279-80.

Firdevsî: *Şahnâme II*, Çev: Nimet Yıldırım, Kabalcı Yay., İstanbul 2016.

Genç, Reşat: *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 2002.

Göksu, Erkan: "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 191 (Nisan 2011), s. 97-116.

Göksu, Erkan: "Gulâm Sisteminin Doğuşuna Dair Düşünceler", *2023 Dergisi*, 155, (15 Mart 2014), s. 76-80.

Göksu, Erkan: "Türkiye Selçuklularında Iktâ", *S. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 26 (Güz 2009), s. 137-154.

Göksu, Erkan: "Türkiye Selçuklu Devletinde Gulâm Eğitimi ve Gulâmhaneler", *Nüsha Dergisi*, 24 (Güz 2007), s. 65-84.

Güner, Ahmet: "Kâbûs b. Veşmgîr", *DİA*, 24, s. 43-44.

Güner, Ahmet: "Mecdüddevle", *DİA*, 28, s. 229-30.

Haghighi, Farzam: "Kâfûr-i Fansûr ya Kâfûr-i Mensûr" *Costârhâ-yı Edebî Dergisi*, Kış 1391, Sa. 179, s. 65-89.

Halaçoğlu, Yusuf: "Fersah", *DİA*, 12, s. 412.

Hey'et, Cevad: "Fars", *DİA*, 12, s. 174-6.

Hunkan, Ömer Soner: *"Türk Hakanlığı (Karahanlılar) Kuruluş-Gelişme-Çöküş (766-1212)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2007.

İbn Havkal: "Sûrat El-Arz", (Terc: Ramazan Şeşen - 10. Asırda İslâm Coğrafyası), Yeditepe Yay., 2014.

Jahn, Karl: "Cihan Tarihçisi Olarak Reşîdüddin", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay. C. 3, Böl. 3-4, İstanbul 1966.

Jahn, Karl: "Doğu ile Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi", (Çev. İsmail Aka) *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, D.13, Sayı. 24.

Kılıç, Ünal: "Vali", *DİA*, 42, s. 492-4.

Kırbıyık, Mehmet: "Bazı XVI. Yüzyıl Divanlarında Kıymetli Taşlar", *S.Ü. Edebiyat Dergisi*, 2017, Sa. 18, s. 61-75.

Konukçu, Enver: "Gazne", *DİA*, 13, s. 479-80.

Konukçu, Enver: "Halaç", *DİA*, 15, s. 228-9.

Konukçu, Enver: "Hinduşâhîler", *DİA*, s. 117-8.

Kucur, Sadi S.: "İsmâîl b. Nûh", *DİA*, 23, s. 115-6.

Kur'ân Meâli: *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, TDV Yay., Ankara 1997.

Kurt, Hasan: "Devlet Kurma Sürecinde Sâmânoğulları", *AÜİFD*, c. XLIV (2003), Sa. 2, s. 109-129.

Kurt, Hasan: "Tâhirîler", *DİA*, 39, s. 403-4.

Kurtuluş, Rıza: "Cürcân", *DİA*, 8, s. 131-32.

Kurtuluş, Rıza: "Keyânîler", *DİA*, 25, s. 346.

Kurtuluş, Rıza: "Tûs", *DİA*, 41, s. 431-2.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri: "Kâdir-Billâh", *DİA*, 24, s. 127-8.

Merçil, Erdoğan: "Bahâüddevle", *DİA*, 4, s. 475-6.

Merçil, Erdoğan: "Büveyhîler", *DİA*, 6, s. 496-500.

Merçil, Erdoğan: "Gazneliler", *DİA*, 13, s. 480-84.

Merçil, Erdoğan: "Gulâm", *DİA*, 14, s. 180-84.

Merçil, Erdoğan: "Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, 27, s. 362-5.

Merçil, Erdoğan: "Menşur", *DİA*, 29, s. 148-50.

Merçil, Erdoğan: "Saffârîler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 5, Çağ Yayınları, İstanbul 1987.

Merçil, Erdoğan: "Saffârîler", *DİA*, 35, s. 464-5.

Merçil, Erdoğan: "Simcûrîler", *DİA*, 37, s. 210-11.

Merçil, Erdoğan: "Sipehsâlâr", *DİA*, 37, s. 259-260.

Merçil, Erdoğan: "Şahne", *DİA*, 38, s. 292-3.

Merçil, Erdoğan: "Utbî, Muhammed b. Abdülcebbâr", *DİA*, 42, s. 236-7.

Merçil, Erdoğan: "Ziyârîler", *DİA*, 44, s. 498-9.

Merçil, Erdoğan: *Gazneliler*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2014.

Merçil, Erdoğan: *Gazneli Mahmûd*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1987.

Minhâc-i Sirâc el-Cüzcânî: *Tabakât-ı Nâsırî, (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler, Hârezmşâhlar)*, Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu, TTK Yay. Ankara 2015.

Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând: *Ravzatu's-Safâ, (Gazneliler)*, Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu, Kronik Yay., İstanbul 2017.

Muhammedcanov, Abdullah: "Tirmiz", *DİA*, 41, s. 201-2.

Nizâmü'l-Mülk: *Siyâset-Nâme*, Hazırlayan: Mehmet Altan Köymen, TTK Yay., Ankara 2016.

Noorulhak, Ahmad Jawid: *İlk Fetihlerden Gaznelilerin Son Dönemine Kadar Afganistan'ın İslâmlaşma Süreci*, Isparta 2005, Yüksek Lisans Tezi.

Özaydın, Abdülkerim: "Abdülmelik b. Nûh", *DİA*, 1, s. 271.

Özaydın, Abdülkerim: "Altuntaş el-Hâcib", *DİA*, 2, s. 547-8.

Özaydın, Abdülkerim: "Amr b. Leys", *DİA*, 3, s. 86-7.

Özaydın, Abdülkerim: "Fahrüddevle", *DİA*, 12, s. 98-9.

Özaydın, Abdülkerim: "Hârizm", *DİA*, 16, s. 217-20.

Özaydın, Abdülkerim: "Karahanlılar", *DİA*, 24, s. 404-412.

Özaydın, Abdülkerim: "Menşur", *DİA*, 29, s. 148-50.

Özcan, Abdülkadir: "Alemdar", *DİA*, 2, s. 363-4.

Özcan, Azmi: "Mültan", *DİA*, 31, s. 548-9.

Özcan, Azmi: "Sind", *DİA*, 37, 242-4.

Özgüdenli, Osman Gazi: "Merv", *DİA*, 29, s. 221-3.

Özgüdenli, Osman Gazi: "Nişâbur", *DİA*, 33, s. 149-51.

Özgüdenli, Osman Gazi: "Rey", *DİA*, 35, s. 40-41.

Özgüdenli, Osman Gazi: "Sîstan", *DİA*, 37, s. 274-6.

Özgüdenli, Osman Gazi: "Taberistan", *DİA*, 39, s. 322-3.

Özgüdenli, Osman Gazi: "Reşîdüddîn Fazlullâh-ı Hemedânî", *DİA*, 35, s. 19-21. ,

Palabıyık, Hanefi: *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, Araştırma Yay. Ankara 2002.

Palabıyık, Hanefi: "Hindistan Tarihinde ve Hindistan'ın İslamlaşmasında Türklerin Rolü ve Katkıları", *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu Bildirileri*, S.D.Ü. İlâhiyat Fak. Yay., Isparta 2007, s. 92-100

Piyadeoğlu, Cihan: *Güneş Ülkesi Horasan*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2012.

Piyadeoğlu, Cihan: "Gazneliler ve Selçuklular'da Filin Kullanılmasına Dair Bazı Tespitler", *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri (11-13 Kasım 2014),* II, İstanbul 2015.

Rasonyi, Laszlo: *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1993.

Raşîd al-Dîn Fazlallâh: *Câmi al-Tavârîh*, Yayınlayan: Ahmed Ateş, TTK Yay., Ankara 1999.

Reşidüddîn Fazlullah el-Hemedânî: *Oğuz Kağan Destanı (Reşideddin Oğuznâmesi)*, Tercüme ve Notlar: Tufan Gündüz, Yeditepe Yay., İstanbul 2017.

Rizvî, Saiyid Athar Abbas: "Keşmir", *DİA*, 25, s. 325-7.

Rizvî, Saiyid Athar Abbas: "Lahor", *DİA*, 27, s. 57-8.

Salman, Hüseyin: "Tohâristan", *DİA*, 41, s. 214-5.

Sayan, Yüksel: "Serahs", *DİA*, 36, s. 539-42.

Stein, Burton: *Hindistan Tarihi*, Çeviren: Müfit Günay, İnkılâp Yay., İstanbul 2015.

Sümer, Faruk: *Oğuzlar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2016.

Şafak, Ali: "Erş", *DİA*, 11, s. 307-8.

Şahin, Mustafa: *Orta Çağda Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar*, Tokat 2013, Doktora Tezi.

Şeker, Mehmet: "Hil'at", *DİA*, 18, s. 22-5.

Şeşen, Ramazan: "Buhara", *DİA*, 6, s. 363-7.

Şeşen, Ramazan: "Câmiu't-Tevârîh", *DİA*, 7, s. 132-34.

Taneri, Aydın: "Gürgenç", *DİA*, 14, s. 321-3.

Taneri, Aydın: "Hâcib", *DİA*, 14, s. 508-11.

Taşağıl, Ahmet: "Hoten", *DİA*, 18, s. 251-3.

Taşağıl, Ahmet: "Karahıtaylar", *DİA*, 24, s. 415-6.

Taşağıl, Ahmet: "Me'mûnîler", *DİA*, 29, s. 105.

Taşağıl, Ahmet: "Özkent", *DİA*, 34, s. 129-31.

Turan, Osman: *Selçuklular ve İslâmiyet*, Ötüken Yay., İstanbul 1999

Uslu, Recep: "Halef es-Saffâr", *DİA*, 15, s. 238-9.

Uslu, Recep: "Herat", *DİA*, 17, s. 215-18.

Usta, Aydın: "Sâmânîler", *DİA*, 36, s. 64-8.

V. V. Barthold: *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yay., Ankara 1990.

V. V. Barthold: *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Açıklama ve Düzeltme: M. Fuad Köprülü, Akçağ Yay., Ankara 2012.

Yazıcı, Tahsin: "Belh", *DİA*, 5, s. 410-11.

Yazıcı, Tahsin: "Büst", *DİA*, 6, s. 495.

Yazıcı, Tahsin: "Cüzcân", *DİA*, 8, s. 96-7.

Yazıcı, Tahsin: "Deylem", *DİA*, 9, s. 263-5.

Yazıcı, Tahsin: "Gîlân", *DİA*, 14, s. 68-9.

Yazıcı, Tahsin: "Hemedan", *DİA*, 17, s. 183-5.

Yazıcı, Tahsin: "İspehbed", *DİA*, 23, s. 176-7.

Yıldırım, Nimet: “Simnân”, *DİA,* 37, s. 314.